

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГРАБА И ПРИЛОЗИ ЗА КУЛТУРНУ
И ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Бр. 43

Покренуте 1985.

УРЕДНИШТВО

Др Јелка Ређеп (уредник *Серије књижевности и језика*),
др Љубомирка Кркљуш (уредник *Серије друштвених наука*),
др Мирослав Радоњић (уредник *Серије уметности*),
др Јован Максимовић (уредник *Серије природних наука*)

Штампање ове свеске финансирано је из Легата
инж. Лазара Стојковића и Савете Стојковић

ISSN 0353-5126

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГРАБА И ПРИЛОЗИ ЗА КУЛТУРНУ
И ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ

Серија књижевности и језика

Св. 12

РЕДАКЦИЈА СЕРИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ЈЕЗИКА

Др *Јелка Ређеј* (уредник), др *Весна Берић*, др *Сава Дамјанов*,
др *Бранко Момчиловић* и др *Љиљана Субојић*

Божидар Ковачек, ЛАЗАР СИМОВ ЂУРИЋ; Младен Шукало, КРАКОВСКО ДРУШТВО ИВЕ АНДРИЋА; Радослав Ераковић, МИЛОВАН ГЛИШИЋ КАО ПРЕВОДИЛАЦ СА ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА: ЗАБОРАВЉЕНО ПОГЛАВЉЕ У ОПУСУ СЛАВНОГ ПРИПОВЕДАЧА; Владимир Гвозден, КЊИЖЕВНА КРИТИКА О ПУТОПИСИМА ЈОВАНА ДУЧИЋА; Зорица Хаџић, ДАНИЦА МАРКОВИЋ — ПИСМА И ЖИВОТ СВАКОДНЕВНИ; Исидора Милић, МИЛОШ ЛАЗАРЕВИЋ И ЊЕГОВ ОДНОС ПРЕМА ВУКУ КАРАЦИЋУ; Оливера Доклестић, ПОСЉЕДЊИ ИВЕЛИЋ, КРОЗ ПОМОРСТВО И ПОЕЗИЈУ; Радослав Ераковић, ПОЕТИЗАЦИЈА ИСТОРИЈЕ ИЛИ ИСТОРИЈА ПОЕТИЗАЦИЈЕ: РОМАН КАО ПРЕТЕКСТ ИСТОРИОГРАФСKE СТУДИЈЕ

Нови Сад
2005

САДРЖАЈ

Божидар Ковачек, <i>Лазар Симов Ђурић</i>	5
Младен Шукало, <i>Краковско друштво Иве Андрића</i> (прилози за биографију)	43
Радослав Ераковић, <i>Милован Глишић као преводилац са француског језика: заборављено поглавље у ојусу славног преводача</i>	51
Владимир Гвозден, <i>Књижевна критика о уједињеном Јована Дучића</i> . . .	55
Зорица Хаџић, <i>Даница Марковић — њена и животи свакодневни</i>	71
Оливера Доклестић, <i>Последњи Ивелић, кроз његово и поезију (Понешто што није писано о Владу Ивелићу)</i>	81
Исидора Милић, <i>Милош Лазаревић и његов однос према Вуку Караџићу</i> . .	107
Радослав Ераковић, <i>Поемизација историје или историја поемизације: роман као књижевни претекст историографске студије</i>	117

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Серија књижевности и језика
Св. 12

Лектор и коректор
Мирјана Зрнић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Ликовно-графичко решење корица
Коле Ђинових

Компјутерски слог
Младен Мозешић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: Прометеј, Нови Сад

Божидар Ковачек

ЛАЗАР СИМОВ ЂУРИЋ

Најзначајнији од песника српскога језика у Сједињеним Америчким Државама с почетка XX века био је Прока Јовкић, псеудонимом Нестор Жучни (Лалић у Бачкој 1886. — Ниш 1915) писац социјалне поезије, добровољац балканских ратова и жртва пегавца у Првом светском рату када је као добровољац био преводилац у ратној енглеској болници у Нишу. У току свога седмогодишњег боравка у Америци (1904—1911) објављивао је песме, прво у листовима (прва песма у *Српској независности* из Окланда 1906), а ускоро и у посебним књигама: *Књига њесама*, Окланд 1908; *Поезија неба и земље*, Сан Франциско, 1910. За другу књигу добио је помоћ и од Николе Тесле и од Михајла Пупина. Њему се обично приписује заснивање српског песничког израза у Америци.

Он се, из Чикага где је живео, прикључио групици Срба у Калифорнији (Окланд, Сан Франциско) који су се трудили да буду људи од пера. Ту није био први чији су се стихови штампали на српском. Вељко Радојевић, који је у свом листу објавио прву Јовкићеву песму (потписану псеудонимом „Слободановић из Чикага”) штампао је стихове још двојице Срба који су у време појаве Проке Јовкића већ имали штампане књиге стихова, а били као песници сарадници *Српске независности* од самог почетка излажења тих новина 25. марта/7. априла 1904. Нико Мусић, најучесталији песник Радојевићевих новина штампао је у Пуеблу 1903. песничку збирку *Разне њјесме I*, а у Питсбургу 1904. *Разне њјесме II*. Старији као песник од Мусића био је Лазар Симов Ђурић, мада су им се песничке књижице појавиле исте године.

Пре једног целог века штампане су две књижице са стиховима Лазара Ђурића. Прва је била песма *Под земљом у Америци* од свега 12 страна. Њу је Ђурић у години 1903. штампао у два узастопна издања од по 1.000 примерака и све је већ било распродано када се одлучио да сабере, штампа и посвети српској омладини *Пјесме* у издању уредништва *Слободе* новина из Сан Франциска које су претходиле *Српској независности*, а

којима је уредник био такође Вељко Радојевић. На насловној страни књиге стоји година 1903, али је поговор датиран 31. децембра 1903, а и copyright је из 1904, што ће рећи да је она хронолошки ипак нешто мало каснија од Мусићеве прве књиге. Ђурићеве *Пјесме* имају 153 странице песничког текста и још двадесетак римским цифрама пагинираних страна са поговором и списком претплатника.

Прва Ђурићева књижица *Под земљом у Америци* постала је веома популарна међу нашим емигрантима тако да је доцнији издавач књижице, књижар и штампар Душан Б. Поповић из Чикага, у предговору петом издању из 1911. могао да каже да је „допирала у све крајеве српске читалачке публике и налазила повољног одзива код Срба свију сталежа зато што је у њој писац вјерно оцртао чемерни живот Срба под земљом у Америци”. Ово ново издање књижице препоручује „свим пријатељима српске књиге... као и свима онима који желе доћи из домовине у Америку”. Поповић, дакле, значај ове књижице види и у могућности да она утиче на смањење емигрантске плиме ка другој страни океана. Сем овога петог, Душан Поповић је, знамо из његових огласа, објавио још два издања ове Ђурићеве песме, оба 1907. Једно од њих је штампао латиницом, мислећи ваљда на другу генерацију нашег живља која је писменост учила у Америци, но и на потенцијалне читаоце који ћирилицу нису учили у школама у старој домовини јер нису ишли у српске школе. Остаје за сада неоткривено где је и када штампано четврто издање. Уосталом, можда их је било и више од пет; то данас не можемо утврдити.

Под земљом у Америци је песма без уметничке вредности, написана „на народну” парно римованим трохејским десетерцима. Почине описом, аутобиографским, како Србин „на далеко с ову страну св’јета” деље нешто од дрвета. Шта би друго но гусле уз које ће песму испевати. Моли Бога да му за то да способност и родољубиви жар у срцу, па да покаже својим земљацима како се живи у далекој земљи. Треба то да знају да их не би жеља вукла из свога краја у нади да ће „ископат злата”. И он се, песник, томе надао када је превидео свој земаљски рај „и лијепу Бокку оставио”. Нова земља је, признаје он, „као сјајан мјесец међ’ звездама”, прва по напретку, раду и у слободи је сваком једнака. „Ал’ је, брате, за Србина ладна”, јер треба све да заборави, па да учи језик енглески, а „он је тврђи од сваког камена”. На овом месту прави он један иронично-хумористичан дискурс о особинама тога језика коме се без добра пријатеља дошљак ни за три године не може приближити, па газиш по тами незнања и кајеш се што си дошао. Поготово ако доспеш у рудник у коме „гине јадно т’јело твоје”. Ту Ђурић баш тамним бојама описује муке и рад у рудницима, у вечној опасности, тами и тескоби горој од сваке тамнице. Рудари „тужне мајке синци” губе младост под земљом, а без цркве и свештеника губе чак и наду да ће бити достојно

опојани. Та безнадежност намеће му одлуку; куне се за златом више че-
знути неће

„И не зв’о се више ја Србином,
Веће дивљим каквим Аварином,
Ако ћу ја више живјети ’вако”.

Мада књижевних вредности нема, сем само неколико спретније и спонтаном емотивношћу казаних стихова, ова је књижица, после пуног века од свога настанка, драгоцен документ о тврдим животним недаћама с којима се носила већина наших економских емиграната с почетка ХХ века. Остављамо је после читања с узбуђеним уздахом сажаљења. Додајмо да је појаву ове књижице једном реченицом забележио *Српски књижевни гласник*.¹

Песма *Под земљом у Америци* нашла се са осталима које су „крз ово десетак година излазиле у овдашњој Слободи” у збирној књизи Ђурићевих песама с краја 1903. Ту је био и омањи спев *Бокелев сан на Бадњу вече* који ће се касније наћи у посебној књижици чија је насловна страна: „*Бокелев сан у Америци*. Слика у једном чину. Написао Лазар Симов Ђурић. За позорницу удесио Вељко Радојевић. Друго издање Књижаре Душана Поповића и друга у Чикагу 1909.” Прво издање појавило се још 1904. у Сан Франциску у самосталном издању Ђурића и Радојевића, но нисам успео да до те књижице дођем. Не знам да ли се са сигурношћу може констатовати да су Ђурићеве књижице из године 1903/4. прве српске књиге поезије настале и штампане у Америци. Са много више сигурности сме се рећи да је прва драмска форма штампана на српском у тој земљи био Ђурићев *Бокелев сан*. Ђурић и Радојевић начинили су ову трансформацију из спева у драмску слику године 1904. Вероватно је тада изашло и прво издање овога „бисер-зрнциета српско-америчке поезије” како са не мало правога америчког маркетиншког акцента каже у уводној белешци другом издању његов издавач Душан Поповић. Да се о пласману књиге он итекако бринуо, показује примерак по коме о књижици говорим послан „Летопису Матице српске на приказ”. Ту пошиљку можда је Матици српској упутио и сам писац, мада би се у том случају очекивао и његов потпис уз руком писану поруку на књизи.

Лейојис се поводом ове књижице није огласио, али јесте *Бранково коло*.² Ту се цитира предговор Радојевићев којим се објашњава настанак драматизације. Песму којој је други део у дијалошком облику после изласка из штампе Ђурићеве збирке, „нека српска добротворна друштва почеше приказивати на позорници, и ако се много чега из ње није дало

¹ *Српски књижевни гласник*, 1903. бр. 10, стр. 75.

² А. В., *Бокелев сан у Америци*, *Бранково коло*, 1904, бр. 12. стуб. 379—380.

никако приказати. То ми је дало повода да је с дозволом пишчевом удесим за позорницу, иако ми је ово први, а можда и последњи рад ове врсте.” Упркос дијалогским деловима, ова песма није баш податна драматизацији. „Бокел” описује свој сан: Заспао је у својој рударској изби у Америци. На коњу крилатом сан га на само Бадње вече доноси у Боку, пред родитељску кућу:

*„Преда мном су моји двори,
Куд ћеш среће од ње веће.”*

Но све је немо, нигде пушке да огласи празник, нигде песме. Тренутну сумњу да није доспео на право место отклања међутим пејзаж који препознаје и подробно описује. Завирује са тараце, види иконе своје куће и познате историјске слике на зиду, па види и оца, брата, снаху. Мајке нема, за њом тужи. Сви ови описи небеског путовања у сну, околиша, осећања, нису за сцену, тако да је подоста тога Радојевић изоставио, но понешто је и оставио као монолог. Сценична радња почиње кад Бокел одлучи да уђе у кућу после краће стрепње да би такво изненађење могло опасно узбудити оца. Поздрављају се пуни среће, говоре радосне поздравне речи, снаха га житом посипа. Пуца из пушке од радости због повратка и празника и тиме узрокује трагичан заплет. Јер у току вечере у кућу упадају жандари. Започиње препирка, жандари хоће да ухапсе прекршиоца ћесарске наредбе да се пуцати не сме.* Бокел их крупно ружи као туђинске измећаре, па и на двобој зазива. Њима је испочасти да се „сјеку с влахом” но прете бајонетом:

*„Груди ћу њи овим њробий
Ошровану крв њи њролий,
Кроз ребрене њвоје костий
Живо ћу њи срце збоси!”*

Он размиче кошуљу, показује америчку заставу на прсима:

*„Ово срце срѝски бије.
Ко уѝлациѝ њеѝа смије
Код оваке амајлије?”*

* Ова забрана није Ђурићева измишљотина. Змај, кога је Ђурић као песника обожавао, објавио је у *Сѝармалом* бр. 1, 1886. песмицу из Босне у којој казује да су у Бугојном, чим се навршило весеље за католички Божић који је уз пуцњаву три дана слављен, власти забраниле пуцање, па су то Срби доживљавали као дискриминацију и неправду уочи свог Божића. Ову песмицу истумачио је Младен Лесковац чланком Коментар једној *Змајевој њесми*. (В. *Срѝске књижевне ѝеме*, Н. Сад, 1988, стр. 99—102). Он констатује да је Змај за забрану сазнао из задарског *Срѝског листѝа* који је у броју од 31. XII 1885/12. I 1886. писао о тој осиности котарског управитеља у Бугојну барона Седлницког и о негодовањима које је та забрана изазвала.

Отклањајући руком бајонет, вади пиштољ и скреше у једнога, па у другога:

*„Сад ти лези гад — изроде
Домовине и слободе!
Нека знадеш ко су власи
И шта њина прса краси!
И, продана црна душо,
нека знадеш Срби што су
У цједу и поносу!”*

Брату наређује да „мрцине” одвуче и да их „као свиње” утопи у море, поздравља се и одлази. У драматизацији се не каже куда, али у песми стоји:

*„Ту побјегах уз главицу
Докле стигох на границу
Те јуначке Црне Горе
Пре божјиње рујне зоре.
Ту слободу нађох милу
И мојега коња, Вилу,
Узјахах га, а он сину
Небу њлаву у висину
И у шуме брзу лећу
Пробудим се у кревету.”*

У драматизацији епилог је „пета појава” са великом, а мало потребном дидаскалијом, детаљним описом бедне рударске „кабине”, у којој се рудар Бокел буди и казује само два стиха којима је драматизатор изазвао критичке и полемичке тонове приказивача из *Бранковог кола*: „Приказујући ономад *Пјесме* Турићеве прећутали смо, осим другог, и о овој песми; али кад се она репродукује и у драму, па се онде и приказује, не можемо да не опазимо да нам оваки израз и доказ србовања изгледа подобан више какву можда подивљалу Индијанцу него америчком слободом и српском свешћу задојену Србину. Оно, може човек свашта да сни, али није за човека када се пробуди, да као овај Бокел, после свога такога сна још жали:

*„Валај штајеша, штајеша права
Што сан бјеше, а не јава.”*

Не спорећи приказивачку озлојеђеност због мржњом задојене ружне суровости, ради тачне мере можда треба мало и заштитити Турића. Завршни стихови нису његови, а питање је и шта је њима драматизатор Радојевић хтео да нагласи, да ли жаљење што жандари нису уистину убијени, или жаљење што повратка дому није на јави било.

Занимљиво је упоредити став приказивача у *Бранковом колу* са рецензентом из *Босанске виле*.³ Овој потоњи нема замерке у реченом смислу, напротив: „Ова је пијеса за домаћу сцену — доста лијепо изведена и желимо јој да се тамо и одржи дуго и дуго, јер она много говори срцу рудара и радника”. Аутору приказа Бошњаковићу жестока реторика не смета, ваљда зато што је и сам емигрант из Аустрије — потписао је свој приказ у Кијеву.

Приказивач у *Бранкову колу* своје незадовољство квалитетом драмског текста изразио је деликатно реченицом: „О литерарној вредности нећемо говорити.” Доиста, и нема се о чему говорити, текст је до зла бога слаб. Само су носталгија за завичајем, љуто огорчење и мржња на поробљиваче и тлачитеље, те низак општи културни ниво и крајња оскудица своје штампане речи могли проузроковати добар пријем код публике и тражњу новог издања.

Збирка стихова Лазара Ђурића⁴ садржи, сем две песме о којима је било речи, још 35 стихотворенија. Све што је он до тада био написао. „Оне су кроз ово десетак година излазиле у овдашњој „Слободи” све, осим неких пригодница уписаних на албум, слику или у књигу споменицу мојим пријатељима; осим једне нађене у рукопису међу старим прашњивим хартијама, као и најпрве и најпотоње у овој књизи”, каже аутор у свом поговору *Чийаоцима*. То ће рећи да је он био ревностан сарадник српских новина у Сан Франциску и да је уредништво листа било благонаклоно према њему као песнику јер му ништа (сем можда оне песме из прашњивих хартија”) није одбијало. Ђурићева реченица сугерира и датирање почетака његовог песничког рада — његов израз „десетак година” подразумевао би годину 1893. или једну-две пре или после. Било би то решиво и прецизније да се како може доћи до комплета ових старих новина. Пошто је то, нажалост, мени немогуће, покушаћу индиректним начином да одредим када је Ђурић почео да пише, односно објављује стихове. Помоћи ће ми везаност појединих Ђурићевих песама за неке догађаје и његова спремност да понекад уз песму да неко објашњење.

У поменутом поговору он каже: „Најпрва моја пјесма носи натпис „Под земљом у Америци”, али не каже када је она написана. У напомени уз осмртницу *Луки Вукову Зеновићу* Ђурић даје биографске податке о овоме Паштровићу из Режевића рођеном 1848, који се у Америку доселио 1869: „У калифорнијској српско-словенској колонији” уживао је леп глас као искрен пријатељ и врли Србин. Песник поводом његове смрти

³ Б. П. Бошњаковић: 1. *Пјесме Лазара Симова Ђурића*. 2. *Бокелев сан у Америци*. *Босанска вила*, 1904, бр. 17—18, стр. 328—329.

⁴ *Пјесме Лазара Симова Ђурића*. Посвећене српској омладини. Издање уредништва „Слободе”. Сан Франциско, Калифорнија, 1903. Copyright by L. S. Churich and V. Radojevič, 1904. стр. 153 + XVIII. 16°.

песмом описује његово „јуначко дело” кад је пре 15—20 година распарао аустријску заставу коју су шездесет „словенске мајке грдних отпадника”, изгазивши претходно „заставу словенску” подигли на излету Славенско-илиричког добротворног друштва. Ту се каже и датум Зеновићеве смрти — умро је у Фресну 16. августа 1893. Пре тога датума написао је Ђурић своју прву песму: ова посвећена Зеновићу је вероватно уследила одмах за њом, или их можда хронолошки раздваја нека од песама које се не дају временски одредити. У сваком случају песничке почетке Лазара Ђурића нашли смо, ето у години 1893-ој.

Тешко је рећи да ли је он био први песник *Слободе*. Вероватно јесте јер се поклапају датуми изласка првог броја листа и смрти Луке Зеновића за чији погреб је Ђурић написао песму свакако штампану у *Слободи*. Број 8. новина из 1893. до кога сам успео да дођем садржи једну песму Шпира Срзентића чије се име, десет година доцније, налази на списку претплатника на Ђурићеве песме. Срзентић је једини претплатник из Такоме у држави Вашингтон, но не на један примерак већ на четири: за себе и за читаонице на Цетињу, у Виру (Бару) и у Улцињу. Ово показује да је Ђурића његов песнички судруг из *Слободе* волео и ценио и није се од њега као супарника туђио. Ваљда уважавајући да је Ђурић, судећи по броју песама у збирци углавном претходно објављених у новинама, био један од најревноснијих стихотвораца *Слободе*, а и ранији од њега по првом појављивању у том листу, првом српском у Америци.⁵

Од осталих песама које се по нечему дају датирати три су из 1895. године. Лист *Слобода*, видимо, почео је да излази 1893. Ђурић пише песму *Српској „Слободи”* да поздрави почетак треће године њенога излажења, дакле на самом почетку 1895. Ова доста добро смишљена песма пореди наслов новина са највећим идеалом српског народа. Тумачећи своју метафору како Србин када му душман дирне у слободу „од крста часног гради ханџар”, он прича како су у отпору Турцима од искинутих листова Светог писма правили фишке за барут, а штампарска слова (Црнојевића штампарије) употребљавали као пушчана зрна. У истој години, па ваљда и у истом месецу написао је песму *На глас смрти великог српског њјесника Љубомира П. Ненадовића* (умро је 21. јануара 1895). Ова је песма формом можда и најбоља од свих у Ђурићевој књизи. Испевао ју је у 16 строфа од по три десетерачка стиха од којих се два прва римују међусобно, а трећи са петосложним рефреном. Завршава песму овако:

„Са сваке њј’ стјране вијенце носе.
Прими и овој од сузне росе,
Иако слаб за њјаког мужа —
Душа га иружа!”

⁵ Перо Слеччевић: *Срби у Америци*, Женева 1917. На стр. 56 стоји: „Први српски лист у Америци *Слобода* почео је да излази у Сан Франциску 16 (29) августа 1893. године”.

Из 1895. је и песма *Приликом излетиа Српско-црногорског добротворног и литерарног друштва* 1895. Иако сасвим пригодна, има један дирљив но-сталгични, дијаспорски детаљ. Песник се обраћа „јарком сунцу”:

*„Неће проћи неколики сајти,
Ти ћеш, сунце, врх Србије сјајти.
Кажу браћи, нек’ и они знају,
Да с’ и амо Срби прекознају”*

Седамдесетогодишњица Светозара Милетића 1896. била је повод да се на многим странама подстакне идеја ослобођења српског народа. Јубилеју су се придружили и Срби у дијаспори, па је тако Српско-црногорско добротворно и литерарно друштво у Сан Франциску приредило прославу на којој је између осталог изречитована Ђурићева песма *Светозару Милетићу*,

*„коме Срби из љубави
на све стране држе славу”.*

У овој подужој и доста нејакој песми има ипак за оно време покоји добро смишљен стих. Велико поштовање и љубав кроје ову искрену песму:

*„Овако ми срце жели,
овако ми душа снијева
да честитом Светозару
седам д’јела од стољећа
и поклоним с усхићењем
ову живу кишу цв’јећа.”*

А жеља му је да „од небеске шарне дуге” узме три боје тробојнице због које је Светозар тамновао, да на њу од „прегршти звијезда” наниже Милетићево име, да од чудних руда са далеких планета салије чашу на којој би најбољи „Срб-кипар” урезао Милетићеву слику,

*„иа бих тада чашу дао
славном Тесли ’лектиричару
да „лектиричну свјетлост да јој
и честитиа Светозару”.*

Но, јер је нејак, јер нема снаге

*„ни да израз мисли свршим,
а камо ли снове моје,
жеље срца да извршим”.*

упутиће, заједно с присутнима „дичном Светозару” брзојавом „дв’је три рјечи с ове стране”, да се тако одужи „српском лаву”.

Из следеће 1897. године две су песме. Прва од њих је вероватно новогодишња, а с насловом којим готово препричава песму: *Свјев божињи Слободи, српској Слободи и српском листу „Слободи”, ирилично ступања у њеу годину*. Како се види из тога наслова спев је троделан, а рађен је с великом брижљивошћу према форми, по којој се издваја од осталих песама збирке. Сваки део има по пет дечима са осам десетерачких, једним осмерачким стихом и једним петерцем чиме успоставља занимљиву полиритмију потребну заиста да се разбије монотонија варирања исте мисли о слободи као највишој драгоцености поноситог човека. У првом делу следи, свесно или несвесно, Његошеву *Лучу микрокозма* у наивном покушају да се упути ка највишим сферама људског духа и емоција:

*„Тамо горе више свих небеса,
Недостижне даљине незнанства
Где станаје Творац универса,
Свих створова и свежа јестества
Величанствен сјаје храм
Ко зорући њам!”*

У том божјем двору, окружен персонификованим врлинама је „Цар свих свјетова”, Бог правде, вере, наде. Крај њега:

*„Бер најдража раширила крила,
А у руци уздигнула зубљу,
Па свијетли, ња Слобода мила!
То је сунце, њо је сјај,
Боже нам ља дај!”*

У другом делу пева од универзалног долази ка српском. Слобода је негда сјала читавом српству, но на Косову је пала. Остала је само на Ловћену:

*„На ономе каму залеђену,
Ту остала, Српство обасјала,
Те и данас сунце зрије
Србије двије.”*

Ту је и споменик Његошеве душе уз чију песничку реч он сврстава поименично и друге своје омиљене писце: Змаја, Симу Сарајлију, Лазу Костића, Љубу Ненадовића, Војислава Илића, Матију Бана. То је радост, а туга је што још „Срба има милиона” под туђином и зато моли Слободу

„Посоколи два српска владара”

да читавом народу донесу оно што му је најмилије. Трећи део пева је онајслабији, но из њега сазнајемо занимљив детаљ. „Слободи” из Сан

Франциска био је забрањен улаз у Аустрију, од ње, мада је чак далеко у Америци, поплашише се силници. Песник је моли да не клоне, да и у својој петој години испуњава своју часну слободарску мисију:

*„Боџ ти дао шврду груд
И призн’о ти шруд!”*

Песма са много општих места има, као и све Ђурићеве, једну несумњиву врлину: истански слободарски и родољубиви занос.

Друга пригодница из исте године испевана је *Пригодом Светио-савске прославе Српско-црногорског добродворног и литерарног друштва године 1897*. То је конвенционална апотеоза светитеља кога песник види као симбол и штит српског народа, па се прославља свугде „гдје Срб живи”,

*„Па и амо, гдје слобода влада
Слави Тебе Србадија млада”.*

Јовану Сундечићу, приликом 50-годишњице ијесничкога му рада иде песма написана 1898. Разумљиво је што је у њој уважавање према песничком делу овога писца Ђурић стопио с поштовањем према свештенику, националном раднику. Посебну наклоност Сундечић је код њега задобио што је за стално уточиште својих зрелих година и старости одабрао његову родну „питому српску Боку” па се сада његови „славуј-гласи” у њој разлежу. Прву трећину песме стога чини хвалоспев Боки, опис њених лепота, носталгично сећање на њен живаљ и обичаје. Ту је и неизбежни Ђурићев јад што му завичај није слободан:

*„Није право у кавезу
Да робује славуј ијица.
Ни у Боци да с Бокезу
Веже ройска огрлица”.*

Политички набој Ђурићевог говорења наглашен је и осудом европских сила што су Париским уговором, баш када

*„Красна Бока с Ловћен-брдом
Да с’ заручи бјеше близу”,*

доделиле његов родни крај Аустрији, чиме се српском живљу у Боки као и у Сундечићевој Босни и Херцеговини даље погоршао положај:

*„И Турчин је бољи бив’о —
бар нам није језик ијиц’о
Нији гусле забрањиво.”*

Мало је шта у овој песми посвећено Сундечићу писцу, готово све је излагање идеја које Ђурић има, а приписује их Сундечићу. Пригодом песничког јубилеја написао је политичку песму.

Жаловјевка је написана „приликом погребна Ђ. Матулића, 15. јуна 1899. Тужи за пријатељем о коме је уз песму дао и ове податке: „Ђуро Матулић, Србин католик из Брача у Далмацији био је добар Србин, ваљан пјевач и врло мио друг у веселом друштву и иначе, ради чега је био уважен и поштован у опће, а особито код Срба у Сан Франциску. Умро је млад — тек ако бјеше навршио 25-ту годину”. Песма је вероватно говорена над гробом младића који ни „Бранкова љета” није дочекао. У доба када је требало да скупља свате,

*„Словенског Друштва другови први
Српскога Клуба браћа по крви...
Старо и младо сви су ти дошли”.*

*„У црно свића,
Блиједа лица,
Гуши се скрива
Нека дјевица.
Ко је? — свак тића.
— Несуђеница.”*

Контрастирајући свадбу која Ђури није била суђена и погребни испраћај као неминовност, Ђурић налази лирски израз овоме тужном тренутку, невешт и подоста тривијалан, но искрен у тежњи да песмом, а не цвештем које вене, сачува сећање на драгог пријатеља:

*„Вјечност је права
Само у души”.*

Три песме датирају се следећом 1900-том годином.

У коментару песме *Наше мане неоправдане* каже се да је она „треба да буде као интермезо Ђурићева говора приликом светосавске беседе Српско-црногорског Добр. и Лит. Друштва у Сан Франциску 1900. г., али пошто исти није присуствовао тој свечаности изашла је у 25. бр. *Слободе* исте године, неће ли кога год опоменути на своје христијанске и братске дужности”. Не знамо зашто Ђурић није остварио намеру да песму каже на беседи. Да ли је одсуствовао из каквих пословних разлога, можда из здравствених, или су организатори беседе закључили да у тренутку свечаног окупљања на беседи не би требало казивати ову песму пуну прекора. Ђурић је, наиме, у песми водио две мисли. Мисао светосавску, схваћену историјски, усредсређује ка ламенту:

*„За неправду Срб’ма дану
Што и данас Турчин живи
Међу нама на Балкану.”*

Томе додаје огорченост што уз Турке Срби на плећима имају и другу непријатељску силу — дакако Аустрију. Но претежан део песме су само-прекоревана — тешке замерке својим сународницима због неслоге, нарочито у Америци. Ови други, амерички Срби имају још тежи грех, допуштају да их прилике одвуку међу агностике и атеисте, да напусте своју цркву и своје обреде, да се православнима само зову, а што је најгоре децу не уче матерњем говору, па их има који не знају ни прословити српски.

*„Сасвијем смо зајучићени
У шјелесно уживање,
У сјољачности занешени
А за душу — ни најмање.”*

Светитеља који се слави треба делима следовати, спомињати се часнога крста и чувати аманете мученика са Косова. Све ово злогуко би зазвучало на беседи, па су Ђурића, лако је могуће, скинули с програма и поред његовог искреног поздравног усклика и честитке при крају песме:

*„Срби браћо, срце моје
Честитија вам Светиоџ Саву,
Желећи вам ово шроје:
Здравље, слогу, љубав йраву!”*

Другу песму из 1900. године Ђурић је у књизи ставио на сам почетак, одмах иза *Посветије*. То је песма *Књазу Николи*, написана „приликом добивања краљевског наслова”, а у поводу 40-тогодишњице његовог владања у Црној Гори. Тек десет година касније Црна Гора ће постати Краљевина, до тада краљевање кнеза Николе било је титуларно, почасно. Песму је Ђурић конципирао претежно као монолог кнеза/краља Николе, његово обраћање Немањином гробу. Традицију тога гроба он чува јер:

*„Двијестиа љетија од како краси
Орао српски Њеџошев дом”.*

А чува је стаменим супротстављањем непријатељу и својим настојањима садашњим:

*„Морамо вратићи звијезде наше
Те бјеху зрбу Душана крас,
А сад их мјесец двороги йаше.”*

Вратити ваља и оно што је „црна врана сусједна” лукавством и крађом преотела — Ђурић ту мисли, дакако, на Аустрију која држи и његову Боку.

Песма готово ничим не искаче из баналне националне реторике. На појединим местима Ђурићеве егзалтације сасвим су извитопериле, чак до комичног довеле његов емотивни набој несумњиво искрен но без моћи да се трансформише у песничко осећање. Шта друго рећи за овакве стихове заветовања Кнезу:

*„Ко не би за дом, ња јошће с Тобом
Весело своју пролио крв!”*

Од потпуне стереотипије његове стихове издваја само прекоморско место настанка; песма се завршава поздравом издалека:

*„Живио Кнеже, на много љеџа!
Срећан Ти наслов и Нови В’јек!”
Срби Ти кличу из Новоџ Св’јеџа,
Срдаца њиних ѿо је одјек.”*

Из исте године су и Ђурићеве тужбалице за умрлим Јованом Сундечићем и Иваном Стојановићем о којима ће још бити речи.

Још би се нека песма по извесним детаљима могла датирати као на пример песма *Бизмарку умесџо ојела* која је написана свакако 1898, у години државникове смрти. Учесталост његових песничких побуда не би нам, међутим, открила више но што иначе знамо. Био је он само повремено песник, но свакако увек веома осећајан и ватреним родољубљем испуњен човек.

И нехотице Ђурић је у *Посвеџи*, уводној песми збирке, своје песме жанровски разврстао. У књизи су, вели „двје три ружице” које су „слаби бл’јесак мојих осјећаја”. То су личне емоције, углавном из младости и носталгична сећања на домовину и Боку, песме лирске интонације. Ту су затим песме „Душанији ц’јелој”, „омладини, будућности нади” да се прене и сложи јер „Српство нам је канда сан савлад’о”. Реч је, разуме се, о патриотским песмама махом буднички интонираним. Поједине песме осуђују „неке мане нашијех земљака” — оне су моралистичко-дидактичне. Пригодне песме су двојако усмерене. Или су „дв’је-три сузе, нарицање тешко, јадиковке некојих јунака” или су „искрен израз скромна осјећаја при весељу мојих познаника”.

Лирских песама нема много. Ђурић није имао песничке снаге да изнедри песму чисте лирске структуре. А ни његове емоције као да нису никад биле сасвим личне. У књизи нема ни присенка каквог љубавног тона — нема у њој помена ни супруге, ако ју је имао, ни љубавнице — нема љубавне жудње, камо ли еротике.

Највиши његов лирски домет је дуга песма *Мајчина сјена*. Осећања према давно упокојеној мајци изражава пишући јој песму негде на обалама Аљаске, мислећи на њу у туђини увек:

*„Преда ме си гдје год сћанем,
И на сану и на јаву —
На океан, ил' на камен
Не давам ти забраву.”*

Љубав и поштовање и опет не изражава директним изливом емоција, но више описом мајчиних врлина и свега онога што има да јој захвали. Она га је родила, „принјела к олтару”, задојила, мајчински неговала, била му први учитељ.

*„Ал' највише нек ти је хвала
српски језик што с' ми дала.”*

Оставила му је савете, „аманете”:

„Према роду дужности свешу”...

*„Поштен човек свагда буди,
нек' ти је лице као сунце...”*

„Не буд' охол, не буд' јадан...”

*„Не жени се иностранком
већ Српкињом ил' Словенком...”*

*„Имена ти и заставе
кад ти с' когод дирне, сине,
гини онда, не жал' главе...”*

*„Чијај, сине, историју
српске земље некад славне...”*

*„Дому своје брже да си
од куд било, род кад зове...”*

То су елементи „домаћег васпитања” како га он зове, добијеног од мајке. Није онда чудо што је у једном стиху дозива са „српска мајко”. Попут романтичарских песника XIX века које је без сумње читао, Ђурић личну емоцију не сматра комплетном, ако није истовремено усмерена и ка личности коју воли и ка роду који обожава. Дакако, као и у случају његових претходника, таква истовремено двовалентна емотивност не може да се сублимише у кондензован, хомоген лирски израз.

Сасвим личном песмом без наслова, означеном упитником — ?, Турић исповеда једну своју упитаност, готово опседнутост. Мајка му је, вели, казивала:

*„Кад сам био мало чедо
Да сам ув’јек ноћ волио —
Да сам ув’јек зв’језде љедо;
Дању с’јаво, ноћу љлако,
Да ме носи изван двора”.*

Кад је почео сувисло проговарати, питао је мајку какве су то свеће што светле „голе” (горе, на небу), о чему висе, шта их држи, ко их пали, ко ме светле. Мајка му је одговорила (најчешћим одговором збуњених родитеља) да ће сазнати кад буде већи. У школи, а није му било ни десет година, провалило је љубопитство, усудио се да учитеља упита о звездама. Суштину одговора који је добио да су звезде други светови уобличио је, накнадном памећу, као сазнање:

*„Један ш’ренак васионе
То је ова земља наша,
Један а’шом ш’е љрашине
То су слаба ш’јела наша.”*

Очигледно, звезде је одувек доживљавао као повод за размишљање о суштини човека, бића, до које, јасно, никада није успео да продре, па песму тако и завршава:

*„Залуд мука — не разбирам
Иза гроба ш’то се крије,
Ал’ вјерујем љос’тојано
У душевно бесм’ртије”.*

Иако ова песма свакако спада и у мисаоне, она је као специфична исповест, несумњиво део његовог емотивног света.

Одшкринута врата своје интиме оставио је и у песми која је готово сасвим диспаратна са осталима јер има један хумористичан призвук нескладан са његовом патетичном песничком реториком. Она се најбоље може схватити кроз компарацију са једном групом Змајевих песама. За потребе својих хумористичких часописа, а следећи једну од изразитих компонената свога песничког дара, своју тежњу ка духовитости, Змај је написао низ пародичних ода⁶. Радио их је по истом концепцијском ка-

⁶ У недавно објављеној књизи *Гледајући Нови Сад*, постиљанске оде Јована Јовановића Змаја (Н. Сад, 2004) аутор проф. др Марија Клеут даје их у следећем хронолошком редоследу 1862—1898: *Ода љри љо’леду немачких фирма на ср’јским дућанима усред Новог Сада*, *Гос’одару ш’рбуху*, *Ода киселој чорби*, *Ода маковом краљу*, *Ода мојој чу’штури*, *Ода ономе који би ове године знао најиса’ши ш’љиву оду*, *Ода ба’штини*, *Ода моме берберу Миши*, *Ода*

лупу и сличном верификационом моделу. У већини од њих има благих трагова аутобиографске самоироније — међу објектима његове шале има и његових личних слабости. Ђурић га је имитирао својом *Одом дувану*, који је вероватно био навика његове свакодневице. Његова *Ода дувану* по форми је скоро идентична Змајевој *Оди мојој чушури*. Обе су песме испеване симетричним десетерцима парно римованим, с тим што се последњи десетерац у строфи римује са петосложним припевом. Једина разлика је у броју стихова у строфама — код Змаја 5 + 1, а код Ђурића 7 + 1. Но како Змај има 7, а Ђурић 6 строфа, и у збиру стихова су приближни. Ђурић је тоном покушао да се приближи Змају. Понегде му је то и успевало, првом строфом није далеко од ових (иначе слабијих) Змајевих песама:

*„Дуван је сила што бригу руши,
Дуван је мелем сломљеној души,
Дуван је лијек рањеним грудма,
Дуван је одмор уморним људ’ма;
Он није створен ко’ друже шраве,
Да с’ моме кише, ил’ хране краве:
Земља га дава, сунце га суши;
Да човјек љуши.”*

Три су хумористична иктуса у строфи, баш змајевска: трећи и шести стих и седми са припевом. Знало се и онда да пушачи кашљу — стих да је дуван лек, па баш за груди, безмало је сатиричан. Контрастом између лирског девојачког цвета и прозаичне сточне хране Ђурић је показао леп знак духовитости. Свођење судбинског дара земље и сунца на тривијалну дневну употребу такође разгаљује хумористичким ефектом.

Иако је у формалном погледу сасвим друкчија, Ђурићу је за наследовање Змају послужила Змајева *Ода диму* објављена 1898. у загребачком шаливом листу Симе Лукина Лазића *Врачу њогађачу*. Тај лист је Ђурић редовно читао, сам је то неколико пута потврдио. Змај, истина, не говори о дуванском диму сем у последњој строфи:

*„А сада ћу још једаред
Кроз цигару духнути’ лако
Да окадим „Оду диму”
Димом самим. И бисті шако”.*

Ђурић као да по жељи Змајевој наставља баш ову Змајеву песму подстакнут њеном претпоследњом (деветнаестом) строфом:

Њразној кеси, Ода ћудљивом коњу, Ода црвеном носу, Ода новосадској ѡроменади, Ода ѡвалу, Ода ѡлади, Ода ѡреској књизи, Ода кључу од ѡдрума, Ода снегу, Ода кечији, Ода Lelkész úr-у, Ода диму, Ода црву.

*„Да завршим ову оду
Да не буде здраво дуџа —
И шако је само проба:
Сме ли за њом доћи друџа”.*

Ту другу Змај није написао, но као да је то учинио Ђурић, показујући да је и овај „затурени и занемарени циклус шаловитих и сатиричних тема које је сам песник назвао постиљонским одама”⁷ имао какву-такву рецепцију, па и утицај код ондашњих читалаца.

Ове две песме, ? и *Ода дувану*, међусобно сасвим различите, а друкчије од осталих, показују да Ђурић није до краја употребио своје личне ресурсе и да патетична реторика није његово једино песничко оруђе. Посведочио је то и једном песмом чуднога наслова и за њега још чудније интонације. Наслов јој је *Неколике оке поуке ђачке најрескачке*. То су заиста поуке младежи, но у обланди благог хумористичког поигравања, да се лакше приме, чему служи и разиграна полиритмија песме:

*„Кад дјевојче видиш које
Да га љуби срце твоје,
Немој пружити одмах руку
Да је зграбиш ко печурку;
Може бити да је мана, божја храна,
А можда је јуна мана, оширована;
Већ помисли, иишај себе,
Да ли она љуби тебе,
Јер једно је коџ’ љубити,
А друго је љубљен бити”.*

Но напор му је ипак био узалудан, није се домогао поетског ефекта којим би надвладао дидактичност, па без јачег утиска остаје и покушај да хуморном релативизацијом људског места у свету сугерира псеудофилозофски спокој, фатализам који олакшава живот:

*„Сјомени се, осим духа,
Да си истио шито и буха:
Сунце ти’ зрије, роса кваси
Док ти с’ животи не угаси.”*

Сметао му је у овом покушају и невешт израз. Елизије, којима и иначе пречесто прибегава да спасе изосилибичност, овој завршној поруци песме доиста су наудиле.

Пуку дидактичност није превладао ни у моралистичкој песми *Иро-сїраїї*. Рђавим примером античког антихероја Херострата он укорава оне своје савременике

⁷ Маја Клеут у наведеној књизи стр. 76.

*„Те због славе и зависити
Заслужнима дјела руце,”*

који ради „страсне себичности” руже и „нијечу” оне који се труде да помогну своме раду. „И Српство нам због њих страда”, вели Ђурић, и моли Бога да такве искорени и успостави српску слогу. Песму је очигледно изазвала нека од учесталих свађа међу емигрантима који су, нажалост, чегрстима из старог краја додавали и своје локалне.

Ђурићеве патриотске песме хомогеније су јер извиру из само једног емотивног извора, из пламеног осећања припадности српском народу и својој домовини ма како исцепкана била. Та осећања код њега су потенцирана тешком носталгијом која се готово у свакој песми или експлицира, или осећа као психолошка константа. Националне циљеве казује увек егзалтирано, љуто тужећи због стања у коме смо, али с ватреном надом у боље. Пример за то била би песма *Србину*:

*„Еј, Србине моје ране вруће!
Свак ће кида к’о лозово ђруће.
Ал’ кидањем чокош ојачава...
Српство моје, лозо сарезана!
Српство моје, снаго савезана!
Лозо, лозо свак ће сарезује,
У различне земље ђресађује.”*

Зазива јунаке

*„Који ће нам ланце раскинути...
Које ће нам образ осв’ејлиши,
Српске земље најраг ђоврнути
Одрођене к себи обрнути...
Просвјетом нам име ђрославиши,
Слободе нам сунце указати...”*

За то треба и чврсте снаге и мудрог опреза

*„Јер душмани ће нас окружују
Слабост нашу добро ослушкују...”*

На примеру ове песме видимо још неке стајаће особине његових патриотских песама. Све оне као да су агитаторски говори на родољубивим скуповима којима се покушава успоставити национални програм. То значи да су поучно-дидактичне, из чега произилази њихова безмало потпуна непоетичност. Ђурићева стихована патриотска доцирања веома ретко досегну уметнички ниво, па и када се то деси не траје дуго; буде то само покоја поетска искра.

У већини песама ове врсте доминантнија је епска компонента од лирске јер Ђурић се у свом доживљају националног веома много ослања

на прошлост. Дуга песма *Себичности је свему шоме крива* прати историјске неслоге у нашем народу од Вукашина и Вука Бранковића, да би рђавим примерима показао одакле прети највећа опасност роду. Себичношћу тумачи и њему савремене неслоге, посебно опречности између Срба и Хрвата:

*„Као да смо удаљени сџранци,
А не браћа, ња јошће близанци”.*

Дакако, за ове нетрпељивости крива је умногоме и Аустрија, јер намерно разједињује, индоктринирајући католике, па

*„Они воле и ђаволу црном
Него своме браћу једнокрвном;
Воле, чуши хоцу на мунару
Нег’ брадашог њоја на олшару”.*

Таква небраћа радују се и смутњама у Србији које такође изазива Аустрија. Песма је писана крајем XIX века и у понечему је апел краљу Александру да се остави погрешне Миланове проаустријске политике:

*„Александре, жао ми је млада
Гдје је бабо њејша овлада.
Ти си, краљу, заведено д’јеће
Од свог баба и сусједне шее! [Аустрије]
Што не идеш њушем зайочешим
Упоредо са ловћенском шницом [соколом Николом]
Већ бабовом сврну сџранјушницом”*

По овоме цитату види се до које мере је у својим песмама Ђурић политички агитатор, што га је такође веома удаљавало од књижевног, а ближило дневно-политичком.

Могло би се рећи да је пригодност основна побуда његовој поезији, да му је сензибилност скоро увек изазвана спољним импулсима. Због тога у његовој књизи преовлађују песме с поводом, видели смо да и песме својим политичким идолима (Књазу Николи, Милетићу) пише да обележи одређен тренутак.

Скоро пола наслова својих песама везао је за личности. То су или познате личности, махом писци чију смрт оплакује, или његови пријатељи које части песмама. О неким песмама из групе тужбалица већ је било речи, остало је да се истакну још две из те категорије. То су *На глас смрти великог српског мислиоца и књижевника Дум Ивана Сџојановића* и *На гробу Јована Сундечића*.

Данас мало познати свештеник Иван Стојановић (Дубровник, 17. XII 1829 — Дубровник, 19. IX 1900) дубровачки први каноник, декан

стоне цркве Светог Влаха, био је у своје време изузетно цењен и поштован. Толико да је Тихомир Остојић, човек познат по својој сериозности и критичности, рекао за њега да се „међу стотине хиљада истицаше својим умом, својим васпитањем, својим срцем, а нада све, својим карактером”.⁸ Ђурићева висока оцена, речена већ насловом песме, у време смрти Стојановићеве није, дакле, била само субјективно претеривање песника. Ни атрибуцијом „српски” Ђурић није погрешно — Остојић је у поменутом некрологу цитирао следећу дум-Ивану изјаву: „Србин сам по поријеклу и по чувству, католичка ми црква то не брани јер је универсална; кршћанство ме учи да љубим ближњег; па ко ми је ближи од српског народа?” Ово опредељење и његово упорно залагање за зближавање православних, католика, па и муслимана, усхићавало је православне Србе у Далмацији, а „од тога опет не зазираху свјесни католици, особито не зазираше прости народ, који је дум-Ивана обожавао, јер он бијаше одјек праве непоковане душе.”⁹ Ђурић је исте идеје зближавања и слоге имао такође у свом родољубивом креду, па није нимало случајно да га је смрт Иве Стојановића веома погодила и мотивисала да напише песму дубоке оданости. Нажалост, ни овога пута Ђурићева емоција није добила адекватан песнички израз.

Два месеца пре дубровачког каноника умро је др Јован Сундечић (Голињево код Ливна, 24. јуна 1825 — Котор, 19. јула 1900), прота, професор Богословије у Задру, секретар кнеза Николе, песник епски и лирски. По родољубивим идејама био је веома близак Стојановићу; за слогу и братство залагао се и речју и делом. Њега је Ђурић обожавао, показао је то већ и песмом за Сундечићев јубилеј. Око осмртнице своје идолу трудио се доиста свесрдно, па је она формом међу најбољим његовим песмама. Уобличио ју је као тужбалицу „виле нагоркиње” која, сва у црном, нариче над свежим песниковим гробом. Као човек са подручја које је један од епицентара наших народних тужбалица, Ђурић је веома добро знао њихову форму и успео је да је добро копира. Класични облик тужбалице је трохејски осмерачки стих са четворосложним припевом, таква је и версификациона основа Његошеве тужалке сестре Батрићеве. Та версификациона схема у овој Ђурићевој песми доследно је остварена. Но то ипак није прави народни стих јер народне тужбалице које се заправо импровизују не могу сем основног ритма да у формалном погледу пруже много више, па су без риме сем понеке леонијске. Ђурић, међутим, с великом упорношћу брине о римовању. Код њега се рима оства-

⁸ Тих[омир] О[стојић]: *Дум Иво Стојановић, Лешојис Мајице српске*, 1900, књ. 204, стр. 385—386.

⁹ Некролог у листу *Dubrovnik*, 1900, бр. 38 (*Библиографија српских некролога* М. Бујас, М. Клеут и Г. Раичевић, Нови Сад 1998, бележи чак двадесетак некролога објављених у различитим листовима и часописима у години дум Ивине смрти).

рује, скоро у свим стиховима веома добро, између основног стиха и припева:

*„Угаси се светиња зубља
Брајџољубља”
„Шта ће твоја родна Босна
Инокосна”*

Тужбалички облик има средишњи део песме, а уводни и завршни стихови оквир су вилином нарицању начињен парно римованим десетерцима. Формом песме могли бисмо бити задовољни. Њеном суштином мање, иако је Ђурић у овој песми списатељски бољи него у већини осталих. Наиме, тужбалица по природи својој има доста епскога, а Ђурић као нејак лиричар радо у нарацији тражи прибежиште своме песничком изразу. У осмртници то и има неког оправдања, но не толико да пружи алиби за некролошка набрајања попут у следећим стиховима:

*„Гајо си љубав тврду
Ловћен-брду!
Славу и’јего, славо мира,
Без обзира!
Р’јечју, ијесмом и у ирози
Брајтској слози,
Љубав сиј’о да се воле,
Ајосиоле!
И вршио службу ироше,
Пајриоше!”*

Потребом да се о умрломе каже што више не могу се правдати оштри политички искази против Хрвата, изазвани увређеношћу што од њихових представника никога није било на сахрани човеку који се читавог живота здушно залагао за зближавање браће различитих вера. Он као да жели да настави и новим аргументима поткрепи Сундечићево супротстављање правашким идејама:

*„Пуж’о си им брајтско цв’јеће,
Они неће!
„Па ево вам руке десне” —
Они б’јесне!
„Ево срце, само сложено!”
„Није можно.
Нема Срба!” одзив даше,
„Све је наше!”
Увр’једице језик, име
И светиње!
А ши усја к’о лав љуши,
Па ујуши*

*Старчевићу сир'јелу једну
 Нейоб'једну!
 Али ушто ум твој вељи
 Слогу жели
 Ти ојросџи њином б'јесу —
 Без мајке су!
 Под маћехом [Аусџријом] задојени
 Разблужени!"*

Таквом потребом да у стиху одржи политички интонирано слово изгубио је шансе да своју верујем искрену тугу за Сундечићем саопшти као лирски исказ.

Песме које је Ђурић у различитим пригодама писао својим пријатељима и познаницима такође је ставио у своју збирку, мада у поезију спадају једино због стиховане своје форме. Знао је то и сам, па их је свих десет ставио једну за другом у књигу. Неке од њих и јесу настајале истовремено, у један мах. Такве су посвете које је исписивао на својим фотографијама поклањајући их пријатељима из Сан Франциска Шпиру и Крсту Радуловићима (браћа су — код обојице ставио је средње слово М.) и Владимиру П. Поповићу, такође из Сан Франциска. Четврта оваква песма је у споменицу госпођици Елвири Матули, за коју претпостављам да је потоња госпођа Елвира Радуловић из Бизбија (Аризона) претплатница на Ђурићеву књигу. Ове четири песме су споменарског типа, а то значи да, како, је то било уобичајено, садрже уз изјаву оданости и некакве поуке за живот, понекад и шаљиве. Ђурић их је интонирао врло озбиљно, (псеудо)филозофски, па су дуже но иначе.

Остале песме из ове групе су напитунице, честитке за дан венчања или веридбе већ поменутих пријатељима Шпиру Радуловићу и Владимиру Поповићу, те Шпиру Вукосављевићу приликом женидбе Аном Дабовићевом (обоје из Сан Франциска). Ахилу Доклестићу када се женио Драгом Милишића написао је у поклоњени албум краћу песмицу, а у исти албум исписао је и подужу честитку брачном пару. Ако би се тражили стихови карактеристични за ове честитке, нашли бисмо их у благослову брачном пару Радуловића:

*„Да под старосџи од ващеџа рода
 Дочекаџе лијеџа џорода:
 Красне кћери, узориџе момке,
 А од ових оџеџа џоџомке,
 Да џоворе срџски језик чистиџи
 И да буду Срџсџиву од користиџи!"*

У овај круг пријатељских песама спадају и две строфе Владимиру Поповићу (трећа песма истом адресату) којом соколи пријатеља да не прими срцу некакве нападе на њега, ваљда новинске.

Остале су непоменуте још четири песме Ђурићеве збирке. Две су „спољнополитичке”.

Женидба ѓрчкоѓа краљевића је алегорија написана у поводу Критске кризе. Говори о сукобу с „турадијом” од које ће грчки краљевић задобити „лијепу Кандију” (Кандија = Крит). У овој песми необична је словенска антитеза која се несразмерно протеже на читаву прву трећину подуже песме. Алегоријом о свадби и сватима Ђурић покушава, не без доброга виђења политичких околности, да прикаже балканску, па и медитеранску ситуацију притиснутости Турским царством. Дакако, прижељкује даља осамостаљења тадашњих турских поседа у Европи.

Бизмарку умесїо ѓарасїоса написао је као осуду германске агресивности према Словенима, а против понемчавања покорених народа. Устручава се, истина, да ружно пише о умрлом јер

„Наши сїари кажу: Не вријеђај кости”,

али не може да се савлада. Уз:

„Почивај у миру, Боѓ нека те ѓростїи!”

додаје и своју личну дилему:

*„Али како може Србинова рука
Ишїа л’јеїо ѓисаї за ѓрабљива вука?!”*

Његов гнев против пангерманске политике појачава се чињеницом да је уз Бизмаркову политику и Аустрија којој ни у сну ништа добро не може да пожели. „Гвозденог” Бизмарка

*„На вјечїи конѓрес, ѓдје се ѓрава д’јели;
Позвали ѓа ѓоре — не за канцелара
Но за ѓр’јехе своје да им одѓовара,
Јер на небу конѓрес не виси о клину,
К’о шїо онај њеѓов бјеше у Берлину”.*

А по тој божјој правди:

*„Берманији неће самој ѓройасї бишї
Већ и Аусїрији истїо ће се збишїи.
Јер с’ ѓохлеїне обје на словенске јањце”.*

Обе ове песме представљају Ђурића као човека који је имао политички нерв и умео да издалека, али острашћено посматра политичке прилике у Европи и шире од подручја у којима живи његов народ.

Политичка је, а неком врстом певања на народну казана и Ђурићева песма *Бокелски ускок и америчка вила*. То је песников дијалог са америчком слободом, а о неслободи његовога народа и о новијој историјској судбини Боке. Тужан, погружен Бокелъ зазива америчку вилу, па када се она појави и запита га што ли му је срце тужно у слободи, он се јада:

*„Ја за својим ѿужим завичајем
Ја за својим чезнем обичајем.
Морам бјежати са свога огњишта
На који ми нема повратишта
Све докле га слобода осјени
Ил' Европа мају не ѿром'јени”.*

Прича јој како је Бока покорена:

*„Под ѿирјанско царство ѿишадосмо
и без ѿушке и ѿламена ножа
По наредби евројских велможа”.*

Прича јој и о Бокелском устанку 1869, и о устанку 1881. после кога је и сам постао ускок, да не би постао робом. Од виле, слободе која је светиња свеколике земље, која је узор читавој планети, тражи и објашњење за поступке великих у Европи и помоћ за будућност. Саслушавши његову дугу причу вила осуђује оне који слободи кују ропске ланце и прориче у овакву утеху:

*„А ти чуј ме, сине од слободе
Све ће тећи законом ѿрироде —
Твојом Боком Срб ће брзо владати,
Па и друже срјске ѿокрајине
Што су срјске биле од старине
Угледаће сјај слободног неба,
Па у срјској кад се царевини
Твоје ц'јело Срјство саједини,
Прелећећу ѿада океаном,
Извићу се над вашим Балканом,
У в'јенце ћу цв'јеће савијати
И слободним Србма честитати!”*

Ђурић ондашњу америчку слободу и демократију глорификује као узданицу читавог света, посебно неслободних народа. Чак и у својој песми емигрантског јада и чемера *Под земљом у Америци* изрекао је одушевљену похвалу земљи слободе:

*„Која 'но је међ' дружим земљама
Као сјајан мјесец међ' звездама;*

*У најрејску, праву и у реду
И у сваком осталом погледу;
У слободи сваком је једнака,
За богаћа као за просјака”.*

Казује то и у песми *Бокељски ускок и америчка вила* једном необичном, а схватљивом смешом поштовања и оданости према земљи која му је пружи-
жила уточиште, те његовог српског родољубивог заноса:

*„Ову земљу љубим и пошћујем,
То пред шобом, вило, очишћујем,
Ал’ је тужно јадно срце моје,
Јер, богињо, свашко љуби своје”.*

Велика реч Слобода у једну легуру стапа, оба ова његова најжешћа осе-
ћања.

Завршна песма Ђурићеве збирке је *Критичарима*. Мада првим сти-
хом каже да нема намеру да се извињава, ипак од критичара тражи
опрост што својом књигом чини нешто што му није од природе дано:

*„Судиће ми што најбоље знаће,
Да другима савета подате —
Да не раде што им није дато,
Да не леће у вис непознато
Као и ја, без крила и моћи
Што с’ усудих у висине поћи.”*

Исповеда се да је био пун снова и будног маштања о своме песништву,
но да је постао свестан своје мале моћи да се примакне висинама. Пе-
сме своје није уништио јер ипак мисли да би му „нагоркиња вила” ре-
кла да би то било грехота јер

*„Из љубави џјевао си роду
И бранио слогу и слободу”*

и да је то чинио на корист општем добру ако и није неки велики посао.

Слична је по тону и његова прозна порука *Читљоцима*: „Иако знам
да ми природа није намијенила да будем пјесник, усудих се, по наговору
многих својих пријатеља, а особито мог школског друга г. Вељка Радоје-
вића — тада уредника *Слободе* — да ово моје стихотвореније пустим у
свијет”. „Тако, ето, постаде ова књига те је пред вама. Каква је да је, од
срца је.”¹⁰

¹⁰ Л. Ђурић: *Пјесме*, Сан Франциско 1903, стр. I—II.

Последњом цитираном реченицом Ђурић је тачно рекао шта мисли о својој књизи и тачно предвидео шта ће критика о њој рећи.

А критика се о књизи три пута сасвим скромно огласила у „старом крају”, не рачунајући оно што су поводом ње у више махова, али површно, овлашно, па и злонамерно објавила гласила у Америци.

Белешка у *Бранковом колу* потврђује Ђурићеву аутокритику, али додаје: „Па ипак, ми смо задовољни појавом ове књиге. Она јасно показује колико је јака српска свест у наше браће која се одважила од своје рођене груде, те пребродила океан да у Новом Свету тражи своју будућност.”¹¹ Додаје се још похвала претплатницима на књигу који су омогућили да се одмах растури преко 500 примерака.

Лешојисов уредник Милан Савић такође наглашава пријатно изненађење да се српска књига јавља у Америци, а то показује „да су Срби иселјеници, којима нажалост у домовини нема зараде, и у туђем свету остали Срби, и то добри Срби”. Казује понешто и о српском листу „Слобода” и о Српско-црногорском друштву у Сан Франциску, а о самим песмама ништа више од три следеће реченице: „Песме г. Ђурића су махом пригодне, упућене различитим личностима, појавама, свечаностима. Све песме провејава у првом реду жарко родољубље и оданост к Српству. Амерички начин утицао је кроз дуги низ година и на песника, отуд у песмама доста трезвености и стварности.”¹² Уз цитирање двеју строфа из *Посветице*, да би примером дискретно показао танушност поетске вредности, то је све.

Уз ове две белешке иде и једна обимнија критика, објављена у *Босанској вили*.¹³ Аутор Бошњаковић не показује више попустљивости но претходни рецензенти, и он објективно процењује Ђурићеве песничке домете, али са више аргумената, па и примера. Песме, вели Бошњаковић, „немају толико литерарне вриједности да би се о њима могло много, надугачко и нашироко говорити... Г. Л. С. Ђурић није сувише надахнут пјесник... Но оне нијесу ни за осуду, сурову и немилосрдну осуду, багателисање. Има нешто у њима што привлачи пажњу читалаца, што их интересира и наводи на доста горка и сјетна размишљања.” У свом жестоком родољубљу песник није заслепљен, он види мане припадника свога рада и казује тврде истине и прекоре без устезања. „Овај оштар и доста праведан прекор не може нас вријеђати. Он је искрен и није речен у вјетар.” Бошњаковић такође констатује да је Ђурић „пјесник без великих претензија” да му је „стих несавршен, ритам често пута неправилан,

¹¹ А. В.: *Пјесме Лазара Симова Ђурића, Бранково коло*, 1904, бр. 9, стуб. 286.

¹² С.-Б.: *Пјесме Лазара Симова Ђурића, Лешојис Машнице српске*, 1904, књ. 225, стр. 104.

¹³ Б. П. Бошњаковић: 1. *Пјесме Лазара Симова Ђурића*, 2. *Бокелев сан у Америци, Босанска вила*, 1904, бр. 17/18, стр. 328а–329б. Прештампано у *Српској независности* из Окланда Калифорнија, у бројевима 32. и 33. за 1904.

а слик врло слаб и неумјешан”. Ипак, вели Бошњаковић, „неки пут блесне искра”, као у песмама *Иросџратџи*, *Мајчина сјена*, *Сџјев боџињи Слободи*.

Коментари, често баш херостратски, којима је Ђурић био изложен више пута у америчким српским гласилима немају литерарни већ лични разлог, проистекао из ситничарских микрополитичких зађевица у које су тада били огрезли наши људи у америчкој дијаспори.

Ове критике нису звучале охрабрујуће, нису Ђурића много сокоиле на нове поетске покушаје. Библиографије не бележе ни једну доцнију његову књигу, а име му не налазимо ни у оно неколико урађених библиографија часописа његовог времена. Наишао сам на само још два штампања његових стихова. Оба су примера у листу који се појавио у пролеће 1904. када се Ђурићеви критичари још нису били огласили.

Године 1904, 25. марта/7. априла Ђурићев пријатељ Вељко Радојевић почео је да издаје недељник *Срџска независност* (*Servian Independence*) у Окланду у Калифорнији. Лист *Слобода* који је пре тога, од фебруара 1901. уређивао преузео је нови уредник и издавао га до 1906. када је у земљотресу у Сан Франциску уништена штампарија. У првом броју *Срџске независности*, на првој страни у подлиску штампана је Ђурићева песма *Змај — Јовану Јовановићу*, поводом 80-годишњице му. Змају се 1903. навршило седамдесет година живота. Ова грешка је редакцијска — у Ђурићевој песми има стих „Честито ти седам деценија”, — редакција је у броју 2. донела исправку, а и шаљиву поруку Ђурићу да су то учинили јер слуте и надају се да ће дослутити да ће он Змају и о осамдесетогодишњици певати. Песма је можда била написана за сам дан Змајевог рођења 24. новембра/6. децембра, али Ђурић није имао где да је штампа. Змај је био песник љубимац Лазара Ђурића, видели смо да га је он и имитирао. Зато изненађује танушна инспирација коју показује ова песма. Ђурић зазива виле, девет њих јер зна за девет муза, да се окупе око богиње поезије, да свака принесе дар Змају и да му налију у златан пехар бесмртије:

*„Славно име кад му смртно није,
Да и ш’јело стече бесмртије
И да ув’јек међ’ Србима бдије,
Да нам џјева и Србинство сјаје
И најјаја млађе нарашћаје”.*

Осећа он и сам да му је песма слаба, да је одабрао конвенционалну метафору, па готово извињавајући се у песму убацује и стих:

„Шшо осјећам, шшо не ум’јем рећи”.

То тужно сазнање о својој песничкој немоћи, када су се ускоро придружиле и потврде о томе у критици, изгледа да су му угасиле пе-

сничке амбиције. Мада је имао уверавања да га као песника и даље жели један део српских читалаца у Америци. Наиме, уз ову песму Змају штампана је у листу напомена: „Доносећи ову пјесму нашег пријатеља г. Лазара С. Ђурића, молимо га да нас се чешће сјети и да се не осврће на шабановштину, јер на њу нико паметан не рачуна. А готово целу другу страницу истог броја листа запрема чланак уредника Радојевића: *Ваздашње умно сиромаштво новоиеченог критичара* уперен против Митра Шабана, уредника листа *Србин* из Питсбурга. Шабан је био издавач књиге *Разне цјесме II*. Ника Мусића, такође 1904. године, и покушао је да своје издање боље пласира нападајући „конкурентску” књигу Ђурићеву. Радојевић ипак није успео да Ђурића врати у поезију — сем речене песме у првом броју *Српске независности* ниједну више није понудио, па песама скоро ни нема у листу све до 1906, када се обилато почео јављати Слободановић из Питсбурга, а то је био псеудоним Проке Јовкића.

Истини за вољу ваља рећи да је једно Ђурићево стихотвореније десетак пута прештампано у листу, почевши већ од првог броја, но у комерцијалном делу, међу огласима. Тих осамдесетак „примењених” стихова под насловом *Адамова гркуља* је реклама за неку траварицу коју су производили и продавали у фирми Ђурић и Врчевић, у Сан Франциску у улици Лагуна број 650. У наивности своје вашарске намене у том „спеву” има понегде и вештине, скоро и ироничне духовитости.

*„Кад њивници овој стјуиш,
Да с' најијеш, ил' шито куйиш,
Добро јујро ти назови,
А одговор чућеш ови:
— Здраво био! Би л' шито њио?”*

У огласном делу, касније када се песма потрошила, ишла је и редовна реклама на енглеском фирме Адама Л. Врчевића (Verceovich) и Лазара С. Ђурића (Churich) тада већ са две адресе, у улици 5. E. Cor. Grove и Laguna, са сопственим телефонским бројем и са назнаком да је то трговина на велико и на мало вина и жестоких пића. Особито препоручују „Adam's Vishniak и — Adam's Bitter's — вишњевачу и „гркуљу” — траварицу.

Лист је једно време оглашавао и продају Ђурићеве књиге песама у књижари листа *Српска независност* у Окланду. „Чим распродамо ово мало примјерака „Пјесама” приредићемо друго издање са сликом песниковом и са предговором уредника нашег листа”. То обећање Радојевић није испунио — Ђурић се као песник угасио, а његове песме су, према сувом саопштењу у бр. 4 *Српске независности* с краја априла 1904. у домовини инкриминисане:

Пишу, нам из Херцег Новог (Бока Которска) да је влада забранила „Пјесме Лазара С. Ђурића” и да је аутор оптужен за увреду величанства.

Ту и тамо нађе се у *Српској независности* помињање Лазара Ђурића и касније. Године 1904. био је на венчању Јосифа Билафера и Меј Шимрак. Мићо Шимрак чија се „шћерка” Меј удаје био је очигледно виђен наш човек у Сан Франциску, јер је импозантан број свадбара који се у новинама помињу. Већина их је са супругама, Ђурић сам. Неколике године доцније у број 3. од 20. I/7. II 1907. *Српске независности* објављен је позив на црквени састанак православних Срба у дворани „Српског Клуба” у Сан Франциску (адреса Golden Gate and Octavia) на договор о даљим радовима на цркви и о другим црквеним стварима, те на избор нове управе. Овај оглас потписали су „у име туторства” Лазар Симов Ђурић и Петар Поповић. Број од 2/15. јуна 1907. доноси позив на доброволне прилоге за изградњу храма Архангела Гаврила у Херцегновом са напоменом уредништва да позив доносе на молбу Милана Станишића и Лазара Ђурића којима је поверено сабирање прилога у Америци. Адреса за слање прилога је Laguna 650 Сан Франциско, а то је Ђурићева продавница.

Ове оскудне вести последњи су биографски подаци о Лазару Ђурићу којима располажем. Безначајни, но ипак бар мало допуњавају оно што се о њему до сада знало. А то је било скоро ништа, а и што је било забележено на погрешно је место затурено, па као да га није ни било. Наиме свезнајући *Leksikon pisaca Jugoslavije* евидентирао је некако и њега. Но не у првом тому где је по абецеди место његовом презимену, но у другом тому под словом Ђ:

ЂURIC, Lazar (oko pol. 19. v. — poč. 20. v.). Rodom iz Boke Kotorske. Otac Simo. Iselio je u SAD i u San Francisku držao trgovinu alkoholnih pića. Pesme objavljivao u listu *Srpska nezavisnost* (Okland, 1904, 1905).

BIBLIOGRAFIJA — *Pjesme*, San Francisko 1903; *Bokeljev san u Americi* (dramatizovao pesmu Veljko Radojević), San Francisko 1904, Čikago 1909; *Pod zemljom u Americi*, poema, Čikago 1911.

LITERATURA — В. П. Бошњаковић: Пјесме Л. С. Ђ. — *Бокелјев сан у Америци*, Босанска вила, 17—18, 1904, 328—29; *Isti*: Пјесме Л. С. Ђ., *Srpska nezavisnost*, Okland, 1, 1904, 32, 33.¹⁴

Међу редовима његових песама може се још понеки биографски податак наћи. Из Боке је побегао да га не би у аустријску војску мобилисали. Прешавши океан трагао је за златом на Аљасци, мучио се у руд-

¹⁴ *Leksikon pisaca Jugoslavije* II Ђ-Ј. Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 69 a.

ничким јамама. Када је напустио Боку знамо. Рекао је то у поговору књизи песама жалећи се да је за 17 година боравка у далеким земљама доста заборавио од свога језика. Предговор је написан 1903, значи да је емигрирао 1886, свакако као младић пред регрутацијом. Но не знамо да ли је одмах доспео у Америку односно на Аљаску. У истом тексту каже да није баш много учен. Једина школа коју је завршио је херцегновска која је српску децу школовала као „Задужбина Бошковића — Ђуровића — Лакетићке”.

Истраживањем архивских извора у Боки и детаљним прегледом српских америчких листова почетком XX века могло би се још понешто сазнати о Лазару Ђурићу — наћи ће се ваљда неко да моја трагања допуни. Тим пре што у његовом животу има збивања заслужних да се за њих шире сазна. Такво је, на пример, његово учешће 1912. у Одбору, основном у Сан Франциску за врбовање и слање Срба добровољаца у српску војску током Првог балканског рата.

Ваљало би посветити још више труда овој занемареној личности наше културе. Чињеница је да је он међу првима, ако не и први, који су на српском матерњем језику писали стихове у Америци. Чињеница је да су његове песме, ма како литерарно нејаке, имале одјека, да су утицале на читалачку публику чак у мери која је изазвала њихову забрану у Аустрији. То је довољно да Лазара Ђурића сврстамо међу знаменитије личности наше прошлости, међу оне који су ма и за стопу допринели културном напретку свога народа.

2 а, б) Турићева збирка и драматизација песме

ИМЕНА ПРЕТПЛАТНИКА.

ALASKA.

DOUGLAS: F. Јово М. Радловић I
привјера. Претплатили се код г. Јона М.
Радловића: гг. Лушии М. Радловић,
Ганто М. Јачаган, Никола Курфенић, Бри-
стива Н. Курфенић, Јово Н. Курфенић, Ми-
лан Т. Добровић, Стево А. Вранић, Алек М.
Гучић, Јука М. Радчић, Петар Ј. Гаца-
чић, Никола Р. Јевтећ, Никола А. Ђосић,
Тото Љ. Вахцић, Милан Љ. Вилић, Соу-
ле Т. Брајковић, Веро Т. Брајковић, Овено М.
Брајковић, Саво Љ. Брајковић, Шавро К. Бу-
дич, Овено Митровић, Алар Кулава, Петар
Хилова, Иван Дабжинић, Алек Баје-
вић, Ристо В. Радчиловић, Матвија Попе-
ра, Јука Ј. Косић, Крсто Петрејић, Васо
Ј. Павловић, Савсоје Н. Самаркић, Главо
Н. Самаркић, Петар М. Самаркић, Митар
Бојанић, Јован П. Вујић, Анто Љ. Стрпачић,
Учитељ Н. Маркић, Јово А. Добрежа, Иво

— VI —

Н. Марчиновић, Главо В. Бузгалва, Алек Ј.
Турковић, Јосо Н. Завобелић, Мито Гугула,
Веро Т. Радчић, Јука Т. Радчић, Веро Ј.
М. Радчић, Марко Љ. Радчић, Веро Ј.
Радчић, Васо Н. Маруш, Никола А. Ан-
ђелиновић, Пана А. Анђелиновић, Петар Т.
Анђелиновић, Саво В. Милић, Митар Б.
Милић, Саво В. Милић, Вилан М. Ша-
бачић, Гајо Ј. Перовић, Милан М. Гробић,
Савсоје В. Лукић и Марко Трапарић. Сво
га 60 привјераца.

Г. Босо М. Бетар за себе и за брата Јо-
вана на Вегуша, за рођака гг. Јован Н.
Бетара, управителу вароши Цетина, Јура
Н. Бетара с Вегуша, Марка Р. Врбачу с
Вегуша и Сана Чука из Котора — по је-
дану привјерак. Претплатили се код г. Во-
ва М. Бетара: гг. Савсоје Радловић, Пе-
ро Н. Вукотак, Матеја Војводић за себе и
за наставца Обрста Николића из Немања
— по један привјерак; Арунту Свинео
Јединство Довден; Јован Јевтећ за себе

— VII —

и за браку Шава, Јаша и Недеља у Хер-
цег-Новоко — по један привјерак; Никола
М. Лукић, Никола Радчић; Крсто Радо-
вић за себе и за свог брата Стојана у Нема
(Ш. Г.) — по један привјек; Мило Бетар;
Васо Ступић за себе и за гг. Мејима М.
Радловића с Вегуша, Вука Љ. Ступића
с Вегуша и Марка Т. Радловића из Босо
Которско — по један привјек; Веро Т. Радо-
вић за заједара Крста С. Радловића с Ше-
гуша, Крста Љ. Раута с Вегуша; Јово Бу-
гачић, Никола П. Радчић, Матејко Ма-
ковић, Ивет Лукић, Јово М. Мартиновић
и Мила Радчић. Свага 32 привјераца.

ARIZONA.

BISBEE: Главо Емили Радловића три
привјерака. Претплатили се код г. Јо
Емиле Радловића: г. Јука Јелена Сувак, је-
дану привјек, гг: Ј. Бурића, В. Маджовића,
Ј. Анђуса и М. Маджовића — по два прив-
јерака, и гг. Тото Курфенића, Никола Вино-

на и Весо Маллач — во два пријера; Никола Понде ветер, а Јозе Сузак три пријера; Вилја Сузак, Севи Маутшпиринг, Толо Вилеах, Того Мешковит, Луа Медитонч, Луа Аитус, Ало Милонч, Нина Коса, Малин Тасовиц, Стјерно Вердиз, Воко Сентеб, Шваро А. Берн, Елгаро Маллач — по један пријера; Ђубо Василенац за себе десет пријера и за свој брат Веза у Хершиг-Нолон четри пријера; Луа Курин за својата особа у Хершиг-Нолон по један пријера — господарче: Стану Кераниа, Нанету Обраловица, Данету Терониа и Анету Абрамовица, ресефе — Абулону Курин и Катарино Поповица, и гг. Ниолу Копевица и Луку Кераниа; Језро Вуконич за себе и својата особа у Хершиг-Нолон по два пријера: гг. Стану Буковата, Божа Радовица, Уроша Мандица, Франах Васа Асвица, Луа Василенац и преч. оца Миталја Абрамовица; Малин Василенац и

Нико Рачкович — во четире пријера. Сврга 82 пријера.

CALIFORNIA

ANGELS CAMP. Претплата со вол г. Вилја Вилеаха: гг. Алоиса Трубин, Невоза Луа, Луши Терин, Норо Грегориш, Тодор Буајич, Гојро Трашарк, Малин Башичовиц, Ручо Укерониа, Алин Воробин, Давар Кујунчиц, Милоши Табачкич, Алин Коса, Алин Поповиц, Луа Томашкич, Мато Нолонич, Мато Тушу и Луиза Килковиц — по једна пријера, Малин Рачкович два пријера. Сврга 19 пријера.

BENTON. Г. С. С Францовиц пет пријера.

FRESNO. Гр. Давар Поповиц десет пријера, Вилја Јовановиц два пријера и Ј. Б. Вакунич један пријера. Претплата со вол г. Вилја Јовановица: гг. Луиза Ф. Рачко за себе и брата, Наво Сетович, Весо Милковиц, Јови Замболч, Понтар Зои, Андро Маровиц, Тодор Курин,

Гаво Јосовиц, Тодор Суботич, Ван Маронич, Нико Петковиц, Крсто Р. Јовановиц, Луко Јовановиц, Језо Бркич, Шваро Тренчич, Стену Митровиц и Никол Петковиц. Сврга 31 пријера.

NOBLET MILLS. Г. Весо Чорозовиц два пријера. Претплата со вол г. Давид Чорозовица: гг. Луко Аларч, Савуко Велоз и Никол Марач. Сврга 4 пријера.

LOS ANGELES. Г. Ручо Милуковиц један пријера.

OAKLAND. Гр. Јозе А. Ђубовиц за себе, своју и својата пет пријера, Наво Курин два пријера, Јозе Курин, Марко И. Ђубовиц и Марко Килковиц — по два пријера. Сврга 10 пријера.

SAN FRANCISCO. Претплата со вол куртора миц вол владика ивато: гг. Јозе И. Абрамовиц за себе преч. оца Миталја Абрамовица, Аларч Т. Доклетица, Миталја И. Доклетица, Ниолу И. Докле-

стала; сестра Паула А. Жамела, Зоржу А. Бу-
инжа и сестра Кордильяду П. Доклестта (сестра
из Хермес-Новога), Брату П. Аларионска
и Андрилу П. Аларионска. Сестра 10 при-
чужденца;

Матро Сантиу за себе и за г. Жоана Т.
Горисовца; Насола Обрилонов дас пришејер-
ка; Зоржу В. Копаветин три прик.; Гајо Ш.
Гуаза за себе и за свог брата Маза у Хер-
мес-Новога; Марсо С. Коска за себе и за
своје братице, Суна и Мариа Шавроза;
Малом Малан за себе, збу своју сестру-
ку Зоржу, сестру Солеју и сестрице Шавра и
Суна; Владислау П. Винон за себе и за
сестру своју сестру Огу; Шавро М. Раду-
лон за себе, својку пришејерка-двукест
пришејерка; Марсо Радон за себе и за
свога брата Мизала у Хермес-Новога;
Жоно Доклест за себе и за свога брата
Маза у Хермес-Новога; Алма Врвон за
себе и за г. Жаоза Вушман и Котору три
пришејерка; Мабо Балз, Алма Доклест,
Жубо Алариона, Ваг. Бејоска, Жоно Мар-

инь, Жоно В. Лувиш, Орсо Милиташ, в.арос,
сестра Андриан Селестриан Долеон, Вушан Ма-
риш, Вушан Вушман и Суно Мартиниш
— по један пришејерка; Срасо Мриотеро
Доброшорно и Дотриано Ариатио дас
прик.; Мабо Шавро стари прик.; Пако
Мусеи дасприш, и сестра Мабоин Жакоинта и
Елена Вушманска по један пришејерка.

Указан се код г. Шавро С. Вушмане-
инца; г. Орсо Малан, Алма Вушан, Кр-
сто Малан, Срасо Ферушеш, Марсо Та-
сон за себе и свог сина, и сестра Вушан
двукест пришејерка се за себе и за г. Жаоз
Вушманска у Хермес-Новога.

Суно Срасо Каю својку својек ма-
нона и пришејерка — г.г.: Марсо Зенонш,
Вајо Т. Балз — по два прик.; Марсо Ма-
рионш, Жоно Шеронш, Малаз А. Срамаш
Васо Радонш, Шавро Торонш, Шавро
Радонш, в.арос Марсо А. Срамаш, Лу-
ис Радонш, Малаз Мамонш, Вушан Ма-
инш, Нонис Гуаза, П. П., Шавро Крејен.

ш, Орсо Крејенш, Сасо Алонш, Никола
Вушан, Вајо Алонш, Жоно В. Доклест,
Алар П. Доклест, Вабо Т. Балз, Вабо А.
Томашка, Луис В. Мориш, Суно Срамш
Насола Феронш, Ерсто Салманш и Крејо
Монан — по један пришејерка, и сестра Крејо-
ска Каю пришејерка се за пет пришејерка.
Указано 123 пришејерка.

SIERRA CITY. Г. Сасо Гуаза један
пришејерка.

QUARTZ. Г. Алар М. Радонш два
пришејерка. Указан се код г. Алар М.
Радонш — г.г. Вушан Радонш, Алар
Доклест, Ваказо Жаоз, Насола М. Ден-
риш, Жоно Бејоска, Жоно Торанш, Малаз
Радонш, Насола А. Доклест, Вушан А-
кас, Орсо В. Коска за себе и за својку пе-
ристу Сасу А. Коска у Требушу. Сас-
ра 13 пришејерка.

MEXICO

ACAPULCO (GUERRERO). Г. Ра-

Милор, Никола Филипа, Радо Трпача, Косто Радоловић, Јово Чукович, Петар Вучкович, Мило Була, Ђуро Вукчевић, Нико Милин, Јово Вуциновић, Јефто Врзанин, и с.зв Стано М. Маронича. Свега 145 прилијерака.

GRANITE. Јово Н. Вујиновић.

NEVADA.

PIOSHE. Г. Марко Ђурић. Претплатили се код г. Марка Ђурића — гг. Драго М. Ђурић, Славо Јатовић и Мијо Г. Лазаревић. Свега 4 прилијерака.

TONOPAH. Уписали се код г. Јосефа Лазаревића — гг. Ђуро Дашковић, Мићан Пламенин, Крсто Лазаревић, Неко Лазаревић, Јефто Ђурковић, Јово Грегковић, Стево Грегковић, Андрија Палковић, Мило Фрапић, Лесо Митровић, Васо Кравокалић, Јово Градлоп, Лобо Пламенин, Гајо Пештић, Никола Шабонић, Мато Добрословић, Метгар Пешут, Мило Радуловић и Ју-

ка Милин, а и исти г. Лазаревић претплатио се на један прилијерак. Свега 20 прилијерака.

WASHINGTON.

TACOMA. А.р Шваро Срзентић за себе и за Читаонице; па Цетињу, Виду и у Улицњу. Свега 4 прилијерака.

Младен Шукало

КРАКОВСКО ДРУШТВО ИВЕ АНДРИЋА (прилози за биографију)

Пишући биографску студију *Рани Андрић*¹, Мирослав Караулац наглашава да вријеме до Првог свјетског рата представља кључни период у Андрићевом духовном развоју: „U ovom kratkom boravku u Krakovu ste kao je izgleda presudno poverenje u misiju duha i delotvornost reči, u kapitalni udeo duha u borbama za povećanje slobode”. Иначе, на Јагелонском универзитету у овом граду обрео се у првој половини 1914. године, јер бечка клима није погодовала његовом крхком здрављу. Изнајмио је стан недалеко од факултета, у Бонеровској улици бр. 9, чији је власник била породица Александра Иржиковског (или: Ижиковског), вишег судског чиновника, витеза ордена Фране Јосипа. Он је службовао, од аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, најприје у Тешњу, а пред почетак рата се обрео у Бањој Луци где је био председник Окружног суда.

О Андрићевом краткотрајном боравку у Кракову забиљежено је више детаља. Међу занимљивијим је његово сјећање, које је забиљежио Љубо Јандрић:

„Крлежа је имао право казавши у *Давним данима*: „Музика је паучина између срца и мозга”. Ово ме подсетило на Пољску из мојих студентских дана. Отишао сам у једну пољску паланку: блато, вече, туга ме обузела. Одједном из неке куће чуо се клавир; неко је свирао Шумана. Било ми је топло у души и чинило ми се да сам у мајчином дому.”²

Послије Травника, Вишеграда, Сарајева ове ријечи о Кракову као паланци у његовој пословичној опрезности нимало не звуче андрићевски. А музика, коју спомиње, вјероватно је допирала с прозора куће у Бонаревској улици број 12, где су били настањени његови станодавци: а млађа кћерка Александра Иржиковског свирала је клавир о чему свједо-

¹ Miroslav Karaulac, *Rani Andrić*, Prosveta — Beograd, Svjetlost — Sarajevo 1980.

² Љубо Јандрић, *Са Ивом Андрићем 1968—1975*, Српска књижевна задруга, Београд 1977, стр. 21.

че једина два писма упућена из Кракова пријатељици Евгенији Гојмерац, а она се тичу Халине (Хелене/Јелене) Ирижиковске. Андрић за њу тражи српске и хрватске пјесме. У другом писму, датираном 27. маја 1914, имамо и попис пјесама чије би мелодије требале да одмијене Шуманове композиције:

„Evgenija moja draga prijateljice, mnogo blagodarim na usluzi. Slušaj: otići ćeš 2. juna u knjižaru i kazati da se pošalje „per nachnahme”³ na adresu: gđica Helena Irzykowska 12. II. (Kraków) sledeće:

1. Komitske pesme
2. Kad ja vigjoh oči tvoje
3. Album hrv. pjesama (3 kr.)

4. Album srp. pjes. (taj proberi i prema tome koji bude najbolji pošalji onaj od 6 k. ili od 3 k. ili od 4 k.) Sve skupa (i kad bi srp. alb. bio 6 k.) neka ne iznosi više od 11—12 k. Prije nemoj poručivati. Držim da ćeš sve najbolje urediti. I unapred blagodarim. [...] Ova mamselka⁴ dobro svira, ali nemoj ov-dje da se smješkaš, jer ja više ne marim za *puce* [подв. М. Ш.]: zaljubljen sam u jednu staru, prastaru matronu, ona je mnogo prepatila i dandanas joj je teško, a ja je volim tako ludo da ne bi — ovako sebičan i pokvaren dečki — vjerovala. — Njeno ime ti za sada ne mogu kazati”.⁵

Занимљиво је да се Јелена Иржиковски, тада Лутавска, јавила Андрићу када је примио Нобелову награду. Предраг Палавестра наводи одломак из тог писма које се чува у Архиви САНУ:

„Dragi Ivo! Ne znam da li se sjećate Krakova, ulice Bonerovske i familije Ižikovskih (Irzykowskieh). Ja sam Jelena Ižikovska (*puca* [подв. М. Ш.]), sada stara udova Lutavska... Vaša stara prijateljica Jelena.”⁶

Скоро пола вијека није избрисало из њеног памћења једну колоквијалну, а Андрићеву, ријеч — „пуца”! Изгледа де је и њоме био Палавестра подстакнут на следећи исказ:

„Upravo tako kod Andrića se javlja Jelena, senka nekih davnih ljubavi i simbol zaštitnice koja nadoknađuje nedostatak nežnosti. Kao i većina Andrićevih likova, koji su mahom preuzeti iz života klasičnim realističkim postupkom, Jelena je u nekom od pra-oblika svakako postojala kao mladalačka ljubav. Kada se zanos ugasio, iza njega je moglo ostati samo ime, kasnije dato ženi za koju je vezana jedna od najdubljih privatnih pesnikovih misterija.”⁷

Међутим, неколико година касније, он ће бити много експлицитнији у истицању ове Андрићеве мистерије приликом приређивања јединог сачуваног Андрићевог драмског покушаја:

³ Са поузећем (немачки).

⁴ Од: mademoiselle — госпођица (француски).

⁵ *Андрићева писма Евгенији Гојмерац* [Приредио за штампу Мирослав Караулац], Свеске Задужбине Иве Андрића, Година III—IV, свеска 3, Београд, октобар 1985, стр. 51—52.

⁶ Predrag Palavestra, *Skriveni pesnik. Prilog kritičkoj biografiji Ive Andrića*, Slovo ljubve, Beograd 1981, str. 122. [Arhiv SANU, Ostavština Ive Andrića, kutija br. 9, br. popisa 4.]

⁷ *Op. cit.*, str. 121—122.

„У Кракову 1914. године Андрић је становао у Бонеровској улици, код породице Ижиковски (Izzykowski), чија је једна кћи (Јелена) била пијанисткиња. За ту девојку Андрић је из Загреба, преко своје тамошње сентиментално-платонске везе са Евгенијом Гојмерац, наручивао ноте и музичке албуме; с њом и с њеном сестром виђао се у кругу најближих пријатеља, учио мазурку и можда гајио неке илузије које су се из неког разлога распришле. Остаје, међутим, чињеница да је нека девојка по имену Јелена, коју је Андрић познавао у младости, и то управо у Пољској (јер је се сећа као цвета „на малоруској равни“: „Кога љуби сада она млада жена?“ [Иво Андрић, *Ex Ponto*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. XI, Београд 1976, стр. 18]), у песниковој личној мистици постепено заузимала све значајније место. У почетку је била крик („Куда ћеш, Јелена?“ [Исџо, стр. 16]), затим привиђење и визија („Жена која је долазила имала је њен ход. Друга је имала њену хаљину.“ [Исџо, стр. 41]), да би на крају постала „Јелена, жена које нема“, средиште песникове скривене унутрашње територије, магична и мистична константа у његовом лирском микрокосму. Та „Непомућена Радост Живота“ [Исџо] била је такође „невјерна жена“ која није била у стању да проникне у језгро песникове душе; била је проклетство и искушење којег се отресао и ослободио, али чији траг из себе никада није избацио. Јелена му се до краја живота привиђала и враћала по неком тајанственом, само њима знаном и видљивом путу, као сенка неке давне љубави иза које је, када се занос угасио, остало сетно и тужно сећање, визија промашеног и неоствареног живота.”

Као што је тајновита веза Иве Андрића са Јадвигом и Халином (Јеленом) Иржиковски, на сличан начин је заборављен и избрисан из памћења лик њиховог оца Александра Иржиковског, који је своју професионалну каријеру окончао у Бањој Луци. А његово име је између два свјетска рата красило једну улицу такорећи у самом центру Бање Луке.

Андрићев боравак у Кракову је окончан 28. јуна 1914. године: чим је сазнао за убиство аустроугарског престолонаследника Фрање Фердинанда, он се запутио ка Балкану, вјероватно да се нађе у средишту бурних дешавања. Међутим, то његово путовање ће се окончати најприје хапшењем, затварањем и на крају протјеривањем у родни Травник гдје ће дочекати крај свјетског рата. А Андрићевом станодавцу атентат Гаврила Принципа ће „донијети” превремену пензију.

Бројна хапшења напредне и револуционарне омладине у тадашњој Босни и Херцеговини неће мимоићи ни средњошколце: бројни гимназијалци биће похапшени и суђени у Требињу, Тузли, Бањој Луци... О бањалучком процесу напредној омладини (који је био увертира годину дана каснијем чувеном Велеиздајничком процесу што ће узбуркати и свјетску јавност) оставио је свједочанство инжењер Милан Јанковић у мемоарској књижици под насловом „СЛОБОДА” И „ЈУГОСЛАВИЈА”.

ПРЕДРАТНА ТАЈНА БАЧКА ДРУШТВА. БАЊОЛУЧКИ БАЧКИ ПРОЦЕС 1914/15, објављеној као приватно издање. На седамдесетак страница описана је генеза неколико напредних тајних ђачких удружења међу бањалучким гимназијалцима, али су и дати портрети неколицине активних судионика у том процесу, као што су, између осталих, бањалучки „пријестолник” Пољак Андреас Паћовски, истражни судија Коцмут, тужилац Отмар Вајнерт и предсједник Окружног суда — Александар Иржиковски!

Милан Јанковић, обраћајући се, за Ускрс 1939, својим друговима и читаоцима, објашњава разлоге њеног настанка:

„Ова књижица није само моје дјело. Она је резултат сјећања и сарадње мојих другова и професора из затвора и оптужнице „државног одвјетништва” у Бањој Луци број 3194 — III 1411/14, којом су оптужени: 1) Милан Зарић, (сада покојни) српски учитељ, 2) Никола Костић сада виши војни свештеник у Сарајеву, 3) Лазар Ђукић, препарандист (умро),⁸ 4) Фадил Куртагић, банковни чиновник у Загребу, 5) Решид Куртагић, јавни биљежник и адвокат у Кутини (1914 матурант), 6) Богдан Јаракула, матурант, сада инж. агр. у Новом Саду, 7) Еуген Биргер, матурант (умро), 8) Салих Хациалагић, VII р. реалке (погинуо), 9) Тодор Зельковић, умро као машин. инж., 10) Станко Клиска, сада архитект у Загребу, 11) Симо Милановић, дрогерист у Бањој Луци,⁹ 12) Ахмет Куленовић, порес. чин. у Кључу, 13) Михајло Мандић, архитект у Бихаћу, 14) Душан Бијелић, инж. хем. у Љубљани, 15) Љубомир Милић, сред. лекар у Прњавору, 16) Милан Јанковић, професор у Бањој Луци, 17) Мухамед Муфтић (умро), 18) Светозар Бајић, капетан I кл. у Осијеку, 19) Владимир Шујица, сред. лекар у Бањој Луци, 20) Михајло Томљановић, прив. чин. у Загребу, 21) Ибрахим Филиповић, прив. чин. у Бањој Луци, 22) Перо Тимчишин (умро), 23) Роман Биргер-Мандровић, банк. чин. у Загребу, 24) Смаил Бахтијаревић, чин. моноп. у Бањој Луци, 25) Драгомир Дивјак, чин. Оузора у Карловцу, 26) Мирослав Дивјак, трговац у Бањој Луци, 27) Душан Кандић, професор у Бањој Луци, 28) Јосип Стефановић, машин. инж. у Загребу, 29) Јаков Пајић, трговац у Прњавору, 30) Милутин Симић, шеф. жељ. стан. у Запрешћу, 31) Станислав Радовић, в. д. секретар Пољ. коморе у Бањој Луци, 32) Богдан Петровић, архитект у Загребу, 33) Др. Коста Крсмановић, директор гимназије у пензији у Сарајеву, 34) Илија Михаић, просвј. инсп. у Сарајеву, 3) Владислав Скарић, директор музеја у пензији у Сарајеву.

⁸ Један од главнооптужених на процесу Гаврилу Принципу и другим саучесницима у атентату на Франу Фердинанда. Занимљиво је навести, да су се, по свједочењу Милана Јанковића, бањалучки омладинци често сретали и са Бранком Загорцем, који ће такође бити осуђен заједно са Л. Ђукићем, Г. Принципом и осталим.

⁹ Стриц академика Бранка Милановића, књижевног историчара, професора на сарајевском, новосадском и бањалучком филозофском факултету.

То је било 1914, а расправа у Бањој Луци с њеном обновом у Травнику — 1915. године. Данас, кад прослављамо 25-годишњицу од оснивања тајног ђачког друштва „Југославија” можемо смиренних живаца све те догађаје да посматрамо из авионске висине.

Вјеровали смо у боље дане, дане слободе и уједињења југословенских племена у Југославију. Наша вјера подупирала је и у најтежим часовима нашу вољу. Чини ми се као да је све ово што смо дочекали логичан резултат аустро-угарске тираније и њених подмуклих принципа и девиза. Ријечи могу бити и нелогичне, али као да догађаји имају своју логику.

Оптужени смо због „злочина”. Велеиздаја! Али ако се могу ма с које стране дјела тадашње омладине да окрсте именом злочина, онда је једина тиранска и подмукла владавина Хабзбурговаца и њихових вјерних слугу морални аутор тих омладинских „злочина”. Тиранија је само појачала код нас тенор борбе и пркоса. Она је и донијела — ослобођење. Мучеништво и прегалаштво цијенило се изнад сваког блага и сјаја. Фердинанд није пао од плаћеничке руке!

Ипак нијесмо ми неки мученици, нити смо прегнули да икакав ореол страдања и славе обавије наше главе. И можда је неко запао у ову књигу као Пилат у „Вјерују”. А свјестан сам да има врло много честитих бораца и омладинаца који „не имадоше част” да допану у казамате, нити им се имена записах крупним словима у оптужнице. Било их је доста и међу омладинцима мудрих и заслужних, који не западоше у тамнице, али су на разне начине користили идеји ослобођења и уједињења, више мудро у слободи него лудо у тамници.

Некад се за југословенство морало борити с туђином и побјеђивати унутрашње ситне себичности. Данас се за исту мисао бори само у унутрашњости. Српство и хрватство је старије, али југословенство је потребније.

Наше југословенство није ни декретирано ни патентирано и нећемо да се Југословен нашега кова идентификује с Југословеном ичијег партијско-политичког програма. Ми смо југословенство стварали у себи и око себе из поука које нам је давала многа страница наше повјеснице; ми смо га усисавали из великих духовних тековина Штросмајера, Скерлића и других наших великана за које смо се још онда одушевљавали.

Често, кад се састанем с којим другом из оптужнице, „сити” се причамо. Враћамо се духом у оно бурно доба прогона, тамновања, одласка у аустријске регименте и на фронтове. Некада смо само шаптали у ухо један другоме и с младићском маштом дочаравали будућност. Сва тадашња југословенска омладина се борила за Југославију.

Југославија је данас стварност. И уколико мислимо да још није онаква какву смо жељели — уђимо у борбу за онакву Југославију какву у

својим душама и данас носимо и предајмо ту борбу у аманет млађим на-
раштајима Југославије.

Осим сјећања на минуле дане, и то би био један од задатака ове
књиге.”¹⁰

Као што је Палавестра освијетлио лик *Јелене, жене које нема*, овдје
је могуће, ма колико идеје о југословенству данас дјеловале превазиђено
и нестварно, направити поређење Јанковићевих ријечи са ријечима не-
колицине Андрићевих јунака у завршним поглављима романа *На Дрини
ћуџрија*, поготово што на једнак начин осликавају дух и атмосферу јед-
ног времена:

„То је нараштај побунjenih anđela, u onom kratkom trenutku dok još ima-
ju moć i sva vrava anđela i plamenu gordost pobunjenika. Ovi sinovi seljaka,
trgovaca ili zanatlija iz zabačene bosanske kasabe dobili su od sudbine, bez
svoga naročitog napora, otvoren izlaz u svet i veliku iluziju slobode. [...] Te-
ško je zamisliti opasniji način da se uđe u život i sigurniji put ka izuzetnim
delima i ka potpunom slomu. Samo najbolji i najjači među njima bacali su se
zaista sa fantazmom fakira u akciju i tu sagarali kao mušice, da bi od svojih
vršnjaka odmah bili slavljени kao mučenic и svetitelji (jer nema нараштаја који
nema svoje svetitelje) и podizani na pijedestal nedostižnih uzora. [...] То је је-
дан од оних добрих đака, čednih и primernih u svemu, који са великом lako-
ćом и као uzgred polažu sve predmete, a celo svoje iskreno и stvarno zанама-
nje posvećuju svojim помало ćudljivim и nesređenim duhovnim sklonostima,
izvan škole и njenog zvaničnog programa. То су они đаци vedра и једноставна
srca, али немрна и ljubopitljiva duha. Njima су gotovo nepoznate one teške и
opasne кризе ćulnog и osećajnog života kroz које prolaze toliki други mladići
njihovih година, али зато они teško nalaze smirenje svojih duhovnih nemira и
vrlo često ostaju за ceo život svaštari, zanimljivi osobenjaci, без stalnog dela и
без određenog pravca uopšte. Kako svaki mlad čovek mora не само да испуни
večne, prirodne zahteve mladosti и sazrevanja nego pored toga и да плати harač
savremenim strujanjima duha, па и modi и navikama svoga vremena, које tre-
nutno vladaju među оmladinom, и Galus је pisao stihove и био aktivan član re-
volucionarnih nacionalističkih đачких organizacija.”¹¹

Посебно поглавље у Јанковићевој књизи представља слика пред-
сједника Окружног суда у Бањој Луци Александра Иржиковског у којем
су оптуженици видјели човјека „који нас не мрзи”:

„Убрзо иза почетка расправе против нас на Окружном суду у Бањој
Луци крајем фебруара 1915, ми смо по самом току те расправе осјетили
да јој претсједава човјек који нас не мрзи. Био је то претсједник Окру-

¹⁰ „СЛОБОДА” И „ЈУГОСЛАВИЈА”. ПРЕДРАТНА ТАЈНА БАЧКА ДРУШТВА. БА-
ЊОЛУЧКИ БАЧКИ ПРОЦЕС 1914/15. СASTAVIO: МИЛАН ЈАНКОВИЋ. 1939 [Штам-
парија Драг. Грегорића, Београд] стр. 5—6.

¹¹ Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Sabrana djela, knjiga prva, Zagreb, 1964, str. 242, 243 и
251—252.

жног суда Александар Иржиковски, Пољак и добар Словен, права противност оном другом Пољаку — Паћовском.

Паћовски насртљив и непријатељски расположен према нама — Иржиковски благ и стрпљив, с неком готово очинском нотом у поступку према нама, незрелим омладинцима. Паћовски ужива да нас прогони, злурадо очекујући сву оштрину пресуде — Иржиковски тактички отупљује оштрину Коцмутове и Вајнертове оптужнице, дајући маха обрани. Паћовски рђав Словен, а вриједан измећар Потјореков и све горих од горег — Иржиковски тиха и широка словенска душа, добра срца и свијетла карактера. И кад му је с вишег мјеста приговорено зашто нас није све осудио, његов је одговор био: „Па ја не могу да осудим праве људе!”

„Какво то друство било јест?” и „Какву зверху је имало то друство?” То су његова најчешћа питања која је постављао готово свакоме од нас. А ми смо се испетљавали како је који боље умио.

Постоји мишљење да се и професору Франи Виолићу може уписати у заслугу што је та расправа вођена тако либерално. Виолић је ашиковао с кћерком Иржиковскога, а као добар Југословен симпатисао је с ђачким југословенским покретом. Одлазећи сваки дан тадашњој својој вјереници, несудјеној супрузи, разговарао је о свему и свачему, па је тако и код свог несудјеног пунца створио повољно расположење за оптужене ђаке и њихове професоре. Виолић му је приказао тај ђачки покрет као посве безазлен по опстанак Аустро-угарске монархије. И чланови сената Облак и Јанкач дјеловали су сугестивно на цио ток расправе.

Али због свега тога што Иржиковски није био добар измећар, Земалска га влада стави у пензију и одреди поновну расправу у Травнику.

Бањолучко градско опћинско вијеће цијенећи заслуге Иржиковског у овом ђачком процесу, дало је дотадашњој „Судској улици” назив „Иржиковскога улица”. У тој је улици и Окружни суд.¹²

Због пресуде у корист ђака (само су двојица била осуђена од 35 оптужених), Иржиковски је пензионисан а поступак је обновљен у Травнику, гдје нико од окривљених није поштеђен.

Да ли су се срели, да ли су разговарали Александар Иржиковски и Иво Андрић? Тешко је то просудити, поготово што је Андрић у Кракову провео око три мјесеца. Али и да су се срели, и да су разговарали, вјероватно то не би пресудно утицало нити одредило због чега се судија Иржиковски благонаклоно односио према бањалучкој револуционарној омладини. Овдје треба подсетити на чињеницу да је у то вријеме и Пољска подијељена између Аустро-Угарске, Њемачке и Русије, да су Чешка и Словачка под аустроугарском влашћу и да се у овим словенским земљама давно већ зачео револуционарни покрет за ослобођење: „Млада Пољска”, „Млада Чешка”, по угледу на „Младу Италију”, старијег дату-

¹² Милан Јанковић, *Op. cit.*, стр. 59—60. Данас је то Бенешева улица.

ма, сигурно су служили као узор „младобосанском” (тачније је рећи „младојугословенском”) покрету, а тешко је повјеровати да Ирижиковски о томе није ништа знао.

А том покрету, том духовном окружењу уочи Првог свјетског рата, којег на сличан начин описују и Милан Јанковић и Иво Андрић, не припадају само Гаврило Принцип, Лазар Ђукић, Васо Чубриловић, Бранко Загорац и други атентатори, већ и Иво Андрић, који је био члан сличних удружења међу сарајевским гимназијалцима, Мирослав Крлежа, Тин Ујевић, Милош Црњански, Аугуст Цесарец, Примож Козак, Владимир Черина, Димитрије Митриновић, Боривоје Јевтић, и низ других којима је суштинско бављење литературом у контексту идеја којим су се носили у младости.

МИЛОВАН ГЛИШИЋ КАО ПРЕВОДИЛАЦ СА ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА: ЗАБОРАВЉЕНО ПОГЛАВЉЕ У ОПУСУ СЛАВНОГ ПРИПОВЕДАЧА

Милован Глишић (1847—1908) је несумњиво један од најзначајнијих преводаца у српској књижевности 19. века. Данас су најпознатији његови преводи са руског језика: Н. В. Гогољ, *Мртве душе* (1872), Л. Н. Толстој, *Рај и мир* (1899—1901) и И. А. Гончаров, *Обломов* (1898). Међутим, у његовом преводачком раду важно место заузимају и дела из француске књижевности. Пре романа *Прав а осуђен* или *Осам сјоштина миља низ Амазон* (1884) Глишић је превео две приповетке Жил Верна: приповетку *Доктор Окс* је објавио у „Српским новинама” 1877. (једна од Вернових приповедака из збирке *Le Docteur Ox*, објављена први пут 1873), а *Црну Индију* је објавила књижара Велимира Валожића 1881. (прво издање под насловом *Les Indes noires* је објављено 1877. у Паризу). Међу најзначајније преводe са француског језика спадају следећи наслови; Проспер Мериме, *Коломба*, „Српске новине”, 1877, Еркман Шатријан, *Два Браћа*, „Српске новине”, 1877—1878, *Брђани*, Београд 1879, *Црна Кућа*, Београд, 1885, Алфонс Доде, *Корнелова шајна*, „Видело”, 1886, *Арлезијанка*, „Видело”, 1886. Поред приповедака и романа Глишић је превео и велики број драмских текстова за потребе Народног позоришта. Он је постао драматург Народног позоришта након што је славни песник Јован Јовановић Змај поднео оставку на то место 1880. године.

Глишић је у потпуности био посвећен овом послу, водио је рачуна и о репертоару, помагао је редитељима у раду са глумцима, писао позоришне рецензије и преводио драмске текстове, посебно са немачког и француског језика. Најзначајнији преводи са француског су: А. Доде, *Гаван*, 1888, А. Дима-Отац, *Мазарен*, 1888, М. Метерленк, *Књегиница Малена*, 1891. и Л. Жидиси, *Шагринска Кожа*, 1897. У периоду када је био драматург Народног позоришта (1880—1898) Глишић је превео око двадесет драмских текстова са француског.

Глишић је веома рано уочио да преводилачки рад представља слабу тачку српске књижевности („ориџинали су нам слаби а ваљаних превода немамо”). Мада нема сачуваних радова из Глишићевих гимназијских дана остало је забележено да је преводилачки таленат почео исказивати већ у оквиру рада ђачке дружине „Српска нада”. На састанцима дружине, током 1868. и 1869. године, читао је своје преводе са руског, немачког и француског. Француски и немачки је учио у гимназији (остала су забележена имена његових професора; француски је учио код Михаила Остоје а немачки код Александра Чварковића), руски језик му није био један од предмета ни у гимназији а ни касније на Великој школи. Ово га није спречило, без обзира што је био самоук, да постане један од наших најпознатијих, преводилаца са руског језика. Глишић се уписао на технички одсек Велике школе 1870. године, француски језик је један од ретких предмета који је положио током свог нередовног студирања.

Велики број његових превода из овог периода је објављен у „Српским новинама”, међу њима је и приповетка Жил Верна под пуним насловом *Доктор Окс и његова посла*. Глишић је почео да ради у „Српским новинама” 1876. године као помоћник при редакцији. Након смрти Ђуре Јакшића постао је коректор у Државној књигопечатњи, односно Српској краљевској државној штампарији. У овој штампарији је одштампан и роман *Прав а осуђен* или *Осам сјоштина миља низ Амазон*, као и приповетка *Црна Индија*.

Међутим, прегледом часописа из времена када је објављен наведени роман Жил Верна (1884) нисмо пронашли трагове рецепције овог преводилачког подухвата. Приповетке и романи на француском језику у преводу Милована Глишића привукли су пажњу (осим неколико анонимних текстова о приповеткама Еркмана Шатријана) Пере Тодоровића који је написао приказ приповетке Проспера Меримеа *Коломба или крвава освета на Корзици* (1877) и приповетке Еркмана Шатријана *Два браћа* (1877), оба приказа објављена у листу „Стража”. Роман *Осам сјоштина миља низ Амазон* је штампан, као што је већ поменуто, у Српској-краљевској државној штампарији, у издању књижаре В. Валожића. Наслов *Прав а осуђен* је Глишићева преводилачка креација, ниједно издање на француском језику не садржи ову одредницу у наслову. До овог закључка смо дошли након прегледа алтернативних наслова под којима је овај роман објављиван у последњих сто двадесет година (*Жангада, осам сјоштина миља низ Амазон, Осам сјоштина миља низ Амазон, Криптограм, Низ Амазон, Осам сјоштина миља низ Амазон и криптограм, Велики сјлав*). Овај наслов се очигледно показао као добро преводилачко решење јер га је преузео и преводилац Андрија Миличевић у другом и последњем преводу овог романа (1952).

Криптограмски заплет, једно од важних дистинктивних обележја овог романа, је настао по угледу на приповетку Едгара Алана Поа. Занимљиво је да један од јунака романа, судија Шариквес, коментарише да

га шифровано писмо подсећа на приповетку *Злајни јеленак* (односно *Злајна буба* у Глишићевом преводу). За судију Шариквеса ова приповетка је „мајсторско дело”, тако је Верн на посредан начин указао поштовање америчком писцу. Стваралаштво Е. А. Поа није било новост за Милована Глишића, мало је познато да је он превео две његове приповетке (Идгар Пу, *Срце издајнице*, Видело, бр. 4, 1886. и *Црвена морија*, Видело, бр. 128, 1886.) У оба случаја Глишић је користио издање на француском језику.

Пошто је овај роман у светској литератури, посебно у издањима на енглеском језику, познат и под називом *Велики сјлав* сматрамо да је важно скренути пажњу и на овај сегмент у преводилачком раду Милована Глишића. Термин који у Бразилу, према пишчевом исказу, обележава велики сплав је *шангада* (Глишићев превод). За разлику од француског оригиналног издања које реч жангада, односно шангада, садржи и у наслову Глишић не користи овај термин, помиње га само једном на 44. страници романа, уместо тога једноставно користи назив на нашем језику (сплав, велики сплав, прости сплав).

Овај пример посредно указује на Глишићево језичко чистунство које се огледа и у чињеници да је доследно избегавао стране изразе у случајевима када су постојали одговарајући изрази у српском језику. Дело Вука Караџића је у великој мери утицало на стваралаштво Милована Глишића. Он је у својим приповеткама често полазио од бајковитих народних веровања и анегдота обликованих од стране усмених приповедача. Поред тога, вишеструке везе између Вука и Глишића изражене су и на плану језика, захваљујући кристалној чистоћи језичког израза Глишићев превод, осим штампарских грешака и једначења сугласника по звучности које налаже савремени правопис, не подлеже ни данас значајнијим изменама.

На крају, сматрамо да је занимљиво скренути пажњу на биографске податке који нуде одговор на логично питање због чега је Глишић превео управо роман *Осам сјоштина миља низ Амазон*. Наиме, он се прихватио овог посла у тренутку када је пролазио кроз веома тежак животни период, бремени материјалним и породичним проблемима. О материјалним проблемима, који нису представљали новост у Глишићевом животу, сведочи и писмо упућено Сави Петровићу из јуна 1884. у којем се писац жалио на беспарицу. Породични проблеми били су везани пре свега за његов краткотрајни брак.

Због расипништва размажене супруге Косаре, ћерке угледног београдског трговца Николе Стефановића, Милован Глишић је често преводио популарна страна издања (остало је забележено да је брак Милована и Косаре завршен разводом 1887. године, оп. а.). Због тога можемо претпоставити да је наш славни приповедач преводио Жил Верна пре свега из материјалних разлога. Једноставно, плата драматурга у Народном позоришту није могла да подмири све потребе.

Владимир Гвозден

КЊИЖЕВНА КРИТИКА О ПУТОПИСИМА ЈОВАНА ДУЧИЋА

*Тешко је понекад разумети песнике.
Човеку је често жао што поред најбо-
ље воље не може да схвати те звучне
речи.*

Никола Вулић о
Градовима и химерама (19416)

Иако је писао поезију, путописе, есеје, политичке чланке и историјске студије, Јован Дучић је пажњу критике привлачио пре свега као песник. Ако се о његовим путописима и есејима говорило, говорило се успутно, готово увек уз знатно веће посвећивање пажње поезији (Деретић 1983, 449; Леовац 1985, 9). Хронолошки поглед на књижевне приказе, есеје и студије о Дучићевим путописима (који су објављени како пре тако и после излажења *Градова и химера*) ипак показује да у критици постоји мање-више кохерентан скуп ставова и о овом аспекту песниковог рада. Вишедеценијску традицију тумачења ових путописа овде ћу приказати сажето, са главним циљем да утврдим и изложим одређене правилности, да укажем на идеје које су се показале отпорним, било да их аутори прихватају или са њима полемишу.

У *Историји нове српске књижевности*, објављеној 1914. године, Јован Скерлић је пре свега говорио о поезији Јована Дучића, а тек при крају текста изнео је и неколико примедби о његовим путописима и есејима: „Стил је уопште његова највећа особина, и то се види најбоље на његовој прози, на путописима (Писмо из Женеве, 1908; Писмо са Алпа, 1906; Писмо с Јонског мора, 1911) и књижевним импресијама”. Скерлић је, наравно, могао да осмотри само ране путописе објављене у штампи, те је његова оптика била знатно ужа у односу на ону кроз коју се данас посматра ово дело. Но, она је била подешена тако да омогући изношење утицајног става по којем су Дучићеве путописи „најкњижев-

нији и најбољи посао своје врсте у српској књижевности” (Скерлић 1967, 448) — дакле, изузетан допринос нечему што би се могло назвати „национална писменост”.

Први целовити текст о овом аспекту песниковог стваралаштва објавила је у *Лейпцигу Мајице српске* 1928. године данас углавном заборављена ауторка Паулина Лебл-Албала под насловом „Путописи Јована Дучића”.¹ Већ у овом тексту одређује се неколико основних праваца будућих судова критике: путописна проза Дучића стављена је у контекст европске традиције истицањем да су „највећи европски лиричари писали путописе, Гете, Хајне, Ламартин”, те да је дух ових путописа сасвим супротан од тада веома присутног „духа Бедекерова” (Лебл-Албала 1928, 285).² Ова критичарка такође истиче блискост поезије и путописа, која се заправо темељи на говору из оквира романтичарске (експресивне) поетике, на позивању на неограничену слободу маште, непредвидљивост жанрова: „песници су тако радо писали путописе, и зато се међу путописима налази често најчистија поезија” (*Истио*, 286). Отуда је посебно значајан однос песника према природи, „додир његове душе и природе”, „спиритуализовање” природе: „Оживотворени том фанатичном љубављу и разумевањем лепота из природе, ти описи су постали свакако најлепша описна проза на нашем језику... Те слике могао је створити само мајстор који је суверено владао и цртежом и бојама... То су несумњиво ненадмашне стране наше књижевности” (*Истио*, 287).

Ове речи делују као „природни” продужетак Скерлићевог суда о изузетном доприносу оваквог писања националној писмености уопште. Међутим, било би погрешно Дучићеву уметност путописања свести само на високо вредновање његових описа природе јер је, како истиче Лебл-Албала, „као и за многе друге путописце, и за Дучића путопис духовита козерија, есеј, скуп рефлексија о свему и свачему” (*Истио*, 288). Ова критичарка, поред искреног одушевљења, ипак износи и две критичке примедбе: путопишчева продубљена ерудиција нас помало замара (*Истио*, 289); у његовој прози недостаје истанчанија слика властитог народа (*Истио*, 293). На крају, она се изнова ослања на Скерлића и истиче како би о стилу овог песника „требало писати посебну студију” и како

¹ Овај текст је рађен на основу издања путописа у *Српском књижевном гласнику* између 1906. и 1927. године. Ради се о следећим путописима: „Писмо из Алпа” (1906), „Писмо из Женева” (1908), „Писмо с Јонског мора” (1911), „Писмо из Шпаније” (1923), „Писмо из Грчке” (1924), „Писмо из Швајцарске” (1926), „Писмо из Атине” (1926). Паулина Лебл-Албала је узела у обзир само путописе објављене у *Српском књижевном гласнику*, а не и оне из *Зоре* и *Полишке*.

² У погледу „духа Бедекерова” јасно је да се радило о супротстављању песничког фактографском и туристичком. Наиме, основна поглавља Бедекера односила су се на цене, план путовања, употребу језика, места на којима се плаћала друмарина, описе ресторана и кафеа, климе, а укратко су изложене и основне чињенице из политичке историје и историје уметности датог народа. Бедекер је такође садржао географске мапе и планове градова (в. нпр. Бедекер 1874).

су „часови које проводимо читајући путописе Јована Дучића часови најчистијег уметничког уживања” (*Истио*, 294).

Тако је, дакле, писано у првом целовитом тексту о путописима Јована Дучића — у њему је преовладала реторика јаким формулација, а путописи су добрим делом тумачени из угла једне романтичарске поетике. Истакнута је, наиме, индивидуалност ствараоца и његове реакције на свет, пре свега на природу, затим његов паганизам (насупротив хришћанству), који је, у ствари, његова апсолутна слобода (као ствараоца) да даје сопствено виђење ствари: песник ће говорити о боји облака, а не о „висини воденог талогa у земљи” (*Истио*, 286).

Године 1930. огласио се поводом изласка Дучићевих дела у издању „Библиотеке савремених југословенских писаца” Вељко Петровић. О овом првом издању *Градова и химера* он пише похвално, мада њега Дучићева ерудиција више одушевљава него критичарку из *Лейбойса*:

Проза његових писама из Италије, Швајцарске, Грчке и Шпаније бриљантна је, као што се обично каже, праскава и опојна. Толико бљештава од боја, праскава од духовитости и толико опојна благогласјем, да се не стиже ни сумњати у стварну вјерност описаних предјела, градова и људи и у истинитост, и сувише смјелих уопштавања. Но не стиже се ни да се уочи: колико крупних истина има у тим, онако с врха усана, уз цигарету, пирнутих опажања и парадокса, и колико је ту згрнуто ерудиције, на крају крајева баш ње, којој се он иначе толико руга.

(В. Петровић 1930, 114)

Никола Мирковић, који је 1929. године у Бечу докторирао на Дучићевом делу посебно је ценио „Писмо с Јонског мора”. Осим тога, он је међу првима упоредио Дучићеву прозу и стихове и изнео следећи закључак:

Истина, у истовременој прози остао је поред богате сликовитости стварајући карактеристичне каденце; има ту партија чија оркестрација сија од боје и обилује сликама, а ипак је изграђена и покренута чисто мелодијски. То су можда најмелодичније странице које је Дучић икада написао (опис јутра нпр. у Писмо с Јонског мора, 1911).

(Мирковић 1936, 427)

Паулина Лебл-Албала се, поводом изласка *Блага цара Радована*, 1938. године поново обратила Дучићевом делу истакавши да је он већ у путописима достигао висину докле се уздигла мало која проза у нашој књижевности и додаје: „Ми се ту и тамо можемо не сложити с Дучићевим погледима на свет, с његовом такозваном филозофијом, али се никада не можемо отети чари те отмене и неисцрпне песничке инспирације” (Лебл-Албала 1938, 273). „Песничко” се одваја од „филозофског”, а да се при томе не угрози његово властито право. Дучић је „еклекти-

чар... пријемчив за разнородне утиске из спољњег света, за разна учења и школе, за разна становишта и 'светозрења' ” (*Исџо*). Поводом *Блага цара Радована* Лебл-Албала износи суд који се може применити и на *Градове и химере*: „наш песник ишао је неуморно свим могућим већ означеним путевима, античким и савременим, све су му стазе познате, познате су му све странпутице и лутања и појединаца и читавих народа” (*Исџо*, 277). Међутим, критичарка износи и једну критичку примедбу: „Али та разноврсност, ма како занимљива, ипак замара. Човек више воли да се заустави на једном питању, да истраје на њему, да га аналише, да се испуже до самог врха једног проблема и да га савлада” (Лебл-Албала 1938, 277). Чини се да овде поезија ипак губи пред филозофском аналитичношћу.

Две године касније анонимни приказивач је у београдском листу *Време* изнео оштру критику Дучићевих путописа. Приказ је на тренутке и злурад, а садржи и нетачности, попут погрешног навођења наслова: „Српска књижевна задруга дала је ова писма, путописне белешке, репортаже, есеје, и шта ми је све то под насловом 'Химаре и градови'. Химаре су у сваком случају, али градови, земље, нису” (Аноним, 1940). Овај приказивач се упушта и у занимљиву анализу тзв. „процеса настанка” дела у којем је библиотека заменила свет: „Начин на који су рађени ови записи лако се може замислити. Полице са књигама о свему и свачему ту су играле велику улогу. Неке књиге цитата? Сигурно, путовање — и тога има. Доживљености врло мало... Па то иде лако, глатко, језиком који је блистав, више француски но српски, али мајсторски признати се мора” (*Исџо*). Али поред ових похвала на рачун језика и писмености анонимни приказивач износи низ критичких примедби у погледу „логике” овог путописа: „Дучић је, сем тога, рашивен и контрадикторан: дебела књига би се могла написати о контрадикцијама. Конструкција је то, а не доживљеност, мисао, јад и бол (...) Стилски, у том правом смислу речи, ово дело није изграђено; оно је конгломерат за љубав речи, не ткиво једне мисли, повезано и чврсто” (*Исџо*). Од примера за „песнички доживљај”, што су путописи били код Паулине Лебл-Албале 1928. године, сада су се претворили у нешто што је пример за недостатак доживљаја.

Уопште ово раздобље као да сведочи о општој склоности ка негативном вредновању Дучићевих путописа, мада углавном на темељу прилично неконзистентних и закаснелих позитивистичких примедби које се крећу линијама поезија/филозофија, поезија/историографија и поезија/наука. Текстови Николе Вулића из 1941. занимљиви су због своје полемичке ноте која се односи на Дучићев приказ историје старогрчке културе. Вулић, наиме, оповргава низ пишчевих ставова о Александру Македонском, о владавини филозофа, политичком уређењу... Овај аутор такође тврди да не оспорава уметнички значај песникових записа, већ да само покушава да утврди заблуде и нетачности које се у њима износе.

Занимљиво је истаћи да се Вулићева критика Дучића односи пре свега на то што овај, користећи лош херменеутички поступак, мерила модерних преноси на свет старих: „Можемо ли ми данас о тим варварствима праведно судити? Требало би ући у душе и осећања, познавати страсти тих људи. С нашом хладнокрвношћу, с нашим модерним погледима на овакве ствари ми би[смо] били лоше судије” (Вулић 1941а). Дучићев став према историјској улози Александра Македонског личи на критику Хегелове филозофије историје, док Вулић пре одражава једну имплицитну хегеловску позицију. Вулић истиче управо Александрова цивилизаторска достигнућа: захваљујући њему спојен је Исток са Грчком, цветала је књижевност и уметност, наука, нове филозофске школе, пре свега стоицизам. У наставку текста Вулић се враћа *Градовима и хи-мерама*, покушавајући помало олако да изведе разлику између науке и поезије: „У науци се траже истина и факта. Поетским изразима и песничким лиценцијама није допуштено да уносе на овом пољу забуну” (1941б). Основни проблем Вулићеве критике је чисто логички, јер су се песничке слободе и позитивне научне истине састале само у његовој личности — ако Дучићевом делу суди као научном, онда нема потребе да се позива на његов статус „песничког”, управо зато што је сâм претходно веома строго оделио ова два подручја људског деловања.

Но, у већ постојеће прилично заплетене линије односа поезије са другим областима знања сада се опет уплела и политика, па је у раздобљу после Другог светског рата углавном владало ћутање о делу Јована Дучића, све док 1952. године Меша Селимовић није објавио први послератни избор из Дучићевог дела. Међутим, у напомени на крају овог избора Селимовић износи један прилично амбивалентан, али ипак више негативан став о Дучићевим путописима, пре свега из званичне (југо)комунистичке идеолошке перспективе:

(...) Али, иако има у њима заиста лепих страница, изванредних описа, стилски сјајних пасажа, каквих у нашој прози нема сувише, у целини их је немогуће донети; јер су препуна веома сумњивих места. Делом су то неодговорна ћаскања, често веома плитка, делом досадни историски трактати с подацима вађеним из лексикона, а готово свуда избија мрачна, средњовековно-византиска мистика, неподношљива биготерија па и велико-српски шовинизам и мегаломанија.

(Селимовић 1952, 179—180)

Паулина Лебл-Албала је недостатак „националног” видела као ретку ману овог иначе сјајног дела, док за Селимовића управо присуство „националног” служи као образложење зашто путописи нису уврштени у дати избор из Дучићевог дела.

Песнику и његовом делу је у послератном раздобљу требало пронаћи одговарајући контекст који би очувао његову литерарну вредност и

истовремено га одбранио од идеолошких и политичких притисака. Мидхат Бегић је тако у тексту „Модернистичка гама Дучићева” 1956. године истакао значај Дучића у модернизовању наше књижевности, сматрајући да ту није у питању пука глад за новим, већ дубок израз књижевне младости. Између осталог, Бегић истиче домет Дучићевих писама из иностранства:

(...) Дучић је у ту врсту списа унио сасвим ново, унутрашње пространство. Прошлост културних структура се ту јавља као њихова дубока позадина. Први пут један српски књижевник даје синтетичан вид читавих свјетова повезаних одређеним културним мотивима. Од Љубе Ненадовића до Исидоре Секулић, културни успон је ишао преко тог Дучићевог моста.

(Бегић 1956, 281—282)

Бегић у Дучићу види песника нашег поднебља и националног одређења и првог књижевника који нас је достојно приказао Европи.

Исте године, Перо Слијепчевић је у свом огледу о Дучићу посебно истакао његово мајсторство у описивању природе у песмама, али закључује, попут Николе Мирковића, да је песник можда постигао врхунац у томе у путопису, у „Писму с Јонског мора” (Слијепчевић 1956, 27). На крају огледа Слијепчевић даје и сажету оцену путописа:

Узети онакви какви су, оригинални састави своје врсте, Дучићеве путописи далеко су надмашили све што се у нас радило пре њега. Први су наши путописци проучавали; Ненадовић је ћаскао, Дучић филозофира. Размак од Ненадовићеве духовитости до ове духовности, и од Ненадовићеве разбирљиве приче до Дучићеве филозофске песме, то је још једна перспектива кроз дуге деценије наше књижевности. Нигде се тако огромна ерудиција није прожела тако суптилном лириком.

(Слијепчевић 1956, 130)

Годину дана касније, Борислав Михајловић у предговору књизи *Јован Дучић, његове песме, путописи, есеји*, објављеној у значајној едицији „Српска књижевност у сто књига”, поред звучног исказа да је Дучић „једини можда завршен песник у читавој нашој поезији”, посвећује и одређену пажњу *Градовима и химерама*, истичући, да у њима живи „прави Дучић”: „Нигде Дучић толико не филозофира, не исповеда своје прекупације као у писмима што их је писао истовремено кад и најчувеније своје стихове” (Михајловић 1957, 15). *Градови и химере* пуни су „уопштавања културних, историских реминисценција, аналогија, пуни сталне жеље да се афирмише шта се све може и зна”. На трагу Скерлића, Михиз закључује да су они унели „такву живост, лакоћу, бриљантност у нашу писменост, да је епски наш језик одједном добио шарм, финоћу, лу-

цидност...”. Занимљива је и Михизова прогноза да ће путописи бити „увек прихватана лектира”, као и следећа оцена, која ће временом постати опште место критике: „Јер Дучићева писма су на честим местима читава илуминација духовитости, виртуозности и ми тешко да смо, у највише два случаја и пре и после њега, имали путописца који је у своје козерске текстове уносио више поезије” (*Истио*).

За даљу рецепцију Дучићевих путописа у српској критици значајне су реакције на Михајловићев избор. Слободан Милетић у свом приказу овог избора помиње висину „духовне доколице путописа” и износи врло похвалне речи о овом делу:

Нигде боље не показује своју културу и однеговану ерудицију као у путописима и есејима. Мисао ослобођена окова риме пуштена је у службу нехајног духа и једина брига путописца је да буде што елегантније исказана у околини виспрених асоцијација из историје, филозофије, и књижевности, а есејисте пак да са галском духовитошћу и стилском перфекцијом, прилази предмету подстакнут снажном првобитном импресијом.

(Милетић 1958, 283)

Слично је исте године у сарајевском *Животију* писао Јован Вулевић:

Ови путописи су посебна драж и вредност Дучићевог стварања. Поникли у културним центрима, данашњим или некадашњим, европског Запада и Грчке, они су специфична врста песама у прози, дати са много духа, асоцијација и излета кроз књижевност, историју, легенду, филозофију. У њима је дошло до изражаја и све богатство нашега стила и језика.

(Вулевић 1958, 897)

У предговору *Избора српског путописа* за едицију „Српска књижевност у сто књига”, Бошко Новаковић истиче „стилски сјај” и „богату садржајност” Дучићевих путописа и „ознаке модерног европског духа, ширих естетских концепција и значајних уметничких квалитета” (1961, 19—20). Боривоје Маринковић је, у пратећој напомени уз Дучићева писма Милану Савићу, која је издао поводом двадесетогодишњице песникове смрти (1943—1963), изнео и неколико запажања о његовом стилу. У питању је луцидна проза „која опија као причање старозаветних пророка”; писац је оцењен као „ненадмашни еквилибрист речи” (Маринковић 1963, 367). Неколико година касније високу оцену путописа даје, пре као одјек ставова других него као лични увид, и Дучићев први биограф Коста Ст. Павловић: „Дучићева величина није само у песничству. Он је велики и као путописац. Његови путописи и путне слике, које је све сабрао под насловом ’Градови и химере’, спадају у најбоља књижевна дела те врсте у целој српској књижевности. Међу српским путописцима нема му ни изблиза равна” (Павловић 1967, 255—6).

Тачно четрдесет година после првог текста „Путописи Јована Дучића” Паулине Лебл-Албале, готово истоветно као и она о њима је — као нечем сасвим супротном од „духа Бедекерова” — у књизи *Судбине и људи* писао Милан Кашанин:

Од једног хибридног књижевног рода који није ни песма ни прича — од путописа — Дучић је створио раскошну уметничку прозу. У његовим путописима нема ничег репортерског, никаквих сведочанстава о дневном животу, још мање има статистичких или географских података. Као у добро компонованим музичким делима, у њима се, с непогрешивим пропорцијама, смењују сећања из прошлости и предели пред очима, праћени филозофијом историје и размишљањима о судбини народа и људи.

(Кашанин 1968, 348—9)

Занимљиво је овде и то како Кашанин повезује одређене Дучићеве песме са путописом: „*Градове и химере* је писао, не исти човек, већ исти песник који је писао Сунчане песме и Дубровачке поеме” (*Исто*, 348). Према Кашанину, као и према Скерлићу, Лебл-Албали, Михизу, Милетићу и другима, ови путописи одају „мајстора у писању који познаје вредност фигура и лепоту слика” (*Исто*). Међутим, Кашанин износи и неке већ добро познате примедбе: „Писац неки пут заборави да је песник који се обраћа читаоцима, и понаша се као дипломат чијој конверзацији треба да се диве у отменом друштву” (*Исто*, 349). Кашанин такође износи без даљег образлагања једну чисто психолошку опсервацију (овога пута ваљда о песнику а не о дипломати!): да се Дучић, пишући путописе, кретао од оријенталне лежерности до европске дисциплине (*Исто*, 355).

Година 1969. обележена је излагањем *Сабраних дела* Јована Дучића у сарајевској Свјетлости, које су пратили нови прикази његовог дела. Војислав Максимовић се текстом „Дучићеве одласци у свијет” огласио поводом новог издања *Градова и химера*. Он путопис сматра пресудним преласком од пуког описа путовања — осим у случају Ненадовићевих *Писама из Италије* — на модеран књижевни путопис: „Тек појавом Јована Дучића и убрзо Исидоре Секулић претргнута је анемична нит путошества и написана су права модерна размишљања о свету из кога су се повратили” (Максимовић 1969, 252). Максимовић потом анализира поједина писма и замера Дучићу „ноншанлантност у оцјени нација и народа”, али признаје да оне „дају необичну димензију овим писмима” (*Исто*, 254). Максимовић даје јединствено објашњење да је Дучићево писање упућено „паланачком српском духу”, те да је у њему присутна

тежња за властитим истицањем, за показивањем свега онога што је у њега унио шаролики свијет и разне литературе... Ако је то могло дјелимич-

но да годи нашим домаћим таштим душама, оно је још више пријало Дучићевој скоројевићкој амбицији и разбукталом интелекту, који је желео да покаже да је све видио, све сазнао и да свему може бити судионик и предикатор.

(*Истио*, 254)

Осим тога, он јасно истиче неспојивост Дучићевог наглашеног српског национализма „који је у наше вријеме условио дуже ћутање о овом пјеснику и покушај заборављања” и његовог „носталгичног католичанства” које се темељи на „хвалоспјевима туцету римских папа, католичких светаца и светица, у одушевљењу за бројне мистике (...) и у љутњи на јеретике и отпаднике од свете столице, а посебно на Калвина и Лутера” (*Истио*, 254). Максимовић високо цени Дучићеву интелектуалну ширину, али му и замера на „тенденциозном избору” крајева о којима је писао, јер је оставио неке земље у којима је и дуже живео него ли у онима које је описао — Букурешт, Будимпешту, Цариград и Софију (*Истио*, 257). Коначно, Максимовић изриче већ препознатљив суд о стилу путописа: „То је богата плусак слика и лексике, у којој је на херцеговачкој подлози гомила виспирани и модерни језик и стилистика невјеројатних нијанси, досада невиђена у нашем језику” (*Истио*). Поново се, сада већ као опште место, Дучићево (путо)писање вреднује као изузетан допринос националној писмености.

Исте године је Хатица Крњевић објавила, такође поводом излагања *Сабраних дела*, приказ „Дучићеви есеји”. Она је истакла већ уочену романтичарску димензију Дучићевих путописа: „Зато су његова писма и његови путописи лични доживљај света који га мами и изазива” (Крњевић 1969, 115). Но, у седамдесетим и првој половини осамдесетих као да је сам Дучић престао да „мами и изазива” критику, као да је сарајевско издање *Сабраних дела* канонизовало, али истовремено и окаменило пишчеву улогу и значај.

Међутим, 1983. године је Јован Деретић у *Историји српске књижевности* изнео критички суд о Дучићевој прози, који као да представља одјек речи анонимног приказивача о превласти библиотеке над светом, али и истовремено преноси апсурдно веровање у оштру супротност између читалачког и „личног” искуства код писца:

Дучићева проза, иако много обимнија од поезије, остала је ипак у њеној сенци. Његово најпознатије прозно дело јесу *Градови и химере* (1940), збирка путописа из разних земаља, у којима има поетских импресија из природе, рефлексивности које су више плод лектире него личног искуства, афористичких уопштавања о великим и вечним истинама, али нема савремених прилика нити живих људи.

(Деретић 1983, 449)

Две године касније Славко Леовац је објавио значајну и утицајну студију *Јован Дучић: књижевно дело*, у којој је, између осталог, изнео замерку да су критичари занемарили или сасвим мало посматрали други Дучићев књижевни рад осим песништва (Леовац 1985, 9). Сходно томе, сам Леовац је врло високо оценио Дучићеву прозу, рекавши за њега да је „изванредан ретор и узбудљив песник, који нам открива визије и суштине простора и времена у повести и, каткад, савремености” (Исто, 211). Теза о Дучићу као песнику у путопису је стара колико и рани текстови који су се овим проблемом бавили, али је значајно што Леовац истиче Дучићев есенцијализам.

Наредне године је у *Историји модерне српске књижевности* Предраг Палавестра, говорећи о Дучићевој поезији, изнео успутну напомену и о његовој прози у којој пре свега истиче, попут Скерлића и других, њен допринос националној писмености:

Поред песама, Дучић је писао и прозу, пре свега прослављене путописе *Градови и химере* (1930), који су на сличан начин као и песме подигли изражајне могућности, сликовитост, живописност и раскошну скалу тонова српског приповедачког стила, дотад претежно испуњеног грубим реализмом и жељом да читаоца придобије и увери.

(Палавестра 1986, 266)

Деведесете године двадесетог века су донеле низ текстова и студија о путописима Јована Дучића. У студији *Јован Дучић и руска култура* објављеној 1991. на руском језику, Јоле Станишић истиче да се „према различитим жанровима свога стваралаштва Дучић односио са једнаком озбиљношћу” (Станишић 1991, 236). Овај проучавалац указује и на то да су Дучићеви есеји, путне забелешке „мало истраживане”, мада је

то особен вид књижевности, у којем се уједињују и филозофска размишљања и историјске чињенице, размишљања о далекој прошлости, о култури разних народа, о ломовима и променама у разним епохама... све је обједињено једним стилем, особенем атмосфером искрености, високом уметношћу, богатством емоција, мајсторском афористичношћу и метафоричношћу.

(Исто, 236)

Према Станишићу, Дучић је створио прозу јединствену по озбиљности садржаја, по мајсторству, богатству тропа, сликовитости и музикалности (Исто, 236). Овај аутор посебно истиче Дучићеву вештину сажимања, кондензовања — његов есенцијализам: „У једној фрази он уме да обједини искуство векова; историјска факта и филозофске категорије он је подигао до равни високог искуства” (Исто, 236). Са свешћу о таквом укрштају дуж већ одавно у критици уочених линија додира разноли-

ких знања у *Градовима и химерама*, задатак истраживача постаје знатно тежи.³

Педесетогодишњица смрти је дала повод да Српска академија наука и уметности организује скуп у част овог ствараоца. Том приликом реч се повела и о његовим путописима. У текстовима Татјане Росић, Слободанке Пековић и Мирка Магарашевића, јасно је истакнута прекретничка улога *Градова и химера* у традицији жанра. Међутим, ауторке су, показујући у својим радовима висок степен сагласности, подвукле значај, али и могуће мањкавости напетости између естетског и фактографског у путопису (Росић 1993, 227—8; Пековић 1993, 237), док је Магарашевић, поред низа похвалних речи о Дучићевом стилу, истакао и неколико „оптерећујућих страна” путописа (Магарашевић 1993, 246—7).

Новица Петковић, који иначе спада у значајну скупину проучавалаца који су пре свега окренути Дучићу песнику, у једном од текстова управо изједначава, у смислу формалних и језичких достигнућа поезију и путописну и медитативну прозу овог писца. Он високо вреднује ту страну Дучићевог рада када каже да је реченица његове путописне прозе „звучна, мелодична, дисциплиновано вођена и пажљиво склопљена” (Петковић 2000, 1). Петковић, овде на трагу бројних проучавалаца-претходника, заправо посматра путописе као изразити допринос националној писмености и истиче да су структуре стиха и реченичне структуре Јована Дучића „скупа узете уграђене... у саме темеље наше модерне филолошке културе” (*Истио*). Дучићев путопис послужио је Јовану Делићу да, уз теоријску подршку познатих ставова Тињанова и помало у Деретићевом духу, изнесе суд, који на основу једног примера, трага, претендује на опште важење у случају „еволуције” српске књижевности: „бавећи се Дучићем, кренуо [сам] трагом путописа и закључио да је то једна од најинтересантнијих ’бочних струја’ у српској књижевности прве половине 20. вијека; струја која је водила ка оплемењивању ’високих’ жанрова српске прозе, приповијетке и романа, а некада чак и лирске поезије” (Делић 2000, 63). Делић сматра да су *Градови и химере* „чудо од путописа” (*Истио*, 63). Исте године о овом путопису се изразито позитивно изразио и председник Академије Румуније Еуђен Симион, који у тексту „Јован Дучић — изразити моралиста” истиче да су *Градови и химере*, преведени на румунски језик 1939. године „заводљиво штиво” великог есејисте, словенског и православног филозофа (Симион 2000, 14).⁴

³ Дучић је писац културе. Честе су странице о књигама, читању, писцима, песницима, музици, сликарству, религији. У *Градовима и химерама* помиње се око шездесет писаца из светске књижевности, скоро седамдесет филозофа, преко двадесет сликара и композитора, педесетак војсковођа и владара, готово четрдесет светаца и светица, шездесетак народа и држава и исто толико градова (в. Гвозден 2003).

⁴ Симион је писао овај текст да би румунској јавности (у високотиражном букурештанском листу *Kurentul*) указао на једног великог, али у данашњој Румунији заборављеног песника.

Значајан повод за бављење Дучићевим путописима био је и скуп београдског Института за књижевност и уметност, одржан у априлу 1998. године. У зборнику радова са овог скупа Јовану Дучићу су посвећена чак три рада (Делић, Грујић, Мркаљ 2001), а његово име је у различитим контекстима помињано више десетина пута. Улогу његовог путописа у српској књижевности као да је најбоље одредила Слободанка Пековић у уводном раду зборника „Путопис — условљеност жанра”: „Посебно место у српској путописној књижевности заузима Јован Дучић” (Пековић 2001, 21). Међу поменутих прилозима најзначајнији је обиман рад Јована Делића „Путопис као ’аутобиографија једног срца и једне памети’: о путописима Јована Дучића”, чијем ће завршном делу бити посвећено нешто више простора. Наиме, Делић у закључку истиче неколико властитих намера (или, боље речено, циљева) које овде наводим у целини:

1) да се истакне Дучићев значај у развоју жанра; прецизније — превратничка Дучићева улога у развоју српског путописа; 2) да се истакне Дучићева поетичка самосвијест и његови теоријски ставови о природи путописа; 3) да се установе главне особине Дучићевих путописа; 4) да се успостави однос између Дучићевих путописа и његове лирике и да се уочи еволуција Дучићевих схватања; да се прошири и освијетли контекст за разумевање Дучићеве лирике.

(Делић 2001, 163)

Делић посебно истиче следеће вредности путописа: асоцијативност, спој ерудиције и путописне лирике, ритмизацију прозе, сједињавање пејзажа и идеје, изузетност поређења и метафора. На крају рада, дата је следећа оцена: „Унапређујући путопис, Дучић га је отворио и према есеју, и према лирици, и према роману. Они који су му опонирали, заправо су га слиједили” (*Исто*, 166). Значај Дучићевог путописа темељи се на различитим учинцима, али изгледа да је, према Делићу, најбитнија „отвореност” коју је он дао овој форми у оквиру српске књижевности, односно то што је отворио путописање за различите садржаје и тиме створио когнитивни и литерарни оквир у који су се могли сместити, примера ради, Милош Црњански и Растко Петровић.

Које су, дакле, правилности у традицији тумачења путописа? Из овог прегледа се најпре уочава да влада несразмера између високог вредновања и малог броја продубљених интерпретација. Већина посматрача заправо тек изриче критички или идеолошки став, заправо више откривајући властити однос према књижевности и њеној улози, него улазећи у дубљу анализу Дучићевог дела. Такође, приметне су извесне правилности, односно концентрације критичких текстова везане за излагање *Градова и химера* 1930, 1940, 1957, 1969. године, као и за годи-

шњице Дучићеве смрти. У новије време се интерес за овај аспект Дучићевог дела везују за шири пројекат изучавања српске путописне прозе.

Уочава се да је од самих почетака највећи број тумача посматрао путописе као изузетан допринос нечему што сам назвао „српска писменост”. За Скерлића је то најкњижевнији путопис, за Лебл-Албалу најлепша описна проза на нашем језику, за Мирковића проза богате сликовитости и мелодичности; анонимни приказивач се одушевљавао мајсторским језиком, Селимовић изванредним описима, Бегић унутрашњим просторством, Слијепчевић суптилном лириком, Милетић стилском перфекцијом, Новаковић стилским сјајем, Вулевић богатством стила и језика, Кашанин раскошном уметничком прозом, Максимовић стилистиком невероватних нијанси, Леовац визијама и суштинама простора и времена у повести, Палавестра новим тоновима српског приповедачког стила; Станишић је истицао мајсторску афористичност и метафоричност, Петковић звучност, мелодичност и дисциплинованост реченице, Делић асоцијативност... Код већине критичара су ови путописи схваћени као преломна тачка у развоју српске писмености, као отварање српске прозе за разнолике садржаје, као отклон од реалистичког приповедања и, самим тим, као дело које је играло значајну улогу у модернизацији српске (књижевне) културе уносећи у њу нове садржаје и нове изражајне могућности. На основу оваквих ставова критике, могло би се рећи да се, са *Градовима и химерама*, први пут у српској књижевности појавило нешто што бих назвао „интелектуална песма”⁵, коегзистенција коментара, ерудиције, промена регистара знања и тежња ка књижевном као (интенционално) неодредивом — уведен је један тип високе поетске и интелектуалне произвољности.

Међутим, критика је истовремено, раздвајајући форму и садржај, износила низ примедби на рачун Дучићеве ерудиције, противречности, невештог филозофирања, смелих уопштавања, сумњивих места. Проблем критичара који износе такве тврдње је у томе што често сагледавају само ову или ону страну Дучићевих противречности и олако одбацују све друго (и супротно) што он уноси у свој збиља шаролики текст. Због таквих одређења често можемо уочити низ противречности и у ставовима критичара који су се сусретали са *Градовима и химерама* — једни су му замерали недостатак националног, други су га сматрали шовинистом; једни су истицали његов лични доживљај, други су сматрали да се његово дело сиви пред зеленилом живота; једни су величали његову ерудицију, други су је сматрали заморном; једни су истицали високе домете есенцијализација, други су одбацивали таква смела уопштавања; једни су

⁵ Израз је, говорећи о есеју, користио Ђерђ Лукач у књизи *Seele und Formen*, објављеној 1911 (срп. превод Лукач 1973). Цефри Хартман, на ког се донекле ослањам, „интелектуалну песму” — чије главно испољавање види у књижевном есеју — означава као мешавину разумевања и идиосинкразијског (само)потврђивања (Хартман 1983, 100—1).

негативно оцењивали „француство” његовог језика, други се одушевљавали његовим галским есејистичким духом... Као што се може видети, критика је, чак и када је била негативна, истовремено изрицала позитивне судове о појединим аспектима *Градова и химера*, сматрајући их првим правим књижевним путописом у српској књижевности (уз, по некима, изузетак Љубомира Ненадовића). Коначно, ако би било дозвољено пророковање уназад онда би се тај значај могао само још више нагласити, будући да *Градови и химере*, тако схваћени, стоје на челу низа драгоцених и најбољих српских путописа написаних између два светска рата.

ЛИТЕРАТУРА

- Аноним (1940) „Химаре Јована Дучића” (Приказ), „Време”, Београд, 28. XII 1940, XX, 6800.
- Бегић, Мидхат (1956) *Модернистичка зама Дучићева*, „Живот”, Сарајево 1956, V, 5, стр. 277—294.
- Voedeker, Karl (1874) *Italien. Handbuch für Reisende*, Leipzig (Erster Theil).
- Вулевић, Јован (1958) *Јован Дучић: Песме, путописи, есеји*, „Живот”, Сарајево VII, св. 11/12, стр. 896—898.
- Вулић, Никола (1941а) *Јован Дучић: Градови и химере* (1940), „Правда”, Београд, 5. I 1941, XXXVII, бр. 12998.
- Вулић, Никола (1941б) *Јован Дучић: Градови и химере* (Београд, 1940), „Правда”, Београд, 19. I 1941, XXXVII, бр. 13012.
- Гвозден, Владимир (2003) *Јован Дучић путописац: оглед из имагологије*, „Светови”, Нови Сад.
- Делић, Јован (2000) *Исидора Секулић у традицији српског путописа, Исидоријана: књижевни зборник*, Београд, год. VI, бр. 8—9, стр. 63.
- Делић, Јован (2001) „*Путопис као аутобиографија једног срца и једне џамети*”: о путописима Јована Дучића, у: *Књижа о путопису: зборник радова*, стр. 119—167.
- Деретић, Јован (1983) *Историја српске књижевности*, „Нолит”, Београд.
- Кашанин, Милан (1968) „*Усамљеник (Јован Дучић)*”, *Судбине и људи*, „Просвета”, Београд, стр. 326—355.
- Крњевић, Хатица (1969) *Дучићеве есеји*, „Израз”, Сарајево, XIII, бр. 7, стр. 111—116.
- Лебл-Албала, Паулина (1928) *Путописи Јована Дучића*, ЛМС, Нови Сад, књ. 317, 2, стр. 285—294.
- Лебл-Албала, Паулина (1938) *Једна књижа живојне мудрости* (Ј. Дучић, *Благо цара Радована*), *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Београд, књ. 18, 1/2, стр. 271—278.
- Леовац, Славко (1962) *Дучићево сагледање Хеладе*, „Савременик”, Београд, VIII, 11, стр. 339—358.
- Леовац, Славко (1985) *Јован Дучић, књижевно дело*, Сарајево, Свјетлост.
- Леовац, Славко (1996) *Место Јована Дучића у српској књижевности, О Јовану Дучићу поводом педесетогодишњице смрти: зборник радова САНУ*, књ. LXXXV,

- Београд, стр. 11—14 (објављено и у: „Књижевне новине”, Београд 2000, год. LIII, бр. 1019—1020, стр. 1 и 6).
- Максимовић, Војислав (1969) *Дучићеви одласци у свијет*, „Израз”, Сарајево, XIII, бр. 8—9, стр. 252—257.
- Маринковић, Боривоје (1963) *Уз Дучићева њисма из Женева и Париза* (Поводом 20-годишњице песникове смрти 1943—1963), „Савременик”, Београд, IX, књ. 17, 4, стр. 367—369.
- Михајловић, Борислав (1957) *Јован Дучић*, у: *Песме, њуџојиси, есеји*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Београд — Н. Сад, стр. 7—17 (Српска књижевност у 100 књига).
- Милетић, Слободан (1958) *Јован Дучић: Песме, њуџојиси, есеји*, „Летопис Матице српске”, Нови Сад, књ. 381, 3, стр. 282—283.
- Новаковић, Бошко (1961) *Избор српског њуџојиса*, изабрао, приредио и предговор написао Бошко Новаковић, Нови Сад, Београд.
- Палавестра, Предраг (1986) *Историја модерне српске књижевности: Златно доба 1892—1918*, СКЗ, Београд.
- Павловић, Коста Ст. (1967) *Јован Дучић*, Милано.
- Пековић, Слободанка (1996) *Њуџојиси Јована Дучића*, у: *О Јовану Дучићу њоводом њедесетогодишњице смрти: зборник радова*, стр. 233—240.
- Пековић, Слободанка (2001) *Њуџојис — условљеност џанра*, у: *Књига о њуџојису: зборник радова*, стр. 11—26.
- Петковић, Новица (2000) „*Песник ’сџрашне међе’*”, „Књижевне новине”, Београд, год. LIII, бр. 1021/1022, стр. 1 и стр. 4.
- Росић, Татјана (1996) *Фактографџа естетског у њуџојисној џрози Јована Дучића*, у: *О Јовану Дучићу: зборник радова*, стр. 227—231.
- Селимовић, Мехмет (1952) *Предговор*, у: *Јован Дучић, Стихови и џроза*, прир. М. Селимовић, „Свјетлост”, Сарајево, стр. 7—21.
- Селимовић, Мехмет (1968) „*Поетско дело Јована Дучића — На двадесетпетогодишњицу смрти великог песника*”, „Политика”, Београд, 13. X 1968, стр. 17.
- Селимовић, Мехмет (1969) „*Напомене*”, *Јован Дучић, Градови и химере*, прир. М. Селимовић, „Свјетлост”, Сарајево, 333—4.
- Скерлић, Јован (1967) *Историја нове српске књижевности*, „Просвета”, Београд.
- Слијепчевић, Перо (1934) „*Јован Дучић*”, *Огледи*, „Савременик” СКЗ, Београд.
- Слијепчевић, Перо (1956) *Јован Дучић, Сабрани огледи I*, „Просвета”, Београд, стр. 93—148.
- Станишић, Јоле (1991) *Јован Дучић и рускаја култура*, „Наука”, Лењинград.
- Хартман, Џефри (1983) *Књижевни коментар као књижевност*, прев. Нада Гађански и Ж. Симић, „Књижевна критика”, Београд, 2, 1983, стр. 95—113.

Зорица Хаџић

ДАНИЦА МАРКОВИЋ — ПИСМА И ЖИВОТ СВАКОДНЕВНИ

Ове године навршава се век од како је Даница Марковић (1879—1932) објавила своју прву збирку песама „Тренуци”. У српску књижевност је већ својом првом збирком песама ушла као сасвим формиран песник (често супротстављени у књижевним оценама Ј. Скерлић и А. Г. Матош једнако афирмативно суде о њој, Илија Ивачковић каже да је она „фрапантно снажан песник”). Већ 1911. год. у „Антологију новије српске лирике” Богдана Поповића бивају уврштене три њене песме.

Иако између прве и друге њене збирке пролази дуг период од двадесет четири тешке године за песникињу, испуњене њеном личном, а и колективном несрећом народа којем припада, већ та друга збирка „Тренуци и расположења” бива проглашена најбољим књижевним делом у 1928. години и добила је прву награду Српске Краљевске Академије (прва жена добитник Академијине награде).

Та најзначајнија песникиња српске модерне је доскора била готово заборављена. Разлози за то су свакако и у погрешном читању њене лирике. Наиме, њене песме су од стране критике у дужем периоду неоправдано сматране за исповедне; критика је дуго олако и чини нам се неутемељено тражила у њеној поезији рефлексije њеног несретног живота и болести. Исправљање оваквог једностраног суда критике, као и нови кључ за читање лирике Данице Марковић се јавља тек у новије време (на пример Љиљана Ђурђић у поговору књиге „*Песме о алхемијском љокушају*”, Дечје новине, Горњи Милановац 1989. и Миливој Ненин „*Елеџије Данице Марковић*”, *Лешојис Машице српске*, 2003, књ. 471, св. 3).

Захваљујући Марији Орбовић, која је у периодици њеног времена сакупила расуте приче ове песникиње и 2003. године објавила двадесет и девет приповедака у књизи под насловом *Кујачица и змија*, наше време открива Даницу Марковић и као значајног приповедача. Осврћући се

на збирку приповедака *Куйачица и змија* Гојко Тешић сматра да ће „озбиљни антологичари и књижевни историчари морати да исправе неправду према најзначајнијој песникињи српске модерне и ништа мање значајној списатељици модерне српске приповетке”. (Г. Тешић *Причање на размеђи реализма и модернизма* у часопису „Дисово пролеће”, 34, 2003, издавач Градска библиотека Владислав Петковић Дис, Чачак)

У овом приказу желимо да укажемо на неколико раније необјављених писама из заоставштине Данице Марковић, која, иако без литерарног значаја, бацају више светла на услове у којима се рађала њена поезија и проза.

Пред нама је тринаест писама Данице Марковић. Десет писама смо нашли у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду (РОМС), два писма чува Народна библиотека у Београду, а једно Архив САНУ у Београду. Сва писма су писана руком и наводимо их у њиховом изворном облику. Писма смо поређали хронолошки:

Београд 16. септ. 1908.

Поштовани Господин докторе,

По пријему приредесет круна које сте ми Ви несумњиво на име хонорара за три песме послали морам Вам изразити своје чуђење на такој штедљивости — да се најблаже изразим — од стране Матићине.

Морам Вас опоменути како сам вам писала да је то једини разлог што изражене прилоге нисам усвојила ни Делу, ни Срп. Књ. Гласнику што они нису у могућности да добро хонораришу радове, било поезију или прозу. Међутим мени Дело илази за три песме 50, и словом десет динара а Гласник који се неиреситано шужи на рђаве материјалне околности бар, 35 дин. Према овоме видиће да Матица ни издалека није оправдала моје очекивање и да је разлог који ме је руководио да одбијем Гласник у тренутку када прилоге нудим Матици, односно Летопису, постао сад неоправдан.

На овом месту и овој прилици нећу песме упути да поспотрам друшћје, већ као прилог једном добром уређеном часопису, који треба свестрано да одговори читалачкој публици. Па ако Ви налазиће да три приложене песме немају веће вредности за цењени орган Матице Српске ни за његову читалачку публику ја сам збога да послим хонорар одмах враћим и своје прилоге изражим најраг, уверена да уредништва Дела и Срп. Књ. Гласника неће делимично Васе мишљење.

Док два зорња часописа жале што немају материјалне могућности да награђују прилоге онако како их цене, докле Летопис као орган једне установе најбоље ситуиране у Српству, својом наградом пошћењује вредности

радова, који би највећу вредности, истини, онда имали кад им аутору не би требали ни круне ни динари.

Ви, Г. Докторе, можете имати мишљење сасвим природно мојем, по свој прилици у складу с интересима и уследом услове којој имате часи да будете секретар. Ма какво да је оно молим Вас лепо да ми ... [једно-сложна нечитка реч], ако је могуће, обратном поштом доставите на адресу:

Вел. Иванча—Младеновац.

Поштује Вас
Даница М. Ташић

(РОМС, инв. бр. 1.790)

Ово писмо је упућено је др Милану Савићу (1845—1936), песнику, приповедачу, драматургу, књижевном историчару и критичару, уреднику *Летописа Матице српске* од 1896. до 1936. године. Три песме које у писму помиње Даница Марковић су *Без најписа*, *Меланхолија* и *Мајски сумор* објављене у *Летопису* 1908. године.

Ове песме је иначе песникиња објавила у својој другој збирци *Тренуци и расположења*, СКЗ, Београд, 1928. године.

Дештовац 28. фебруар 1912 г.
Књижари С. Б. Цвијановића
Београд

Поштовани Г. Цвијановићу,

Као што смо већ разговарали Ви ћете добити још 50 (педесет) примерака моје збирке *песама*, на продају. Могуће да сте већ и примили, но ако још нисте, наредите једном од ваших шефова, који је из Младеновца, презиме му мора бити Стефановић — но имена му не знам, нићи нега познате а неки рођак ми је — ја ћете му наредити да иде у Видинску ул. бр. 23 (стан Г. Михајла Петровића пензионера). Он ће се одмах сејити. Тамо нека зајражи од моје шејке књиже и добиће.

Ви ћете бити добри да изведете рачун ја да ми овамо пошаљете. Не би било згореж да то учините што скорије, јер се збиља не можете поштом да сам се много бринула о свом обрачуна.

Поштовање и поздрав
Даница Марковић Ташић

(Архив САНУ, инв. бр. 10943, писмо раније објављено у *Књизи о Цвијановићу* Радована Поповића, Пословна заједница издавача и књижара Југославије, Београд 1985, стр. 25)

Светислав Б. Цвијановић (1877—1961), угледни издавач и књижар помагао је Даници Марковић да распрода своју прву збирку песама. У време када пише ово писмо Даница ради као учитељица у Деспотовцу.

Узгред, Светислав Б. Цвијановић је био онај који је скренуо пажњу Антуну Густаву Матошу на песме Данице Марковић.

Прокуље 17. новембра 1920.

Уредницићу Срї. Књ. Гласника.

Шаљући Вам приложене три песме, дужна сам да се извиним за оволико закашњење.

Збиља немам оправдана разлога што свој прилоз, намењен Гласнику — спремљен већ више од два месеца — нисам одмах доставила.

Осим обзира на оштри значај, за мене лично, појава Срї. Књиж. Гласника, значи поновно виђење са старим, добрим пријатељем. Зато прекоревам себе што му међу првима нисам изашла у сусрет.

*Поштовање и поздрав
Даница Марковић*

(Рукописно одељење Народне библиотеке у Београду, инв. бр. 683/4)

Прокуље 23. нов. 1920.

Уредницићу Срї. Књ. гласника.

Грешком Г. Пандуровића, уредн. Мисли, ушао је мој прилоз Сїомен, намењен Гласнику, у последњу 22. св. Мисли. Зато Вам у замену шаљем другу песму — Одјек.

*Поштовање и поздрав
Даница Марковић*

(Рукописно одељење Народне библиотеке у Београду, инв. бр. 683/59)

Даница Марковић је сарадник и нове серије *Срїског књижевног гласника* чији су уредници Светислав Петровић и Миодраг Ибровац. У првој серији, у периоду од 1906. до 1914. године, она је у *Гласнику* објавила двадесет и две песме.

У првом од два писма упућена уредништву *Српског књижевног гласника* (оном од 17. новембра 1920) песникиња помиње три песме које шаље као прилог. Није јасно на које три песме песникиња мисли, јер је *Српски књижевни гласник* је објавио само једну Даничину песму 1920. године — песма „Химера”, нова серија, број 8—16. децембар 1920, стр. 594.

Београд 11. јула 1927.

Поштовани Господине Гавриловићу,

мучно ми је веома *шћо* ми овај *вешар* не дозвољава да *науспим* собу, да бих лично с Вама *разговарала*. *Защо* Вам *по* мом сину *шаљем* нове *прилоге*, молећи Вас да ми за онај *шћамјани* *пошаљете* хонорар, јер сам без *средства* а *знаће* да сам *шешко* болесна.

Од ова *четири* *прилога*, два мања *могу* ући у један број само им за *наслов* *ставити*: „Из *Тетјкине* *Ризнице*” а *наслов* за *поднаслов*.

Шћо се *шече* „*Вештице* *Саре*”, онај *шрећи* део — *завршетак* може *евентуално* да се *изостави*, но ако у *листу* буде довољно *месца*, не *шкоди* да и *по* *изађе* јер је *карактеристично* за *народну* *сујевру*.

Вамјира *Панићелију*, *немојте*, молим Вас, *скраћивати*. Ако Вам се *чини* да *гдегод* има *ошцирности*, *што* је *одлика* *народног* *стила* у *причањима* и *ја* *нисам* *хћела* да *лиштим* ове *прилоге* *ше* *одлике*. *Разуме* се да сам *извесне* *излишности* *сама* *изоставила*. *Иначе* од *наших* *народних* *умотворина* *концизношћу* се *одликују* само *пословице* и *изреке*.

Ја сам и *хћела* да се *овде* *осети* *печаш* *народне* *уобразиље* и *начин* *њеног* *стварања*, и *мислим* да је од *интереса* *нарочито* *шћо* је *релативно* *доста* *новог* *порека* *све* *ово*.

Сиремићу Вам, *међуштим*, једну *приповестку* са *народним* *мотивом* из *Тошлице* али у *мојој* *одећи*. То је *управо* једна *циганска* *новелета*, с *изванредним*, *еџотиичним* *мотивом*, који *заслужује* да се *прикаже* *живописно* и *иласично*, с *дејтаљима* које *циганска* *маштина* није *обрадила*.

Надам се да Вам је *Ж. Милићевић* *изложио* *моју* *ситуацију*. Но и он *мало* *зна*. *Главно* је да *ће* ми *хонорар* од *ових* *прилога* *омогућити* *лечење* и *еџзистенцију* *породице* до *краја* *лећа*, *иа* је *вероватно* да *ћу* и *злаву* *извући*. *За* *јесен* *уздам* се у *збирку*.

За *сад* не *могу* *никуда* да *макнем* а *лећо* *измиче*. *Тога* *ради*, молим Вас, *прочиштите* *послате* *прилоге* и *одредите* ми *висину* *хонорара*, *иа* *ћу* *надам* се *моћи* *ово* *дана* *доћи* до Вас да *примим* *новац* и да с *њим* *учиним* *распоред*, како бих *могла* *час* *пре* да *бежим* из *Београда*, јер је *што* за мене *неошходно*.

Пошћује Вас и *поздравља*
Даница *Марковић*

(РОМС, инв. бр. 45.942, део овог писма је цитиран у чланку *Тренуци, расјоложења и — крсї*, аутора Марије Орбовић, часопис *Дисово ѓролеће*, 34, 2003, издавач Градска библиотека Владислав Петковић Дис, Чачак)

Писмо је упућено др Милану Гавриловићу (1882—1976) адвокату, министру, дипломати и уреднику *Полиџике*. Сарадњу са *Полиџиком* Даница Марковић је започела 1926. године када у ускршњем броју објављује песму „Машта”.

Штампани прилог који у писму помиње Д. Марковић је приповетка *Како је Кума Миленија видела чуму*, објављен у *Полиџици* од 3. јула 1927. год.

Ово писмо је интересантно зато што у њему Даница Марковић сама говори о неким карактеристикама стила њених прозних радова. Говори о мотивима и темама које је окупирају, а такође брине и о томе каква ће бити коначни изглед њених прича у штампи. У писму Д. Марковић даје и интересантну критичку оцену о опширности као карактеристици „народног стила у причањима” уз констатацију да се концизношћу одликују само народне пословице и изреке.

Циганска новелета коју песникиња помиње је приповетка *Куйачица и змија*. Веома је интересантна карактеризација мотива овог текста као приповетке са народним мотивом из Топлице *али у мојој одећи* (!).

Ж. Милићевић је песник, путописац, књижевни и позоришни критичар Живко Милићевић (1896—1975) који је био уредник књижевне рубрике у *Полиџици* од 1919. до 1941. године.

У овом писму, песникиња спомиње збирку коју припрема за јесен. Ради се о збирци *Тренуци и расјоложења* која је објављена наредне 1928. године.

Београд 25. авг. 1927.

Поштовани госпoдине Гавриловићу,

на клиници сам где сам подала једну лаку операцију. За који дан ћу дома али сам без новаца а ипак деца код куће. Ако има икакве могућности молим Вас израдити да ми Полиџика изда 500 дин. аконто, јер сам већ узела из Гласника и из Мисли. Надам се да ће ми здравље дозволити да Вам у току идуће недеље сиремим приповешћу, па ћу Вам се одмах одужиши.

Ово ми је неопходно одмах.

Осим тога принуђена сам да Вас замолим да ми код Мин. Просвете израдити помоћ, коју Министар има право да даје књижевницима. То у ствари није никаква кружна ствар и ја држим поуздано да ћете ми лако

моћи Ви свршићии код Г. Перића. Мучно ми је шћии сам на шо уйућена, али ми је ишћии шако шћешко да ми се деца злойаще.

Ойросћиише ми и учинише ово нужно је.

*Пошћује Вас и йоздравља
Даница Марковић*

(РОМС, инв. бр. 45.943, део писма објављен у споменутом чланку М. Орбовић)

У Полићиици је током 1927. године Даница Марковић објавила песму *Пред Манасијом* и пет приповетки: *Како је Кума Миленија видела чуму, Вешћиица Сара, Куйачица и змија, Вамйир Панћелија и Одмазда жосћође Сћаке*. Узгред, песму *Пред Манасијом* песникиња није уврстила ни у једну од три збирке које је објавила (*Тренуци* 1904, *Тренуци и расћоложења* 1928, *Тренуци и расћоложења* 1930.)

26. новембра 1928. год.

*Пошћовани Госћодине Гавриловићу
не смем да найушћииам собу йо оваквом времену йа морам с Вама йисмено да разговарам.*

Како сам недавно ушћврдила шћребало је да моји „Ушћисци из Буне у Тоћилиции” буду објављени оних дана кад йроћу свечаносћии йробоја Солунског фронћииа.

Не знам ко се о шћоме сћара, но није објављено оном йриликом, било би згоднo да се објави сад йриликом Уједињења.

Мишћења сам да би било врло згоднo да се шћо шћииамйа у целини с оним додатћком који додирује ослобођење и уједињење.

Пошћиио ће на дан йрославе десетћогодишћиице Уједињења број несумњиво бићии већии и обалатћиији, могао би мој зайис шћога дана изаћи у йошћиуносћии. Држим да не би заузео вишће од две сћирани а у шћоликој мери зацело Полићиика може изаћи у сусретй, како једном свом сараднику шако и чиићалачкој йублици.

Жалим шћиио Ви нисћиие имали времена да жорњи натћиис йрочиићаще. Уверена сам да би одавно био ошћиишамйан. Зайиио сам смайћрала за корисно да вас йошћисейим блажовремено, како и ову йогодну йрилику не бисмо йроушћиили.

*С йошћииовањем и йоздравом
Даница Марковић*

(РОМС, инв. бр. 45.944)

Упркос молби Д. Марковић, фељтон под називом *Ушисци из буне у Тойлици* објављен је тек наредне године у пет наставака: 6. и 11. март и 3, 4, 5. април 1929. год.

Иако је Даница Марковић била учесник у Топличком устанку (ухваћена и била осуђена на смрт, па помилована захваљујући заузимању бугарског песника Ивана Вазова) она себе у фељтону не помиње.

Иначе исте 1928. године Даница Марковић је у *Полиџици* објавила *Песму Прегаоцу*, причу *Усиомена из рајта* и текст поводом стогодишњице рођења Стевана Владислава Каћанског.

У тексту писма стоји реч обалатији. Јасно је да се ради о грешци у писању, смисао је обилатији.

Београд 24. децембра 1928. г.

Поштовани Господше Гавриловићу,

шаљући Вам као Божићни прилог песму, молим Вас најлепше да је прочитате одмах, пошто је то посао од неколико минути. Онда будите љубазни да ми пошаљете хонорар по мојој кћери, јер се ближе празници а знате да су на овој зими повећани издаци, поштовоу лицима моје здравља.

Молим Вас да ми не замерите и да верујете у моје ваздашње поштовање.

Даница Марковић

(РОМС, инв. бр.45.945)

Божићни прилог који у писму спомиње је песма *Време*.

Београд 4. јануара 1929.

Поштовани Господине Гавриловићу

пoкрај свег усћрчавања принуђена сам да Вас замолим за доброту да ми аконито хонорара пошаљете 2000 дин. Изневерило ме је једно очекивање т. ј. требало је да закључим један већи зајам и себи обезбедим сигурност и услове за лечење али сам одоцнила те је тако остало за после празника. Ја сам, међушим од својих редовних прихода одговорила на извесне обавезе и тако сам се нашла пред празник без новаца. Да није овако било ја бих Вам се раније обратила — не бих сачекала непосредно пред празник.

Молим Вас да ме не одбијете јер ми још ваља ову зиму пребродити ја сам онда „на коњу”, како народ вели. Устела сам јесенас да обезбедим једно примање од 600.000 дин. за које сам изгубила наду. Но том примању могу

се надаћи по стицању новој буџети на снагу, дакле, у најбољем случају, у априлу. Дојде морам да се борим и да радим да бих живела.

Смајрам за приличније да се Вама обраћим да ми учините услугу на рачун мојеј рада, но да зајмим од пријатеља: то сам увек избежавала, до крајњих граница могућности.

Пошљује Вас и поздравља
Даница Марковић

(РОМС, инв. бр. 45.946, део писма објављен у поменутом чланку М. Орбовић)

У Полицији је 1929. године Даница Марковић објавила песме *Време* и *За мајом*, поменути фељтон о Топличком устанку и једанаест приповедака: *Болећив човек*, *За славу Пољске*, *Дипломатски подвиг Маје Хаџи-Мајића*, *Заборављени њакети*, *Без ичеј светиој*, *Завладичење Архимандрита Серафима*, *У царскоме Бечу*, *Кћери префекторове*, *Хајдучка крв*, *Рајна епизода* и *Епидемија*.

Београд 25. нов. 1929.

Поштовани Господине Докторе,

има код Вас, у уредништву, један мој нештамљан фељтон. Молим Вас будите љубазни ња наредите да ми хонорар исплатите, пошто ми је новац неопходан. Тај ми хонорар концем месеца увек добро дође и извуче ме из неприлике.

Пошљује Вас и поздравља
Даница Марковић

(РОМС, инв. бр. 45.947)

Писмо упућено М. Гавриловићу, уреднику Полицике.

Молим Вас Жико; пошљите ми хонорар. Испрошила сам се много о њизницима, ња ми треба новаца.

Д. М.

(РОМС, инв. бр. 45.939)

Писмо (белешка) упућено песнику Живку Милићевићу, уреднику књижевне рубрике у Полицији.

Молим Вас, Жико, наредиће да ми нађу у Полиџици од прошле године моје џесме из божџићеџ и ускрџићеџ броја — заџурила сам негде дуџликаџе. Биће коџод љубазан да ми их џреџице.

Исџо џако, молим Вас џоџаљџице ми хонорар за џослани џрилоџ.

Д. М.

(РОМС, инв. бр. 45.940)

Писмо (белешка) упућено песнику Живку Милићевићу, уреднику књижевне рубрике у *Полиџици*.

Да ли сџе џронаџли Жико, оне џесме?

Молим Вас џоџаљџице хонорар за ову џричу: џоџребан ми је новац.

Д. М.

(РОМС, инв. бр. 45.941)

Писмо (белешка) упућено песнику Живку Милићевићу, уреднику књижевне рубрике у *Полиџици*.

Оно што пада у очи као заједничко за већину писама је једна невелика карактеристика: песникиња је у сталној оскудици и принуђена је да тражи исплату хонорара. Књижевни часописи оног времена се, изгледа, не разликују у том погледу од савремених. На основу ових писама се стиче утисак да је песникиња принуђена да пише да би живела, мада се то по песмама и прози не може осетити. Брига за егзистенцију којом је песникиња била опхрвана се нарочито осети у писмима из 1927—1929. године, када готово у сваком писму које је сачувано моли уреднике да јој исплате хонораре које јој дугују. Свакако да је ово повезано са низом несретних околности из песникињиног приватног живота, као што је развод од мужа и брига за сопствено већ доста нарушено здравље и своје троје деце. О тим личним проблемима песникиња се у свом књижевном стварању не исповеда. На неки начин се може рећи да је ово мало писама која су заостала заправо најисповеднија песникињина проза.

Оливера Доклестих

ПОСЉЕДЊИ ИВЕЛИЋ, КРОЗ ПОМОРСТВО И ПОЕЗИЈУ (Понешто што није писано о Владу Ивелићу)

Оно што данас имамо од Рисна и некадашње Габеле, такозване старе турске улице, у њој испуцале, дотрајале и многе напуштене камене куће, никако не би могло да одсликава сјај старих породица грофова и конта, кнежева и дипломата, трговаца помораца, књижевника, родољуба и народних трибуна, које су трајале у периоду од неколико вјекова, све до Другог свјетског рата, двадесетог вијека. Готово је данас тешко замислити добро развијено грађанско друштво у том малом Рисну, кога су чиниле породице Ивелића, Катурића, Ђурковића, Ћатовића, Ђуковића, Папреница, Суботића, Љубатовића и многих других.

У тој улици, кроз уски поплочани пролаз, између високих кућа, долазило се до камене, лучно засвођене капије са породичним грбом. Од капије, без врата и надвратника (који се недавно обурдао па су прагови склоњени са стране) отвара се пространо камено двориште. Одатле се пружао поглед према мору са широким видиком на оно што је вјековима било извор живота, надања, страхова, добробити, на путеве у свијет. Море се, као по правилу, морало видјети из сваке куће. Новоизграђена бетонска грађевина сасвим је заклонила видик из дворишта Ивелића.

Леђима окренута стрмим ришњанским голетним брдима, а лицем према мору и западу, сада је остала само камена фасада са три низа прозорских отвора и двије ластавице у поткровљу, налик кулисама позоришне представе, као ниједи свједок живота и моћи, несталих у времену, али и неопростивог немара оних којима је предивна грађевина остављена на бригу и чување. Такви су данас остаци палате породице Ивелић,¹ једне од најсјајнијих, најчувенијих бокељских породица, чији је по-

¹ Годишњак поморског музеја у Котору, Т. Радуловић, Ј. Мартиновић, Архивска грађа о породици Ивелић из Рисна, Котор 1969.

сљедњи мушки изданац био у свему на част и славу свог породичног имена, и својих славних и моћних предака, али и цијеле Боке, капетан Владо Ивелић.

Средина деветнаестог вијека вријеме је живих националних покрета, у свим крајевима под аустријском монархијом, а нарочито у светионику српског економског, просвјетног и културног напретка, Трсту.² Из Трста је, као изворишта, текла ријека снажног духовног препорода према свим српским крајевима. Унутар породичног дома Ивелића у Рисну, намјештај, књиге, бројни предмети, донешени са разних страна свијета, слике и документа знаменитих предака и свједочанства о подвизима грофова, генерала руске војске, захвалнице руске царске породице, творили су окружење у коме је 1855. године, 16 јула, по старом календару, или 28, по новом, рођен Владо Ивелић. У породици ришњанског трговца Симеона, Сима, како се потписивао, и супруге му Марије,³ рођене Кршанац, Владо је био прворођено дијете.

У ришњанској цркви Светог Петра и Павла, иначе свеца заштитника и Крсне славе Ивелића, крстио га је протопрезвитер Јован Аврамовић. Кум му је био Лазар Катурић, поморски капетан из Рисна. Симеоново потомство је обећавало радост, напредак у кући и настављање славне лозе Ивелића. Владо је добио још четири брата: Николу, Петра, Ђорђа, Митра, и двије сестре: Нену и Анђелику.⁴

У родном Рисну Владимир је завршио основну школу, потом наставио школовање у Прчњу, и већ са четрнаест година, 1869. године, кренуо на своје прво путовање и прву службу, на једрењаку „Слава”, власништво дубровачког бродовласника Опуће.⁵ Капетан је био његов ујак, Петар Кршанац, из, такође, славне и богате капетанске луштичке породице. Породична веза са капетаном младом морнару ни у чему није донијела привилегије. Шта више, ујак је био строг, а морнар је морао, као и сви кадети, да испуни очекиване задатке. По многобројним списима, есејима, дневницима, особеном изражавању у стиховима, изгледа да је капетан Владо рано почео да уписује своја искуства и запажања ставља на папир. Одушевљење, којим је кренуо на прво путовање испуњавало га је кроз читав живот, пркосећи искушењима и страху, која море носи.

Први утисци, ко зна гдје и на каквој хартији похрањени и чувани за вријеме када ће се описати пажљивије, налазе се у његовим „Успоменама” и тај опис јесте свједочанство професионалног односа између капетана и морнара на једрењачама, како је писао капетан Владо Ивелић,

² *Лешојис Срба у Трсту*, Д. Медаковић, Ђ. Милошевић, Београд 1987.

³ У „Боки” бр. 8, *Књижевници браћа Ивелићи*, Новак Р. Миљанић пише да је Владова мајка била Јована Јововић, што је грешка с обзиром на документа извода из књиге рођених. ИАК ПОИВЕЛ II — 30.

⁴ Нена је била удата Дробњаковић, а друга сестра Анђелика, није се удала.

⁵ Годишњак Поморског музеја у Котору, И. Злоковић *Кайетан Владо Ивелић*, стр 107, Котор 1953.

али и литерарни траг о једном времену. По свему судећи, тај је литерарни рад обликован тек крајем двадесетих година прошлог вијека. У тим првим годинама кали се млади Ивелић да би за добијање патенте био што искуснији, што вичнији навигавању, али и свим замкама, које спрема море и лабилна, људска психа. Онако како их доживи младо биће као печат остаје за читав живот. О том времену пише Ивелић:⁶

Премда сам почео морнарску каријеру са својим ујаком, вриједним калеџаном и морнаром, ја сам као и сви на броду, био од њега и од официра зледан као да ми калеџан није ништа у роду. Одмах у почећку скакао сам по каларкама и пенеулима да пуштам и заварам једра, да хваћам тврца-руле, а вршио сам и остале послове, постојено сам научио нужне мануале морнарске радње са гвардаманом, илом и кавиљом, што је све морнарском занашу пошребито за рад око једара, коноја и гвоздене мановре. За 8 година првог морнарског живота живио сам са својим друговима под провом и лежао на ранчу, често пуца мокар и на мокрој постољи.

Након пловидбе на једрењацима „Пети Дубровачки”, грчком бригантину „Калиопи”, бокелском брику „Милица”, млади Ивелић 1876. године, пет мјесеци учи у поморској школи „Фароли Лунардели”, у Трсту. Потом је полагао часнички испит. Трст је у то вријеме, посљедњег квартала 19. вијека, већ имао изглед, не само лучког мјеста и свратишта помораца, већ снажне трговачке и културне средине, на чијем му друштвеном животу могу да завиде и метрополе попут Беча или Пеште.⁷ У моди је тада било посјећивање кафана, пивница, опере и позоришта. Трст је имао око 50.000 становника, али је својим интензивним друштвеним животом са примјетним економским напретком, готово из године у годину, дјеловао много већи. У друштвеном животу тачно се знало ко је ко, и гдје ко припада. Српска колонија је била међу најугледнијим становницима у Трсту, захваљујући значајном капиталу, који се посредством српских трговаца, разних предузећа, и капетана, сливао у њега. Својом јаком економском базом, угледним и образованим људима, црквеном општином и предивном монументалном црквом Светог Спиридона заштитника Далмације и Јадрана, Срби у Трсту били су снажан потицај Србима у завичајима, у Боки, Црној Гори, Херцеговини, Босни, Србији, да им се придруже и настане у Трсту. Положај и значај Бокелја у Трсту био је велики.⁸

Тај дивни, славни и хваљени Трст, привукао је и младог Ивелића. У Трсту је наставио своје наугичко образовање и од тада остао везан за њега све до пензионисања и немилих догађаја, 1922. године, када се вратио у Рисан.

⁶ Исто.

⁷ Лейхойс Срба у Трсту, Д. Медаковић, Б. Милошевић, Београд 1987.

⁸ Исто.

Као официир, Владо Ивелић је три године пловио на једрењацима: „Итало”, „Бусто дел арђето”, „Ана Лазаревић”, „Бузепина”. 1880 године положио је за капетански чин. Имао је само 25 година, кад је, под доста мучним околностима у тршћанској луци преузео заповједништво над француским једрењаком „Дезире Констанца”.⁹ Француска галета („Desirre Constanca”) са капетаном (Demoу Francais) стигла је, претходно, у Трст из Норвешке са теретом катрана, а одатле је носила дуван за француску луку Сет. Стари капетан је био склон пићу, физички опасан и непоуздан у навигацији и послу, који је обављао. Ивелић је, по путама француског конзула, након што је смјењени капетан покушао да се са њим физички обрачуна, ставио га у бродски затвор до предаје француским властима у Сету. Муке по Ивелића тек су настале кад је капетан побјегао с брода пред сам полазак. Неискусни управитељ брода кренуо је на дуго путовање без поморских карата и са оскудном опсрбом у храни и пићу,¹⁰ са посадом коју раније није познавао. Своје страхове, надања, вјеру у Бога, срећу за сретањем других једрењака и „размјењивање поморских шењала”, сигнала помоћу застава, описао је у свом етизованом дневнику, у дијелу који се зове „Моја прва заповјед”.¹¹

У Трсту је морао бити лијепо примљен од Бокелја, а добре везе са тршћанским Јанковићима, породицом капетана Глига Јанковића,¹² трајале током читавог његовог живота.

Од 1881. до 1888. године плови као заповједник бокелског брика „Пиерино”, под аустроугарском заставом. О том времену пише у свом дневнику под насловом „Друга трагична заповјед”.¹³ За неколико година, са својом посадом, окусио је горчину поморског хљеба са девет кора. Трагичан крај навигања на „Пиерину” јесте, уједно, и крај бокелске трговачке флоте једрењака. Аустрија је била сасвим незаинтересована да помогне одумирућу привреду. О свом жаљењу за „бродовима тишине” Ивелић пише с пуно туге.

Пред последње путовање, током боравка у Санта Крузу, на Куби, услед чекања на пловидбу због ниског водостаја, упознао се и окумио са породицом Пералта.¹⁴ О свом боравку у Санта Крузу написао је лијепе стихове у свом дневнику, посебно описујући свог домаћина Пералту и његову породицу („*ах красан је мој њобрајим био, љејше виле Боџ није*

⁹ ИАК ПОИВЕЛ II /2/1—113.

¹⁰ ИАК ПОИВЕЛ II — 6/6.

¹¹ ИАК ПОИВЕЛ II — 5/6.

¹² Игалски Јанковићи, породица помораца настањених у Трсту; Глиго је био неколико година млађи од Влада Ивелића, такође је био поморски капетан, као и његов отац. Није оставио потомство. Шпиро је био његов млађи брат који је наставио дружење са Ивелићем, у Трсту и по повратку у Боку. Ове породичне везе Ивелића и Јанковића сазнала сам од професорке Вере Тодорић, унучке Шпира Јанковића.

¹³ ИАК ПОИВЕЛ II — 5/6.

¹⁴ *Истио*.

створио”), али и обострана њежност са његовом младом женом Лујзом, оставила је емотивно снажан печат. Пред сам одлазак на путовање, које ће бити кобно за посаду и брод, дарован је медаљицом, у знак Божије заштите.

Посљедње путовање на „Пиерину” било је током јула и августа 1888. године, из Санта Круза, са теретом дрвета за Бремен, у Њемачкој.¹⁵ Бродску посаду, по извјештају аустро-угарског конзулата у Хавани,¹⁶ чинило је, уз Ивелића, још петоро официра и морнара. Из бродског дневника се чита да се посада врло брзо након испловљавања разбољела од жуте грознице, у Антилском мору. Два члана посаде умиру, међу њима и Ивелићев рођак. Иако и сам тешко болестан, капетан Влада Ивелић остаје на командном мјесту док год је при свијести. Лежећи на камиту (терету на палуби) управља бродом са само једним кормиларом. Међутим, болест га савладава, губи свјест и брод остаје ван сваке контроле. „Пиерино” се насукао на гребену Колорадо, удаљеном 45 миља од Хаване, 4. августа 1888. Шпански обални брод „*XV de Mayo*” покупио је настрадале, преживјеле и болесне морнаре и капетана Ивелића у тешком стању, и довезао их у кубанску луку Хавана. Брод је био изгубљен, али терет спасен. У извјештају генералног конзула Аустро-угарске пише, на крају: „Поступак капетана Ивелића, у описаном очајном положају, заслужује хвале вриједно признање.” Но, сам капетан Ивелић је чињеницу губитка брода и посаде емотивно тешко примио.

Залијечен физички, али патан за једрењацима и својом изгубљеном посадом, враћа се у Трст. Пред њим је преобука за нове, моторне бродове и прилагођавање другачијим приликама трговачке навигације. Постаје, официр на парабродима у бродарском друштву аустријског „Лојда”, чије је сједиште у Трсту.

Пријатељство са тршћанским Јанковићима било је много веће, од обичног дружења. Шпиро Јанковић, је био млађи брат капетана Глига Јанковића, који је једно вријеме био предсједник српске црквене општине у Трсту. Из тих тршћанских пријатељстава родила се и веза која је окрунисана браком, између капетана Влада Ивелића и Еве, из угледне тршћанске породице. Ева је са Гизелом Мозетић¹⁷ (која се удала за капетана Шпира Јанковића), похађала престижну француску школу, Завод за дјевојке „*Notre dame de Sion*”. У тој школи дјевојке су училе стране језике, стицале образовање из умјетности, посебно, музике и књижевности. Гизела и Шпиро Јанковић били су кумови са Владом и Евом Ивелић. Вративши се у Боку, након свјетског рата, Ивелићи у Рисан, а Јанковићи у Игала, те су везе настављене и ојачане.

¹⁵ *Истио*.

¹⁶ ИАК ПОИВЕЛ II — 6/6.

¹⁷ Везе о Јанковићима и Владу Ивелићу сазнала сам од Vere Тодорић, из Игала.

Крсне славе Светог Петра и Павла, коју славе Ивелићи, пред Други свјетски рат, већ су носиле ону суморност пријетећег ратног зла. Одрасли, а то су били све сами побрани виђени Бокељи, окупљали су се за гостинским столом, у великој сали. Дјеца су тек вирила кроз кључанице, пратила шта се дешава за великим столом и у кухињи.

Капетан Владо је имао обичај да окупља дјецу да би им причао о својим путовањима. Неријетко би узео жуте, китњасто украшене гусле и појао своје пјесме из поморског живота, и старе српске народне пјесме.

Други свјетски рат је, без сумње, грађанском друштву Боке Которске, задао тежак ударац, не само што су се многе породице истражиле, њени чланови нестали, помрли од стреса и болести или изгинули, већ што су године, непосредно након рата, избрисале старо грађанско друштво Боке Которске под именом застрањеног, старог и декадентног друштвеног изданка пред новим партијским курсевима и идејама пролетаријата.

Ивелићева хуманост, жеља за правичношћу, поштовање традиционалног поретка ствари, хришћанског и универзалног поморског кодекса понашања, снажили су га да одлучно поступа у ситуацијама које су га могле стајати живота, или бар слободе, у годинама балканских или након Првог свјетског рата. Тај ризик му је, понекад, доносио славу.

У вријеме балканских ратова својим бродом превозио је Црногорце, Грке и Турке, који су као избјеглице, напуштали Турску.

Италијанске новине „Corriere della Sera” и „Giornale di poesie Siciliane” августа 1912.¹⁸ донијеле су чланке о витешком подухвату капетана Ивелића, команданта аустро-угарског параброда „Барон Бек”. Ивелић је на путу од Пиреа до Цариграда имао на броду слијепог путника, по поријеклу Талијана, настањеног у Цариграду, сиромашног кројача, Густава Бруна.¹⁹ Ко је био и по чему је значајан Бруни, тешко је закључити, али су свакако турске власти биле веома строге према свима који су тражили азил у другим земљама, или се нелегално кретали у вријеме балканских ратова. Турски жбирови су сазнали за слијепог путника, и у Дарданелима и у Цариграду долазили су на Ивелићев брод са захтјевом претреса и одвођења путника без докумената. Ивелић се отворено супротставио стајући на страну Талијана. Стигавши у Варну обратио се талијанском конзулату за помоћ око Брунија да му дозволе улазак у Италију, за шта је добио пуну подршку. Талијански романтичарски пјесник, Колоне Романо, исписао је у новинама похвалу капетану Ивелићу. Сличан догађај се догодио и у новембру исте године када је Ивалић помогао двијема женама, са дјецом, такође Талијанкама, да не буду изручене турским

¹⁸ ИАК ПОИВЕЛ II — 16/1.

¹⁹ ИАК ПОИВЕЛ II — 16/1—3.

властима. Колона Романа се похвалом капатану Ивелићу поново огласио у сицилијанским новинама.²⁰

У вријеме Првог свјетског рата Аустроугарска је своју трговачку флоту склонила у Прокљанско језеро, код Шибеника. Ратне године капетан Ивелић провео је, углавном, мирујући са осталим капетанима и посадама.

Ново вријеме, након свјетског рата, није донијело добра капетанима и запосленима у аустроугарским компанијама у Трсту. Трст је постао дио талијанске државе и све што је имало везе са бившом Аустро-угарском монархојом било је игнорисано или осуђено на пропаст. Као пензионисани капетан парабродарског друштва „Лојд” предводио је осиромашене капетанске бокељске породице у захтјевима према талијанској влади, због ускраћених или умањених пензија. Састављао је спискове капетана, удовица, читавих породица,²¹ које су талијанском управом запале у тешке социјалне проблеме. Ивелић настоји да приближи све оштећене Бокеље и као њихов трибун пише писма талијанским министрима. Све те активности нису уродиле нарочитим плодом, а локално талијанско становништво, завидно због претходног сјаја и богатства, оглушило се на апеле за помоћ и разговоре. У заглављу једног таквог пописа Ивелић је додао:²² „Наша права мјесечна пенсија била би тачна у овим описаним износима, али у доброј валути златним крунама, а не талијанским лирама, као што су Италијани неправедно претворили и изједначили њихову лиру са енглеским ..., и присвојили нашу богату имовину од ... (нечитко), усљед које разлике већ 20 година у бједи страдамо и боримо се са њима да ће правда Божија побједити”. На његовом списку су прво удовице, а потом капетани. Капетани су: Марко Дапчевић са 666,70 мјесечне пензије у лирама, Владо Ивелић са 666,70, Илија Никотић, са 530,80, Филип Збутега са 274,45, Антон Томић са 233,10, Мимо Коменаровић са 154,60. На списковима пензионера, по висини мјесечних примања, које потражују од талијанске владе, да им се надокнаде, капетан Владо Ивелић је на врху. Висина његове пензије је доказ високог угледа који је уживао у својој парабродарској компанији.

По многим чињеницама, Владимир Ивелић је био непомирљиви трибун и борац за правду и истину. Увијек помало немиран, спреман да пише, савјетује, да подиже глас савјести и истрајава на зацртаном путу части и честитости. Тридесетих година покренута је иницијатива за постављањем спомен обиљежја погинулим Русима који су страдали у рату са Французима, 1806/07. године, у Боки Которској. Сачувана је његова преписка са предсједником владе, Миланом Стојадиновићем, капетаном фрегате руске морнарице, у изгнанству, настањеног у Београду, Бори-

²⁰ ИАК ПОИВЕЛ II — 16 А.

²¹ ИАК ПОИВЕЛ II — 28/4/5/6.

²² ИАК ПОИВЕЛ II — 28/5.

сом Карповом.²³ У једном писму Карпов пише да се зна гдје је гробље руских војника из 19. вијека и да је то у близини ријеке Суторине, те да су из тог заједничког гробља Французи извршили есхумацију својих војника, 1918. године. Свакако сјећајући се свог претка, руског грофа Марка Ивелића, захваљујући чијем посредовању је руска флота 1806. године упловила у Боку Которску, Владо Ивелић се ангажује за подизање споменика изгинулим Русима.

Споменик пострадалим Русима у рату са Французима за ослобођење Боке никада није изграђен. За капетана Ивелића то је био један од посљедњих задатака. По свему судећи, он је био од оних људи који читавог себе утакају у посао који раде, немарећи за своје сутра већ сутра неких нових генерација. Уз све невоље, које су га пратиле на путовањима, Владимир Ивелић је био велики патриота, неко ко се никада није двоумио да прискочи пријатељу у невољи, и ономе кога не познаје. О томе свједочи и царски берат сачињен у Цариграду, 20. априла 1907. године, којим га је одликовао Гази султан Абдул' л-хамид хан, као „одредбом часног и високог царског знака и свијетле хаканске тугре.”

Капетан Владимир Ивелић умро је 6. јануара 1940. године у Рисну. Његова је гробница поред цркве Светог Петра и Павла, у којој је крштен. Неколико година након њега, ту је сахрањена и његова супруга Ева. Са њима и сестром Анђеликом, Ивелићи су у Рисну угасили своју лозу, за своје презиме. Браћа нису оставила потомство.

Рјешењем Завода за заштиту споменика културе,²⁴ Народне Републике Црне Горе, из 1950. године, „палата Ивелић у Рисну, као и цјелокупни стилски намјештај и умјетнички објекти, који су припадали породици Ивелић, стављени су под заштиту државе”. Посебно је написано да се не смију вршити никакве оправке, дограђивања, рестаурирања или рушење заштићених објеката без претходне дозволе Завода за заштиту споменика културе. Но, од објекта данас нема шта да се оправља или реконструише, штити, како се и види на слици.

ТРТСТ У ВРИЈЕМЕ ПОСЛИЈЕРАТНЕ СМЈЕНЕ ВЛАСТИ

Локално талијанско становништво није благонаклоно гледало на усељенике, њихов просперитет и друштвени напредак. Док су били под заштитом „устроугарске монархије, нетрпељивости према свима који нису Талијани биле су прикриване и не тако уочљиве. Међутим, Аустроугарска, као губитник у Првом свјетском рату, морала је напустити Трст и препустити га талијанској војсци, која је те 1918. била на страни побједничких, савезничких снага. Фашизам је, међутим, у Италији нара-

²³ ИАК ПОИВЕЛ II — 23/1.

²⁴ ИАК ПОИВЕЛ II — 31.

стао у шири покрет народних маса, често гњевника жељних освете. Срби у Трсту су тада преживљавали тешке тренутке, сличне онима у вријеме француске окупације у доба Наполеонових ратова, у првој декади 19 вијека. Трст — отворен град, значило је недостатак градске контроле и управе и нарастање рушилачке снаге осветника, махом из нижих друштвених слојева. Срби, пак, настањени у Трсту, са својим школама, црквеном општином, јаким друштвеним статусом, и материјалним богатством, били су на вјетрометини, практично, незаштићени од савезника, Талијана, а свакако, напуштени од Аустроугарске монархије, разбијене и припремљене на парчања преостале територије.

Био је то период бременим политичким неприликама које носи завршетак рата и смјена власти.

1. новембра 1918. аустроугарска торпиљарка, из састава бивше аустроугарске морнарице, а под заставом нове Државе Срба, Хрвата и Словенаца, под заповједништвом капетана бојног брода, Петра Павла Вучетића,²⁵ одвезла је кроз миниране воде, једну делегацију грађана у Венецију, и тиме прокрчила пут талијанским бродовима за упловљавање у тршћанску луку, на старо муло Сан Карло. Из тог времена смјене, Ивелић је описао један немили догађај који се одиграо у чувеној „Кафани огледала”, која се налазила на главном градском тргу и била статусни симбол грађанског друштва, гдје су тршћански Срби радо и често залазили.²⁶

3. новембра 1918. године италијански генерал Giacomo Pettiti de Loretto послао од Великих Сила Антанте искрцао се је са 100 карабинијера, са мале крстарице „Audace” на ирсан Св. Карла, а при друже италијанске искрцало се је 300 војника, да у име Антанте, окупира најугроженији град Трст. У Трсту је већ 3 дана владала италијанска анархија, италијански су аустроугарске власти, чиновници и војништво били побјегли пре Беча. Од онога дана за нас Славене наступило је грдни преокрет, јер тек што смо дошли у додир и помијешали се са оним, италијанцима Боже, нашим савезницима, могло се савјесно примјетити да нам нијесу италијански наклоњени. Мислим да су се више од једног наших италијанца нашли с њима у италијанци, као што се је и мени десило слиједиће: Оне италијанске вечери када су се Италијани искрцали, ушао сам у кафану „Speschi”, која бјеше италијанска народа, тако да сам италијански се једва могао догураити до кука где је за италијанском сједио мој колега кавестан Илија Гојчевић. Када ме овај видје, италијански се да ми учини мало мјеста тако да сам могао сједити. Почесмо се разговарати, наравно као и обично, у нашем језику. Кад једно момче које сједише у близини, италијански се на нас: „Questa é città Italiana, qui siamo in un caffè Italiano e qui non si deve parlare più quella lingua, sortite fuori di qui.” /Ово је италијан-

²⁵ *Лешојис Срба у Трсту*, Д. Медаковић, Ђ. Милошевић, Београд, 1987.

²⁶ ИАК ПОИВЕЛ II — 22/1.

ски, ово је италијанска кафана, овдје се не смије да говори више њај језик, излазиће одавде/. Уиџах га с ким га има, а он ми поновно рече да ми наређује да одмах изађем из кафане. Ја га ућозорих да похађам кафану „Speschi” од прије неђо ли се он родио, да га сматрам за балавца и да му нећу извршићи зајовијед. Он увријеђен на моје ријечи баџи преда ме своју визити-картицу /име му је Luigi Petronio/ у знак изазива. Одговорих да сам у л а р и ј о м међдана не дијелим, неђо нека пощаље свођа оца, да ми он баџи рукавицу. На вику онођа домољубнођ момка у шрен се искући око нас мнођо људи, међу којима неколико наших познаника и мој сџари добри пријатељ Guido Cav. Поренџа, који, чим разумјеше о чему се ради, присилише онођа делићу да мени и каетану Гојчевићу ишће ойрошћење.

Српска црквена општина²⁷ била је снажан покретач духовног, културног и образовног покрета, тршћанских Срба и за Србе у свим другим крајевима. Пружала је и снажну материјалну потпору програмима за национално ослобођење, од времена Карађорђа и Првог српског устанка до покрета за уједињење јужнословенских народа. Завјештања своје имовине бројних тршћанских Срба, међу којима су Бокели заузимали значајно мјесто са Квекићима, Војновићима, Гопчевићима, Дуковићима и многим другим трговачким и капетанским кућама, чинила су материјално снажну српску црквену општину. Бити на њеном челу била је велика част, али и одговорност.

Капетан Владо Ивелић постао је председник српске црквене општине у Трсту, након пензионисања, 1919. године у аустријском „Лојду”. На тој се дужности задржао три године, до 1922. године. Фашизам је, у то вријеме, јачао у цијелој Италији, а један ружан догађај оставио је снажан печат међу Србима у Трсту и многе усмјерио да се врате у родни крај, слободне нове државе, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Посвећење светом Сави, симболу српске нације, школе, просвјете, дјецe и образовања, има у преносном смислу и снагу духовног моста и сабирања Срба у расијању. Дирање у светост имена Првог српског Архиепископа, у његове слике и иконе, јесте као поновно паљење мошти и забадање ножа у срце нације. Догађај на Савиндан, 1921. свједочи о разборитости капетана Владимира Ивелића, добром познавању дјела и значаја српског просветитеља, али и о његовој неутаженој, правдољубивој природи, неустукнувши ни пред каквим силама и политичким притисцима. Без сумње, такве су политичке групације харале тадашњим Трстом, пријетећи да за кратко вријеме од њега направе град страха, за све који се не осјећају у бити Италијанима, и да сву имовину, марљиво стварану, грађену и чувану кроз генерације, једним потезом претворе у прах и пепео. Својим отвореним иступањем Владо Ивелић је достојно

²⁷ *Лешоис Срба у Трсту*, Д. Медаковић, Ђ. Милошевић, Београд 1957.

одбранио част српске црквене општине, као што су се за част и достојанство српске црквене општине у Трсту борили, иако у другачијим околностима, прије њега: Александар Ковачевић, Јован Ковачевић, Ристо Шкуљевић, Алекса Мичић, Јово Куртовић, Марко Квекић, (отац књегиње Даринке супруге црногорског кнеза, Данила Петровића). Владимир Ивелић је овако описао догађај:²⁸

Био сам председник Српско-Православне Општине у Трсту када су јула 1920. год. Фашисти заузели Словенски Народни Дом, Српску Читаоницу и Школу, а у сјану наредна Консула и у просторијама Конзулата извршили су најсрамнији вандализам. Поломили су и изорјели бојашно покућство и врата и прозоре, све осим зидова, а драгоцијених 18 перзијских великих ћилимова и 16 пари завјеса од велике вриједности, што је све било спремно у два кашуна, бацили су кроз прозор на улицу па заједно са колима некид одијели. Исто тако су свршили и многи красни бронзани кивови. После овога насиља био сам неколико дана на Намјесничјем изражјет да пошљу комисију која ће процјениши штету, али њихове надлежне власти нијесу хтијеле ни да чују о томе, изражујући се да они не одговарају за дјела дјечурлије.

На Савин-дан у вече 27. јануара 1921. године, пошто смо од власти добили дозволу, у Српској Читаоници приређена је свечана забава, на којој је присуствовало преко 350 особа. Давала се је претстава са пјевањем и плесом, неко вријеме весело смо се провели. Око поноћи, када смо за одмора пошли на вечеру на други сират, у школску дворану гдје се је налазило обилно ойскрбљени бифе, насрнули су у нашу читаоницу бијесни фашисти, зграбили су са зида икону Св. Саве, наред заставе и остали украс, све су са собом појели, а к томе су нам прекинули жице електричног освјетљења. Господин Александар Ковачевић, који се још у дворани Читаонице налазио, примјетити тим разбојницима да тако постојају само дивљаци. На те ријечи скочише на њега четворица од оних нишкова и са најетим револверима зајријетише, ако једну ријеч још изустити, да ће га на мјесту убити.

На овој патриотској забави била су и два наша конзула г. Љуба Нешић са породицом и Брана Марковић. Када се је узбуђење мало стишло, ујалили смо италејске лампе и још смо неко вријеме остали у оним просторијама.

Међу онолико народа примјетити смо да се некако увукао и један наш гадни изрод и штијун са још два нејријашеља, никоме од нас познати. Када ојазих овдје ту узеху поган, узрујан подигнух се на столицу и на италијанском језику гласно проговорих:

²⁸ ИАК ПОИВЕЛ II – 22/2.

Per ordine di Sinan pascia vulgo Simon Savona d' origine italiana nell' anno 1594. a Vracar presso Belgrado sono state brusiate le reliquie di San Sava, e questa notte I suoi degni discendenti ci hanno strappato la sua Sacra Immagine per distruggerla in solenne falò in Piazza Grande. Il primo caso é stato degnamente vendicato, e sperando che questo secondo infame sacrilegio non sarà dimenticato in presenza dei degenerati rettili e spie intoniamo l' inno del glorioso nostro Santo Protettore.

Превод В. И. /По нарџби Синан Паше бив. Симон Савона њоријеклом Италијана године 1594. на Врачару код Београда биле су зајалење мошћии Св. Саве, а ноћас његови достојни њошомци оштели су нам Светишћелску икону да је зајале у свечаној вајри на Великој Пјаци. Први случај достојно је освећен, а надајући се да ово срамошно светшодрђе неће биши заборављено, у њрисусшћиву изрода — жадова шћицијуна зајјевајмо химну славноме нашему Покрочишћелу/.

Пошћо смо сложно ошћјевали: „Ускликнимо с љубављу” и свршчили са њјевањем мирно смо се разишли и њрошли између неколико сшћошина фащисшћа, који су нам били црквену авлију ошћолили.

ПОЕТИЗОВАНА АУТОБИОГРАФИЈА

Поезија Влада Ивелића произашла је, првобитно, из жеље за описивањем и остављањем писаног трага о сопственим путовањима, догађајима, људима и приликама, као начина да се тренутно памћење отргне заборау. Његови бродски дневници су много више од обичних, службених исписивања слиједа догађаја. Ређају се хронолошки и служе као капетаново свједочанство оведеној служби. Више стихотворац (како би га назвао Јован Деретић) Ивелић је путописац, који, за разлику од, рецимо, Љубе Ненадовића и његове прозе, користи кратак, најчешће осмолложни стих у катренама.

Настајући у времену пробуђеног, и већ у замаху националног набоја, у духу позитивизма 19. вијека са рефлексима романтизма, иако узгредно, ствара поезију за коју се слободно може рећи да је значајан дио националне књижевности 19. и почетка 20. вијека. Нигдје се, истина, не може наћи директно залагање Ивелића, писца за национални програм, национални језик, али сам начин изражавања, употреба писма довољно говори о његовом националном ставу и његовој личној пропаганди у то име.

Позитивизам, у његовој поезији, означава реалну црту пресликавања стварних догађаја. По томе је она сасвим аутобиографска. На основу поезије може се реконструисати живот, размишљања, путеви навигације капетана Ивелића, осјетити суптилност његове душе и широка људска саосјећајност са онима у невољи, процјенити цјелокупно стање тада-

шњег поморства у свијету, или бар на Средоземљу. Кроз његову поезију се, дакле, осјећа вријеме, простор и прилике. У нашој националној књижевности мало је таквих примјера литературе, боље рећи, поезије и есеја, везаних за море и навигацију, тим прије што је Ивелић своје стихове најчешће исписивао на ћирилици.²⁹ Отуд квалификација и значај за националну књижевност. Наравно, обзиром да му је талијански језик био веома близак, као службени језик поморства, то је један дио поезије, чак стиховани поморски дневник, на талијанском језику.³⁰

Поред позитивистичког духа, Ивелићева поезија има и значајну историјску ноту, јер је везана за вријеме једрењака (Ивелић обичава да их зове „једрењачама”), односно, вријеме пропадања или одумирања трговачке навигације на једра, због конкурентности параброда. Ивелићеви описи мора, временских недаћа, понашања брода, јесу дивно свједочанство о минулим временима. Читајући такве описе читалац пред собом има живе слике, које се отварају као на филмској траци, из минута у минут, из сата у сат, из дана у дан. Кроз стихове се осјећа поморчево вријеме на мору, које је, каткад, много дуже него на копну, због неизвјесности коју носи сваки наредни тренутак. Детаљни описи временских прилика, као што сликар из класичног доба пажљиво гледа и студира, бира нијансе боја, колорит, тако и Ивелић слика вријеме ријечима. У дневнику *Моја прва зајовјед* пише:

— — —

*Јуџ њочиње море се диже
облачно се намрдило
једра мања зајворисмо
вријеме се њокварило.*

*Поџоршава већ у вече
Фортунао бјеше њрави
Дажди ѓрми и сијева
На доња нас једра сџави.*

*Невријеме снажан вјешар
Пројиван смо њу имали
А џраверсо за два дана
До Тајера назад њали.*

*Иза џоџа њромијени
Јаки вјешар њоче њуваџи
Мрџво море из јуџо исџока
Брод невољни фика млаџи*

²⁹ ИАК ПОИВЕЛ II — 2/1—113.

³⁰ ИАК ПОИВЕЛ II — 31/1—65.

*Свижди бура испод краја
Учинисмо вища једра
Пејоџ айрила Вис прођосмо
Мало вјејира ноћ је ведра*

*Тишина зајим нам учини
Освану се близу Кача
Почело је дебљаш море
Тако да се ролаш заче.*

Ивелић је сам додао објашњење појмова да је „фикат рођење с провом с узрујаним морем”, а „ролат — љуљање с једнога на други бок с узрујаним морем” (rollio — талијански). У његовом говору нема промјене слова „с” у „з”, „свижди бура”, умјесто „звижди бура”, а небо се „намрдило” умјесто „намргодило”. Таквих израза и замјена има доста у његовим пјесмама.³¹

Љубав за човјека, ма ко он био, Ивелић је потврдио у својим пловидбама, помажући унесрећенима, за шта је добио и признања, а родољубље јесте, друга одлика, коју је носио из дома, и која је прожимала читав његов живот. У поетским записима из 1880. он описује сусрет са бокелским капетаном Косовићем:

*„... Пођох на брод йосва близу
са мојијем Французима
сусрести сам био срећан
йријашеља Слављанина.*

*Чим йознаде нужду моју
Брацки ме је йричекао
Барк Вићенца йо је био
Косовић је уйрављао*

*Крцаш уља енглескоџа
Из Кардифа долазаше
Представи ми йородицу
Која с' њиме йушоваше*

И тај славенски занос, то одушевљење југословенском идејом, као остварење вјековног сна за уједињењем јужних Словена, посебно у јадранском приморју на источној обали, биће снажно у њему до краја живота. „Јадранска стража” је 1933. године објавила књижицу његове поезије *Успомене*. У пјесми *Ойрошшај с морем*, у романтичарском заносу Ивелић вапи да се помогне уједињеном славјанском поморству, које је запало у економску кризу:

³¹ ИАК ПОИВЕЛ II — 2/1—113.

*Нек ѿѿомство
Славјанских морнара
Зна цијениѿи
Пушовања сѿара.*

*Моћна Славо,
Никола Пуѿниче,
нас морнара
сѿари заѿѿиѿниче*

*Помози нас
Свеѿиѿељи сиви.
да славјанско
ѿоморство оживи*

*Да с најреѿком
у нашој држави
важносѿ мора
Почне да се слави!*

*Од Сушака
до нашеѿ Улциња
има ѿреко
ѿри сѿѿѿине миља*

*Бурноѿ мора
славјанскоѿ Јадрана
красна нам је
сва истѿочна сѿрана*

Његов ламент због немара нове државе према поморству претвара се у снажну критику државног система Краљевине СХС, односно Југославије. Иако већ у позном животном добу, Ивелић има прилику још само као пјесник да искаже свој став и суд и поткријепи тињајућу наду за обнављање трговачке поморске привреде:

*Чеѿрнаесѿ је
Ево љеѿа ѿрошло,
До слободе
Да се срећно дошло*

*Сѿѿоѿа шаљѿѿе
дјецу озго доле
у ѿри наше
науѿичке школе*

*Браћѝ сѝарији је
Млађеѝ загрлио
А шрећи се
К њима прљубио*

*И сви сложено
марљиво се брину
за узвисии
нашу домовину*

*Ал' за наше море
Мало се ко сѝара,
Које корисно
просвјетлу ошвара*

*Кад посѝану
вриједни поморци
као шѝо су
браћа им приморци,*

*Онда ће Вам
мора омилићи,
на шире нам
засѝаве развићи*

*По свем свијетлу
кроз ѝет Оцеана
кад с' умножи
бродарсѝво Слављана*

*Са надеждом
да моји докази
одјекнуће
кроз наше оази*

*Да узмоћнем,
прѝмда у године,
још видјетии
да сунце засине.*

*И разсвијетли
„бусло” наше чило,
шѝо је морем
далеко бјеснило.”*

Судећи по страницама у дневницима, које су без мрља, исправки, без исцјепаних листова, са стиховима у правилном низу по четири у ки-

тици, са добрим и уједначеним ритмом, намеће се закључак да Ивелић пише лако, да му ријечи и стихови навиру без посебног напора, као што се издан пуни водом. Надахнуће му се празни на папиру и опет пуни сљедећим догађајем. Његов силабички систем је правилан, састављен од осам слогова у стиху, и из тога произилази да је тако писао да би појао уз гусле. Или је можда прво усмено стварао поезију уз гусле, па тек онда, сасвим разрађено у глави, стављао на папир. Отуд објашњење за чист рукопис, са смиреним и уједначеним словима.

У погледу стила, Ивелићева поезија одражава размишљања, надања, страхове, вјеру у Бога, творца и створитеља у чијим је рукама судбина поморца, због свих непознаница које море носи, чини се више него у неком другом послу. Колико реалан у описима временских прилика, и колико пред посадом брода мора да дјелује ауторитативно и храбро, снажно, сигурно и самоувјерено, толико сам са собом, тражи наду, вјеру и спас у Господу Богу. Молитве су честе, односно, Бог је увијек присутан у његовим мислима. Није то, истина, фанатична религиозност, већ обраћање Богу, без сумње, као првом и последњем. Бокелски поморци, па тако и Ивелић, за своје заштитнике којима су се завјетовали, имали су манастир Савину³² и Госпу од Шкрпјела, код Пераста.³³

*„... Исѣу вече јуџ ѿрестѣде
ѿуну вјештар из мајестѣрала
Оѿранѣу се ѿриближисмо
Нек је Вишњем Богу хвала.*

или

*Дажди ѓрми сунца нема
да ми је ходњу ѿрегледаѣи
на мјесеца чим бих могао
Прав ѿоложај брода знаѣи.*

*Сасвим ѣачно ѿриближих се
Од Шкрѣјела Госѣи хвала
Пријед зоре Ајѣвес морѣес
Свјетѣишка се видјетѣ дала*

Поморци су, онога времена, на својим наутичким картама имали уцртане луке, зоне спрудова, плићака, мореуза, морских струја, али су добро знали и за света мјеста и свеце и црквице посвећене поморцима. Козмополитизам помораца, као неписано правило поштовања светиња

³² ИАК ПОИВЕЛ II — 4/1—100 Манастир Савина се под словом „М” налази у његовом ријечнику наутичких израза и појмова.

³³ ИАК ПОИВЕЛ II — 2/1—113.

дуж наутичких путева, било је универзално правило у кодексима моралног понашања, али и нешто што је у физичком безнађу невремена, пиратерије или некаквих бродских побуна, остављало наду у божију милост. Тај елеменат види се и у стиховима, дивној молитви, из „Друге трагичне заповједи”,³⁴ када је Ивелић пловио као заповједник брика „Пиерино”, у строфама 8—12. Овдје се помиње црква Де ла Гарде, која је посвећена Богородици, завјетној заштитници помораца, док је каштело д’Иф мали оток на улазу у марсељску луку, стара тамница из које је побјегао Гроф Монте Кристо:

*Прам Кашћелу
Д’Иф када смо били
Блажену смо
Госју њоздравили*

*Од дела Гарда
сасвим Божја мајки
здроаво мена
с’ њосадом њовраћиии*

*Бди над нама
Дјево милосћива
Свако се крсти
Моли њвога ујлива*

Објашњења која, повремено, уз стихове уписује Ивелић, говоре о његовом широком образовању, као и добром познавању историје и књижевности.

Вријеме између путовања проводио је у Трсту, посјећивао српске кружоке, гдје се распредало о националним питањима и посебно потпорама у култури, најприје за Србију и Црну Гору, па и за крајеве под аустроугарском и турском влашћу. Идеје националне књижевности морале су да му буду блиске кроз имена попут: Доситеја Обрадовића, Ненадовића, Јова Илића, Змаја, Костића, Јакшића. Но, за разлику од правих представника романтичарског покрета, међу српским пјесницима, 19 вијека, Ивелић није имао времена, а ни довољан мотив да напада аустроугарску власт за чију је трговачку компанију радио. Политика је, у сваком случају, у то вријеме била велики камен спотицања и раздора у књижевним круговима у Србији. Тршћански Срби, па тако и Ивелић, који су били веома цјењени у Трсту од аустроугарских власти, уживали су многе повластице угодног живота, мудро су водили рачуна да такав статус ничим не поремете.

³⁴ ИАК ПОИВЕЛ II — 2/1—113.

Поезија Влада Ивелића јесте узредна, наративна, као разговор са самим собом. Она није ни револуционарна, нити носи неке велике мисли. Његова поезија не пати од великих уздаха и маштања. Она је типичан одраз свекодневице човјека који не зна шта му носи сутра и препуштен је вољи божијој. Поезија Влада Ивелића је, дакле, само живот. Ритам и лакоћа стиха, једноставни описи, јесте највеће богатство његовог пјесничког израза. Живот је по њему довољно компликован, толико непредвидљив, да он, као пјесник, ствара као фотограф фотоапаратом чисто и реално. И у томе је довољно љепоте, снаге природе и снаге човјека, као њеног дијела. Но, сама књижевна појава Владимира Ивелића, за нашу националну књижевност, књижевну појаву Бокеља с краја 19 и почетка 20 вијека, има свој особен значај.

ПОЈАЊЕ УЗ ГУСЛЕ

Његова пјесничка душа, а природа одважна и склона доскакању свим замкама које се постављају поморцима на воденим путевима, налазила је одушка у гуслама, које су биле дио породичног миљеа у којој се са посебном пажњом гајило познавање историје, поријекла породице, те традиције и обичаја. Пјесме су у таквој форми да се, мање-више, уз гусле најбоље пјевају, држећи се десетерца или краћег, осмослогног стиха.

Његов једрењак „Пиерино”, на коме је пловио као командант девет година, симбол је посљедњих година једрењака и смјене парабродима. Страдање и трагедија са посадом на „Пјерину” јесте и крах бродарске навигације на једра. Гусле су све вријеме, највјероватније биле уз њега. У пјесми сјећању на пловидбу „Пјерином” Ивелић даје лијеп опис како се дохватио својих гусала:

„Помишљајући до кога смо се сџејена и љројасџи снизили, сџрацино нервозан ради слабог навла, муре и бурина од џринкеџа одуљивања љуџа и свих остџалих љроџивносџи џџио су ме онда љраџила, узех џгусле с чивилука да очџиџам, Боже ми оџросџи, небу, муњама и џромовима ТРИСВЈАТАЈУ” и Сједох на врх кашџела одакле љо морнарски љјевајући заџудџех да су ме и дуџини моџли чуџи, а као одџвор за блаџдарносџи ономе ко нас је довео до љросџачког џџаџа.”

Уз вјеру хришћанску и православну и поштовање светог Саве, светог Николе, светог Спиридона, и светаца заштитника сваког дома, ишло је поштовање народних обичаја. Отуд тако важно мјесто имају гусле у његовом животу. Ивелић је тиме, као самосвјесни Србин, чувао себе од губљења идентитета у мору свакодневних дешавања, сретања и кретања по свјетским морима. Његов примјер је у многеме сличан фратру Томи Гвери, padre Tommaso Guerri,³⁵ који је постао познат у проповједању у

³⁵ Томо К. Поповић, *Херцег Нови*, историјске биљешке, Херцег Нови 1924, стр. 114.

талијанским градовима и привлачио пажњу образованог свијета својим предавањима и пјевањем уз гусле српских народних пјесама.

МАЛИ РИЈЕЧНИК ИЗРАЗА И НАУТИЧКИХ ПОЈМОВА

Поред матерњег језика, српског, Владо Ивелић је добро говорио талијански, што је био службени језик његове капетанске службе. Међутим, српски језик је, као и гусле, носио његову поезију, чежњу и носталгију за једрењацима, минулим временима и догађајима. У његовој архивској грађи, у которском архиву, сачувано је неколико дневника исписаних у стиху. Када је описивао патњу и страдања, ма које морнарске догађаје који му пуне срце, или кад је био тужан и кад је требао снагу да се избори са недаћама, тада је српски био његов спој с Богом и с надањућем. Талијански је, углавном, служио за службене дневнике, извјештаје, писма. Дневници су права драгоценост као ријечници израза, научних и географских појмова, страних ријечи, на које је капетан Ивелић наилазио и користио их на својим путовањима. У ријечнику су ти појмови имали његова објашњења, оригинална, како је говорио он или морнари, или како је био обичај оног времена, у народном говору. Ивелић је у свој појмовник под словом „П” записао слједећим редом уз објашњења:³⁶

- пакет /надимак лијепим новијем једрењачама/,
- паламбар /гујурач који ради при дну мора и испод корита брода/,
- палуба /кувјерта, кров брода/,
- папафиги /једро четвороугло друго озго пут доље, изнад контра, а на бродове гдје нема контра прво/,
- паранак /састав од обла два комада дрва, како такве који се зову буцали, кроз њих пролазу троструки конопи са којима се подижу и потежу теготне ствари и барме/,
- пертигета /ограда око брода површине палубе/,
- пенаћин /јаки дрвени или жељезни штап, испод баштуна око флока, кроз њега пролазу конопи (мановри) који везују баштун за брод/,
- пићона /бакрена дугачка чаша која на једрењачама стала је вазда привезана при чату и кишала се у оној бачви из које се вода пила, и на ону бачву ради штедне да се воде капља не пролијева/,
- пјесма од доласка /„Везом везла Иванова Мара, везом везла у море гледала”; ову и неке друге пјесме пјевали су морнари на бродове на вече доласка у луку, они који би на броду остали/,
- пјумбат /скритисе у коју луку или заклониште, ради аварије, које друго потребе, и усљед олује; а подјет се ... узет вјетар у крму/.

³⁶ ИАК ПОИВЕЛ II — 4/1—100.

Многе од ових ријечи и израза, настали су мјешањем српског и старог венецијанског талијанског језика. Доста од ових ријечи се изгубило, боље рећи, уништило нестанком једрењака; неке је вријеме окренуло, прилагодило, или им дало другачији смисао од пријашњег, уобичајеног говора и оног којим су се служили поморци.

Слика 1. Види се данашњи изглед некадашње палате Ивелић, у Рисну

Слика 2. Прилаз дворишту и развалинама палате Ивелић

Слика 3. Владимир и Ева Ивелић, оригинална фотографија налази се у Поморском музеју у Котору, у соби Ивелића

Табла моја сестрице.

<p>Шарени сестрице капета 1810 год. бржа Сестрице сестрице Француска бржа</p>	<p>Сестрице моја сестрице бржа капетана се неће сунати сестрице који неће та сунати профем као што та сестрице.</p>
<p>'Сестрице Француска' капетана се сестрице сестрице се сестрице сестрице сестрице</p>	<p>Сестрице моја сестрице сестрице сестрице бржа сестрице сестрице сестрице сестрице сестрице бржа</p>
<p>Капетана сестрице је капетана сестрице капетана сестрице капетана сестрице</p>	<p>Капетана сестрице је сестрице капетана сестрице сестрице капетана сестрице сестрице капетана сестрице сестрице</p>
<p>Капетана сестрице сестрице капетана сестрице сестрице капетана сестрице сестрице капетана сестрице сестрице</p>	<p>Капетана сестрице сестрице капетана сестрице сестрице капетана сестрице сестрице капетана сестрице сестрице</p>

Голата француска 'Сестрице Француска' кап. Сестрице Француска, сестрице је капетана се сестрице сестрице у сестрице, сестрице се сестрице сестрице се сестрице (Сестрице.)

Слика 5. Из дневника капетана Ивелића, први стихови првог дијела „Моја прва заповјед”, о путовању које је започело 24. марта 1880.

Исидора Милић

МИЛОШ ЛАЗАРЕВИЋ И ЊЕГОВ ОДНОС ПРЕМА ВУКУ КАРАЦИЋУ

Без обзира на то с ког аспекта разматрају расправу о кодификацији српског књижевног језика, већина аутора који о њој пишу слажу се у ставу да овај својеврстан друштвени феномен представља један од најважнијих момената у новијој српској културној историји. Полемика започета 1815. године најпре између Вука Караџића и Милована Видаковића стихијски се проширила на све аспекте друштва. Она је битно, чак пресудно утицала, не само на усвајање народног језика као основице књижевног, већ је умногоме условила и „*формирање савременог српског културног наслеђа*”, потиснувши грађанске традиције XVIII века, развијане међу српским живљем у Угарској, а у први план истакавши народњачки културни концепт, који је негован међу Србима у Турској.¹ И мада се не само идеја, већ и потреба за употребом народног језика у књижевности јавила знатно пре ступања Вука Караџића на нашу културно-историјску сцену, полемика о језику, која је трајала половину претпрошлог века разрешила је постојеће дилеме (или барем већину њих) и донела нове токове српској култури, подједнако рушећи, колико и градећи. Ново се градило и развијало, а старо, оштро и устанички радикално, чак, чини се, понекад и непромишљено, сасвим порицало и обезвређивало. Можда је недовољно критичко расуђивање, које се, истина, крило иза маске строге и беспоштедне критике допринело да читав један век, специфичан и богат, готово ишчезне из колективне свести и уступи места новим вредностима што их је у многе димензије нашег живота донела расправа и њен познати исход.

Узроци који су до расправе довели многобројни су, дубоки, међусобно испрлетани и не тичу се искључиво развоја језика. Бавећи се

¹ Мирослав Јовановић, *Језик и друштвена историја. Друштвеноисторијски оквири полемике о српском књижевном језику*, Београд 2002, 5.

историјским контекстом расправе о српском књижевном језику, Мирослав Јовановић истиче неколико основних чинилаца, који су условили расправу, тако дуготрајну, тако распрострањену и тако острашћену и то: дисконтинуиран културни развој, туторство цркве над српским народом, затим „*процес развоја друштвених елиита*”, раскорак у развоју између српског живља у Турској и Угарској, политичке процесе и сл.²

Међутим, иако су околности у којима расправа отпочиње и траје сложене и компликоване, у колективној свести нашег народа начињене су грубе и непрецизне поделе међу учесницима у расправи, па чак и међу онима који у њој нису директно учествовали, већ су се у мањој или већој мери бавили књижевношћу или неком сличном јавном делатношћу. Стога су остале тврде, тешко искорењиве поделе на Вукове присталице и противнике, на „*новојинце*” и „*староволе*”, на „*јошисће*” и „*јеровце*”, како су их звали, али углавном без нијансирања, без осврта на различите периоде рада, који су се у неким случајевима суштински разликовали.

Многи који су на почетку расправе одушевљено пристали уз Вука, доцније су се из различитих разлога све више удаљавали и разилазили са њим, па чак постајали и оштри противници. Неки су се, пак, тихо удаљили, једноставно одбацујући Вукову ортографију и фонетски правопис, али не учествујући активно у полемици.

Међу упадљиве примере оних наших књижевних и културних прегалаца који су најпре били Вукови поштоваоци, а доцније његови огорчени противници спадају у првом реду Јован Хаџић, Вуков опонент из друге фазе расправе, која се односила на питање да ли употребљавати етимолошки или фонетски правопис, кога је како вели М. Селимовић „*прегазила стихија и чудо што се зове Вук*”,³ затим Григорије Гершић, испрва Вуков сарадник, а доцније „*Старац Куцкало*”, врло аргументован критичар Вуков. У ову групу такође спадају и Јован Стерија Поповић, у извесном смислу Лукијан Мушицки, али и Димитрије Тирол, па чак и Георгије Магарашевић, чији разлаз са Вуком истина није условљен размимоилажењима у ставу око језика и правописа, већ тиме што је Магарашевић у Летопису „*доносио и вестии које Вуку нису биле њо вољи*”.⁴

Овакви примери су били доста чести и уобичајени током расправе о српском књижевном језику, а односе се пре свега на образоване Србе из Угарске који су поштовали и одобравали извесне Вукове идеје (првенствено оне које се тичу употребе народног језика у књижевности), али неке друге, радикалне, па често и рушилачке, нису могли да прихвате безусловно.

² *Истио*, 11.

³ Меша Селимовић, *За и против Вука*, Београд 1987, 82.

⁴ Живан Милисавац, *Машица српска и Вукова реформа*, Нови Сад 1987, 90.

Окоштале и некритичне поделе на „добре” — Вукове присталице и „лоше” — његове опоненте, унеле су погрешне, искривљене представе о личностима које су учествовале у полемици о језику и на тај начин створиле замагљену и у много чему неправедну слику једне значајне фазе развоја српске културне историје.⁵ Они књижевни и културни прегаоци који су се Вуку отворено супротстављали (без обзира на то да ли су од почетка расправе били на „супротној страни” или су се касније од Вука удаљили) и који су активно, мање или више аргументовано учествовали у расправи, углавном су остали запамћени као незналице, конзервативци, сујетници и сл. Већину њих историја је, дакле, запамтила у негативном контексту, али им свеједно има неког трага. Они тихи, међутим, који су Вукову ортографију и друге идеје испрва прихватили, а потом дискретно одбацили, остали су сасвим бледе историјске фигуре, а њихово дело неприметно, ретко помињано и неважно. И једнима и другима нанета је неправда, а овим другима чини се чак и већа, јер су њихова, иако често скромна, али свакако не и сасвим занемарљива дела остала потпуно на маргинама историје књижевности. Готово као да нису ни постојали. Учињено им је нешто слично што је учињено и српском XVIII веку у колективном памћењу нашег народа.

Један од оваквих примера је и Милош Лазаревић, данас заборављени књижевник, који је у једној фази свог скромног књижевног рада био изразити Вуков присталица, о чему ће касније бити речи, да би у доцнијој фази сасвим одбацио Вукову фонетску ортографију. Сам за себе, пример земунског учитеља Милоша Лазаревића не би био нарочито занимљив, да се његови поступци не могу посматрати као нека врста модела, па га стога свакако вреди поменути.

* * *

О Милошу Лазаревићу нема много података. Оно мало што је о њему писано, махом је расуто по периодици, али се и из тих оскудних извора може донекле реконструисати његов рад и однос према Вуку и расправи о српском књижевном језику.

Милош Лазаревић је други син карловачког професора и књижевника Јована Лазаревића, једног од најближих и најоданијих сарадника митрополита Стефана Стратимировића у Карловачком књижевном кругу. Лазаревић је рођен највероватније 5. јула 1799. године⁶ у Сремским Карловцима, где је завршио основну школу и гимназију. Философију, односно највише гимназијске разреде Лазаревић је окончао у Шарош Патаку, а од 1830. године, па све до смрти 1864, живео је у Земуну, где

⁵ Мирослав Јовановић, *нав. дело* (о стереотипима 120—148).

⁶ Лука Дотлић, *Неколико нових података о Јовану Лазаревићу и његовој деци*, у: *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик XXIV*, 2, Нови Сад 1976, 348.

је радио као учитељ у Српској основној школи и био члан Школске комисије.⁷ Књижевна делатност Лазаревићева није ни велика ни разнолика — зна се само за неколика његова превода с немачког,⁸ а оно по чему је далеко значајнији јесте „Племенита и силна љубов”, роман по мотивима легенде из Вукове „Данице” (1829). Овај роман је писан 1830, а први пут је публикован следеће, 1831. године.

Доста касније, од 1852. године Лазаревић је уређивао лист — „Србско народни вестник”, чијих је свега девет бројева изашло у Земуну. У прилог тврдњи да је он у каснијем раздобљу свог живота из неког разлога одустао од Вукових идеја, којих се у младости врло доследно држао, иде и чињеница да је „Србско народни вестник”, који је излазио након Бечког књижевног договора, писан предвуковском ћирилицом и етимолошким правописом.

Лазаревићев роман „Племенита и силна љубов” нема велику књижевну вредност. Штавише, пишући о почецима српског романа, Божидар Ковачевић констатује да они романописци који су се јавили после Видаковића, не само да не усавшавају, већ и деградирају ниво ове књижевне врсте у нас, а међу примере таквих књижевника убраја и Милоша Лазаревића и његову „Племениту и силну љубов”.⁹ Ипак, од квалитета самог романа, за осветљавање ове фазе рада Милоша Лазаревића битнија су друга два момента: један је предговор, далеко зрелији од садржаја романа, а други је однос према Вуку који се овде може лако и чини се доста прецизно реконструисати.

Предговор „Племенитој и силној љубови” писан је у Земуну 30. маја 1830. и представља заметак књижевно-теоријске студије у нас. С тим у вези и Јован Деретић (који је Лазаревићев Предговор уврстио у прву књигу едиције „Српска књижевна критика” — „Почеци српске књижевне критике”) истиче да је овај заборављени писац дао свој „*прилог размишљањима о роману у нашој књижевности, а [...] његово схватање садржи захтев за модернијим типом романа, какав су истицали пре њега Вук и Стијејић*”.¹⁰ Оно што је у Предговору такође интересанто, а што је и знак окренутости ка Вуковим идејама, јесте Лазаревићева паралела између романа и народне поезије, али још више његова изјава „... у целом овом дјелу иазио сам да [...] Србљин српски говори, српски се влада њ. јесћ да

⁷ Лексикон писаца Југославије III, К-Љ, Нови Сад 1987, 609.

⁸ Према библиографским подацима из Лексикона писаца Југославије, први штампан рад Милоша Лазаревића је превод с немачког *Смрти Авелова* С. Геснера (Додатак *Новина српских*, 1820), а након романа *Племенита и силна љубов*, уз који је иначе публикован и превод *Одговор Друштва добродетели и мудрости у Немачкој на питање друштва вере и хришћанства у Штокхолму*, објавио је 1838. године у Пешти још један превод — *Персијске басне за младо и старо*.

⁹ Божидар Ковачевић, *О почетку српскога романа*, „Наша књижевност” 1, I, Београд 1946, 80.

¹⁰ Јован Деретић, *Почеци српске књижевне критике, Српска књижевна критика, књига I*, Предговор, Нови Сад—Београд 1979, 29—30.

дрзко народу ненаметнѣм шѣуђе обичаје [...] Матѣрији чѣшавој, ни бољи, ни зѣоднији начин ѣисања, од овог ѣросѣоѣ, а од свију данас најсовршенијег изабраѣи не би могао; на кога обрану јер вредно шѣо рећи, — ди се од ѣочѣика ѣреѣресања Азбуке до данас шѣолико за ѣежѣову сѣалностѣ, и шѣо ѣрво-бишѣачно борили? — Шѣил је шѣако истѣо ѣросѣи и у крајѣким слоѣовима...”¹¹

У језику сасвим вуковац, Лазаревић се негде мање, а негде више успешно, труди да то буде и у другим аспектима свог романа. Оно што је, чини се, поред чистог народног језика и Вукове ортографије, најважније истаћи, како би однос према Вуку из овог раздобља био јаснији, јесте податак да је Лазаревић у „Племенитој и силној љубови” заправо обрадио једну легенду из Вукове „Данице”. Наиме у „Даници” за 1829. годину, Караѣић је штампао текст под насловом „Грађа за леп српски роман” у ком је укратко изнео легенду из неког села подно Космаја о трагичној љубави двојице другова према истој девојци. На самом дну текста Вук је упутио апел српским књижевницима да ову легенду и уметнички уобличе — „Камо Срѣски Лафонѣен (или ако смемо рећи Валѣшер Скоѣи) да нам ову истѣорију, или ѣриѣовѣјку, ѣросѣирано оѣише?”.¹² Овом позиву се већ наредне године одазвао тридесетједногодишњи учитељ Милош Лазаревић, држећи се у потпуности Вуковог предлошка. Тако брз одзив свакако сведочи о Лазаревићевом поштовању према Караѣићу.

Помало наиван, невешт и претерано сентименталан, Лазаревић и у сам текст романа уводи десетерце, трудећи се да свом „делцу” да народски печат, а занимљиво је поменути и то да нпр. имена цвећа у напоменама објашњава латинским називима, а и неке своје мисли поткрепљује цитатима из Вергилијевих и Овидијевих дела, чиме прилично (али чини се не и намерно) одступа од основног концепта. Уз мања одступања, дакле, „Племенита и силна љубов” сведочи о Лазаревићу као Вуковом поштоваоцу и подржаваоцу, што ће се у доцнијем периоду значајно изменити.

О Лазаревићевом односу према Вуку раних тридесетих година, такође се понешто да закључити и из Вукове преписке. У њој су остала три Лазаревићева писма из 1831. Из тих писама се види да је Лазаревић, између осталог, био учитељ Вуковог сина Саве („Ващ Сава добро учи срѣски, само ми је жао шѣо честѣо изосѣјаје заѣо молим Вас мало га ѣокарајѣше.”¹³), те да је са њим био и у некој врсти приватне комуникације. Ипак, у сва три писма, а нарочито у последња два преовладава „послов-

¹¹ Милош Лазаревић, *Племенита и силна љубов* (Предговор), Будим 1831, VIII—IX (сг. P19 СрП 489.2).

¹² *Даница, Забавник за годину 1829*, издао Вук Стеф. Караѣић, у Будиму, Штампарија Краљ. универс. Пештанскога, 1829, 32—33.

¹³ *Сабрана дела Вука Караѣића*, књ. 23, *Прејиска IV*, 1829—1832, Београд 1988, писмо бр. 269, 408.

ни” тон, пошто Лазаревић Караџићу пише о новцу од пренумерације за „Племениту и силну љубов”. Како је Вук сакупљао Лазаревићу пренумеранте за његово „делце”, овај му у другом писму пише следеће: „... *На име 114. имена Пренумеранџа на моју књиџу шаљем Вам 150 књиџа с ѿкорном молбом, да би сѣе учинили милосѣи колико за Пренумерацију вашу узѣребаше, да разшаљете [...] за Ресѣи Вас особито молим да ми шѣио брже [...] ѿшљете; јер мој рђави комисионер мене у дуџ баџи; а кредитѣор неће да чека...*”¹⁴ Из овог је писма јасно да је Лазаревић имао финансијских потешкоћа, те да му је новац хитно требао, али се Вук на његове молбе није одазвао. О томе сведочи треће, уједно и последње Лазаревићево писмо, писано само три недеље касније, које помало револтираним тоном, не подсећа на прва два „пријатељска” писма. Можда би се управо у овом писму могли пронаћи и корени разлаза између Лазаревића и Караџића, а такав се утисак, између осталог, намеће и зато што Лазаревић овде више не употребљава сасвим чисту вуковску ортографију. Ради увида у ортографска одступања, али и због тона и садржаја тог писма, овде ће бити пренет његов већи део: „... *Пре ѣри недеље молио сам ѿонизно да би ми заосѣавше новце од Г. Пренумеранџа ѿслаѣи милосѣи учинили, а будући да Ваше високо званѣе можда не доѣустѣило ѿо ѣаки сврѣиѣи: ѿо Вас сад ѣри свему заклинајући молим и оѣетѣ молим да ми ѣај Ресѣи ѿшљете; јер ме ѣа моја књиџа у дуџ ували: а Госѣодар Јвановић који имаде љубовѣ шѣамѣарију исѣлаѣиѣи, више неће да ме чека [...] Заѣо високоблаѣодарни Госѣодине [...] изволиѣе ми ѣе новце [...] шѣио скорије ѿслаѣи.*

У Земуну 14. Јуѣя 1831.”¹⁵

Мада Лазаревић и у овом писму углавном употребљава Вукову ортографију, „погрешке” које прави тешко да су случајне. Без намере да се доносе нагли и непромишљени закључци, чини се да је однос између два дотадашња блиска човека озбиљно нарушен и да се у овом догађају може пронаћи разлог (или један од разлога) због чега се Милош Лазаревић у свом каснијем раду значајно удаљио од Караџића. Лазаревић се више не појављује у Вуковој преписци, па је тешко утврдити да ли му је овај касније послао новце.

Иако би разлози могли бити далеко дубљи и сложенији од једног оваквог неспоразума (?), чињеница је да је Милош Лазаревић већ у свој следећи објављени рад — превод с немачког „Персијске басне за младо и старо”, публикован у Пешти 1838. године, у потпуности вратио стари правопис, избацивши Вукову озлоглашену „католичку” јоту, коју је раније доследно користио. Такође је вратио и танко и дебело јер, што је у оно време био јасан знак језичког опредељења. Како вели Живан Милисавец „*То дебело јер ѣредѣављало је симбол око коѣа су се ломила коѣља у*

¹⁴ *Иѣо*, писмо бр. 302, 446—447.

¹⁵ *Иѣо*, писмо бр. 312, 456—457.

пистињу правописа. Прихваћени тај неопходни и бесмислени знак значило је прихваћени до тада уобичајени правопис, азбуку и дошаташњи начин писања уопште; одбацити њега, представљало је одређивање за измену дошаташњега стања...”¹⁶ Из овога је сасвим јасно да је Милош Лазаревић у преводу персијских басана потпуно одустао од Вукових идеја, а тако ће трајно и остати, јер ће некадашњи „вуковац” и касније строго употребљавати предвуковску азбуку и етимолошки правопис. Поред јерова, Лазаревић у преводу из 1838. године користи и знаке і, я, ю, щ, є, ѝ, њ па чак и Ѡ и ѳ.

Након „Персијских басана” Лазаревић изгледа није ништа објављивао. На јавној сцени он се поново појављује доста касније, као уредник листа „Србско народни вестник” који је 1852. године почео да излази у Земуну. У прилогу Лазара Ђелапа — „Српска штампа у Војводини за време Баховог апсолутизма (1851—1860)”¹⁷ објављено је, између осталог, и писмо земунског учитеља Милоша Лазаревића „Славном Ц. Кр. комунистичком Магистрату”, у коме он тражи дозволу за покретање ових новина. Писмо је датирано 26. фебруара 1852. године, а Лазаревићев захтев је одобрен након мање од месец дана, 17. марта. У одговору поред осталог стоји: „Како је такав лист, као давно уочена потреба, опште жељен, а молилац не само да је толико научно образован, да може да преузме вођење редакције овога листа у часовима слободним од наславе, него је и његово политичко мишљење тако поуздано, да се може надати да ће ово издање његових новина служити на добро многобројном српском становништву...”.

И поред овако брзог одговора и позитивног става власти, „Србско народни вестник” је излазио прилично кратко. Наиме, из текста штампаног у подлиску новина „Браник” под насловом „Како је некад било. Културно-историјска скица” сазнајемо да је узрок укидања Лазаревићевог *Вестника* био један скандал настао због текста неког младог, занесеног новинара, који се никако није свидео тадашњој власти.¹⁸ Аутор анегдотског текста из „Браника” Милоша Лазаревића описује као доброћудног, маленог дежмекастог старца, кога политика није нарочито занимала. Он такође напомиње да „учредник”, није практиковао да чита текстове пре објављивања „јер га је мрзило читати, а садржина листа није га се ни онако тицала”. Тако се и догодило да се поткраде текст који је озбиљно могао да наруши односе између Аустрије и Турске, те је Лазаревић „издубио пређашње поверење” власти, а лист је укинут. Иначе, и „Србско народни вестник” је штампан старом азбуком и етимолошким

¹⁶ Живан Милисавац, *нав. дело*, 55.

¹⁷ Лазар Ђелап, *Српска штампа у Војводини за време Баховог апсолутизма (1851—1860)*, *Зборник Машице српске за друштвене науке*, 23, Нови Сад 1959, 99—100.

¹⁸ Н[икола] Ј[оксимовић], *Како је некад било. Културно-историјска скица*, Браник, 28, год. II, Нови Сад 1886.

правописом, без имало некадашње блискости са Вуковим језичким замислима. Мада је текст из *Браника* занимљив и духовит, требало би га прихватити са извесном опрезношћу, јер је очигледно замишљен као анегдота, те је можда мало и претеривано. С друге стране, текст је писан тридесетак година након догађаја који описује, па је временом нешто могло бити и додано и преувеличано.

Као што је раније показано, када је реч о односу према Вуковим језичким замислима, Лазаревићева књижевна делатност обухвата две фазе: прва подразумева пуну окренутост Вуковим идејама, док их у другој готово сасвим одбацује. Лазаревић, истина, у обе фазе рада користи народни језик, али употреба таквог језичког концепта у периоду у коме се он појављује уопште више није спорна. Познато је, уосталом, да су се народним језиком у књижевности користили и многи Вукови опоненти, а један од њих је и Јован Хаџић. Лазаревић се, међутим, не може уврстити у групу Караџићевих противника, али га не можемо убрајати ни међу његове присталице. Такав уздржан став могли су условити многи разлози, а један од њих, чини се и најзначајнији, изнет је у овом раду. Такође је могуће, али само на нивоу претпоставке, да Милош Лазаревић, син славеносрпског учењака, професора Јована Лазаревића, није могао у потпуности прихватити Вукове радикалне идеје, које су између осталог подразумевале и врло немилосрдан, подсмешљив став према тој групи наших културних прегалаца, па чак и према Лазаревићевом оцу.

Можда би било занимљиво напоменути и то да је Лазаревићев млађи брат, први српски оригинални комедиограф Лазар Лазаревић такође у раној фази своје књижевне делатности био изразити Вуков присталица, да би се касније од њега потпуно удаљио, можда чак и више него што је то учинио Милош. Ни један ни други се никада нису спорили са Вуком и обојица су, иако између њих постоје значајне вредносне разлике, остали на маргинама историје српске књижевности. Тиме им је учињена неправда јер чак ни они сасвим скромни књижевни покушаји Милоша Лазаревића нису без значаја и заслужују изврстан простор и поштовање. А таквих примера без сумње има много.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Даница, Забавник за годину 1829*, издао Вук Стеф. Караџић, у Будиму, Штампарија Краљ. универс. Пештанскога, 1829.
- Милош Лазаревић, *Племенића и силна љубов* (Предговор), Будим 1831, сг. P19 СрII 489.2.
- Милош Лазаревић, *Персијске басне за младо и старо*, Пешта 1838, сг. P19 СрI 253/1.1.
- Н[икола] Ј[оксимовић], *Како је некад било. Културно-историјска скица*, Браник, 28, год II, Нови Сад 1886.

- Васа Стајић, *Новосадске биографије. Из архива новосадског Магистрата*, књига друга, свеска трећа Л—О (Лазаревићи), Нови Сад 1938.
- Божидар Ковачевић, *О њој сръскога романа*, *Наша књижевност* 1, I, Београд 1946.
- Лазар Ђелап, *Сръска шћамја у Војводини за време Баховог айсолутизма (1851—1860)*, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 23, Нови Сад 1959.
- Голуб Добрашиновић, *Један роман њо леџенди из Вукове „Данице“*, Ковчежић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, II, Београд 1960.
- Теодора Петровић, *„Карловачки круџ“ митрополија Стратимировића*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књига 8 (1960), Нови Сад 1961.
- Голуб Добрашиновић, *Вукови кореспонденцији*, Ковчежић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, IX, Београд 1971.
- Лука Доглић, *Неколико нових њодањака о Јовану Лазаревићу и његовој деци*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* XXIV, 2, Нови Сад 1976.
- Јован Деретић, *Почеци сръске књижевне критике*, Предговор, *Сръска књижевна критика*, књига I, Нови Сад—Београд 1979.
- Лексикон њисаца Јуџославије* III, К—Љ, Нови Сад 1987.
- Живан Милисавац, *Матица сръска и Вукова реформа*, Нови Сад 1987.
- Меша Селимовић, *За и ѡршив Вука*, Београд 1987.
- Сабрана дела Вука Караџића, књ. 23, *Прејиска IV*, 1829—1832, Београд 1988.
- Мирослав Јовановић, *Језик и друштвена историја. Друштвеноисторијски оквири расправе о сръском књижевном језику*, Београд 2002.

Радослав Ераковић

ПОЕТИЗАЦИЈА ИСТОРИЈЕ ИЛИ ИСТОРИЈА ПОЕТИЗАЦИЈЕ: РОМАН КАО КЊИЖЕВНИ ПРЕТЕКСТ ИСТОРИОГРАФСKE СТУДИЈЕ

Стваралачки опус Драгутина Илића¹ је био препуштен готово потпуном заборау убрзо након његове смрти. Нестанак аутора и његовог дела са књижевноисторијске сцене крајем двадесетих година прошлог века само је потврдио, нажалост, фактичко стање вишегодишњег заборава, константног игнорисања и хотимичног превида. Након повратка у Београд 1919. године он није успео да привуче веће интересовање књижевних критичара. Нарушеног здравља и нерешеног материјалног статуса-места библиотекарa Народне скупштине не можемо ни из данашње перспективе оценити као престижну синекуру, веома брзо је потонуо у самоизолацију. Из тог периода потичу драгоцене биографске импресије игром случаја присутног Божидара Ковачевића, једног од ретких ауто-

¹ Драгутин Илић (1858—1926). Син Јована Илића и старији брат славног Војислава. Добио је 1882. године награду Матице српске за драму *Краљ Вукашин*. Био је члан Београдског одбора за пренос костију Бранка Радичевића (1883). Учествовао у српско-бугарском рату (1885). Због бурлеске *Каравешџијац* и политичке брошуре *Барони у Србији* (1888) био је протеран из Србије. Био је главни сарадник *Бранковог кола* и помоћник уредника Паје Марковића Адамова. Током 1898. обављао је дужност главног уредника новосадске *Заставе*. Након двогодишњег боравка у Москви и Букурешту вратио се у Србију 1902. године, четири године касније добио је награду Матице српске за драму *Саул*. Током Првог светског рата боравио је као чиновник српске владе у Русији (Москва, Петроград, Кијев, Одеса) и Француској (Париз, Оранж, Ница). Вратио се у Београд 1919. године и до смрти је био библиотекар Народне скупштине. Његов литерарни опус је изузетно обиман. Писао је поезију, драме, приповетке, романе, мемоарску прозу и књижевне критике. Његова најпознатија дела су драме *Краљ Вукашин* (1882), *Јаквинџа* (1883) *После милијон година* (1889) и *Саул* (1906), романсирана биографија пророка Мухамеда *Последњи пророк* (1896), књиге приповедака *Новеле* (1892) и *Светиле слике из првих дана хришћанства* (1896), мемоарско дело *Зајечарска буна I—II* (1909—1910) и романи *Хаџи Бера* (1904), *Хаџи Диша* (1908) и *Секунд вечности* (1921). Роман *Ауџиобиографија одлазећега* је по први пут објављен 1994. године а роман *Госпођа Марија* је у великој мери поделио судбину *Ауџиобиографије одлазећега*, био је готово потпуно заборављен више од осам деценија, први пут је објављен 2001. године.

ра/критичара који су се током 20. века темељније позабавили стваралаштвом Драгутина Илића. Тада тек младог студента и хонорарног библиотекарског помоћника, овај егзотични чиновник студента и хонорарног библиотекарског помоћника, овај егзотични чиновник Скупштине невољно синкретизованих Срба, Хрвата и Словенаца, подсећао је због велике браде и и крупних очију — без било какве злобе, на „прастару орлушину која траје дане непомична на некој стени”.

Сенка заборав је у случају Драгутина Илића претекла сенку смрти, међутим лекови против заборав постоје (без обзира на поетску природу овог исказа). Процес реафирмације и превредновања његовог књижевног опуса, започет крајем прошлог века, поступно смањује број истраживачких области унутар стваралачког опуса Драгутина Илића које су до пре неколико деценија представљале непознаницу (романи, приповетке, драме, књижевнотеоријски радови).

Хронолошки преглед малобројних теоријских радова о Драгутину Илићу у периоду од његове смрти до краја педесетих година 20. века открива нам да између студије Реље З. Поповића (1931), његовог биографија, и чланка Божидара Ковачевића објављеног у *Књижевности* (1958) постоји празнина од две и по деценије. Списак литературе о овом писцу наведен је веома детаљно у тематски и теоријски разноврсним радовима Милорада Павића, Душана Иванића и Гаврила Ковијанића, међутим, хронологија радова, односно књижевноистраживачка пауза, готово је идентична.

Откриће студије Душана Поповића, да будемо потпуно искрени, представља случајност попут брака остарелог хаџи Дише и младе Лепосаве, главних јунака романа *Хаџи Диша*. Научни афинитети др Душана Поповића² (угледног историчара из прве половине 20. века и главног уредника *Гласника историјског друштва*), као и претходно изнета констатација заснована на прецизној хронологији радова о Драгутину Илићу, нису остављали места претпоставци да се иза не баш упадљивог наслова крије било каква информација о роману објављеном четврт века пре овог текста. Студија Душана Поповића *Из прошлости наше чаршије* (1935) посвећена је културним, политичким и економским везама између Грка и Срба на простору Балкана. Након прегледа најважнијих историјских чињеница, које обухватају период од насељавања Словена на територији Византије, све до мало проученог реверзибилног процеса досељавања Грка у Београдски пашалук, односно кнежевину Србију, после неуспешних устанака против Турске (1769, 1788, 1821), аутор се темељно позаба-

² Душан Поповић (1894—1965), историчар. Завршио гимназију у Сремским Карловцима. Студирао у Загребу и Бечу. Докторирао у Загребу. Прошао стручно усавршавање у Бриселу, Лондону и Паризу (1920—1921). Предавао на Универзитету у Београду (1921—1926). Увео је статистичку и социолошку методу у проучавање наше историје. Најзначајнији радови: *Војводина: прилози проучавању наше земље и нашега народа* (1925), *Светозар Милетић* (1926), *Прилози ишћању јосћанка нашега народа* (1926) и др. (оп. а.)

вио друштвеним статусом грко-цинцарске заједнице у Београду током 19. века. Овај рад излази из традиционалних историографских оквира и због чињенице да је готово у потпуности инспирисан романом *Хаџи Диша*. Приповетка *Кир Герас* тада много популарнијег Стевана Сремца се помиње превасходно у функцији осликавања компликованих друштвених односа између старе (грчке) и нове (српске) урбане заједнице. Међутим, кључни аспекти овог рада су обележени импресијама насталим након пажљивог ишчитавања романа Драгутина Илића. Опсесија главног јунака о потпуном духовном и физичком утапању у заједницу цивилизованих београдских Јелина луцидно је надограђена у уводном делу Поповићевог текста историјски потврђеним покушајима асимилације из наше историје.

Душан Поповић наводи пример *женојокориво*³ краља Радослава.⁴ Не треба заборавити да је наречени женопокориви краљ био ожењен Гркињом и да је њихов брак завршен срамотно и смешно (одбегла за заповедника драчке тврђаве), попут брака Дише и Анастасије. Маштовите брачне шпекулације биле су омиљене и у периоду стварања модерне српске државе, књаз Милош и господар Јеврем нису особито волели Грке (према исказу Д. Поповића), међутим, то им није сметало да се вишеструко ороде са богатим грчким породицама. Њихове ћерке су тако постале чланови делимично посрбљених породица Бајића, Николића, Хадија и Германа.⁵

У духу хумористичког проседеа романа можемо извести закључак да су владари Србије и београдски папуџија делили исте снове, због тога је тешко остати при оштрој оцени да мајстор Диша представља пример изрода који се одрекао својих националних корена зарад овоземаљске користи и уживања. Уочавањем шире историјске димензије на којој инсистира Душан Поповић постаје јасно да ова „аномалија” можда представља недовољно уочену парадигму у односима две заједнице. Управо аутентично осликавање друштвене средине и односа унутар различитих социјалних и етничких група у склопу приповедачких исказа представља разлог због којег је Душан Поповић посветио толико пажње овом роману Драгутина Илића. Теме којима се бави наведени аутор (обилато поткрепљене цитатима из *Хаџи Дише*) могу се дефинисати на следећи начин: урбана средина током турске владавине и примат Грка у односу на остале немуслиманске заједнице у градовима попут Београда и Смедерева.

³ Нимало ласкава титула којом га је први пут „миропомазао” Теодосије у *Житију Св. Саве*, описујући његов несрећни брак, ово звање савршено пристаје и *женојокоривом Диши* (оп. а.)

⁴ „Као унук Стевана Немање оснивача династије у нашој држави (...) више се осећао Грком него Србином. Овај случај није остао усамљен него се понављао и у доба наше највеће славе.” Душан Поповић, *Из прошлости наше царције*, Гласник историског друштва, књ. VIII, св. 1, Нови Сад 1935, стр. 1

⁵ *Исто*, стр. 7–8.

Тако је економска моћ грчке чаршије, проистекла из повлашћеног положаја у првој половини 19. века вешто илустрована сл. цитатима: „Сви угледнији занати и трговина налазили су се у њиховим рукама” (*Хаџи Диша*, издање из 1908. године, Београд, стр. 7) и „Још педесетих година Грко-Цинцари господарише по главној чаршији и Зереку бацајући у присенак оне српске дућанчиће по окрајцима Београда” (*Исџо*, стр. 17).

Одевање Цинцара, односно њихова ношња, начин опхођења и религиозност сагледани су у потпуности из поетизоване перспективе Драгутина Илића: „На ногама су се носиле јеменије са подвијеним врхом и ружом од сахтијана на врху” (*Исџо*, стр. 60), „Угледнији и богатији људи имали су бројанице од дугуљастог ћилибара” (*Исџо*, стр. 11) и „Побожан као Грк, љубак и разложит као Грк” (*Исџо*, стр. 16).

Сви наведени цитати потврђују својеврсни интердисциплинарни статус рада *Из прошлости наше чаршије*, нема сумње да је потпуно померена древна граница између историографије и песничке уметности коју је Аристотел повукао у *Поетици*, због тога је и могуће говорити о на први поглед парадоксалној поетизацији историје, односно историји једне поетизације. Ауторски печат Драгутина Илића је присутан и у деловима рада у којима није експлицитно поменуто његово име или роман, ово је посебно уочљиво у завршном сегменту посвећеном односу српске и цинцарске заједнице.

Душан Поповић је тако употребљавао конструкцију „како пише један наш писац”, мада је из даљег текста, посвећеног неименованим појединцима који су се својим васпитањем и „мимезисом” довољно приближили цинцарским „еиконама”, јасно да је аутор инспирисан упорним покушајима самохеленизације мајстора Дише. Концизне и благо ироничне опаске на рачун цинцарске заједнице која је непрестано одбијала да се помеша са „варварима”, при томе љубоморно чувајући доминантни друштвени статус „соли у хлебу” и „зејтина над водом”, потичу из делова *Хаџи Дише* у којима је стара београдска чаршија представљена као средина у којој, без обзира на привид оријенталног хаоса и метежа, постоји јасна, понекад и сурова, сталешка и етничка дистинкција.

Колико су роман и студија испреплетени сведочи и завршна констатација Душана Поповића према којој су Срби уважавани као добра (читај расипна, оп. а.) муштерија, али никако као равни грчко-цинцарској заједници, ово тумачење се поклапа готово у потпуности са уводним приповедачким исказом из *Хаџи Дише*.

Мада однос две заједнице у другој половини 19. и почетком 20. века преставља у најмању руку вансижејну компоненту у односу на роман Драгутина Илића, због потпунијег тумачења до сада непроученог рада треба навести и суд Душана Поповића да је процес асимилације, сличан оном који је описан у *Сеобама* Милоша Црњанског, потпуно завршен у

корист многобројније и сналажљивије српске заједнице. Без обзира што процес посрбљавања није текао лако, као и много пута потврђене чињенице да односи између Грка и Срба „нису увек били пријатељски”, утапање некада моћне грко-цинцарске заједнице је било окончано много пре времена у којем је настала ова студија. Прелазак у српско поданство није био насилан или изнуђен, напротив, уместо политичких притисака или напуштања младе српске кнежевине цинцарске породице су почеле да ступају све више у родбинске односе са „варварима”, потврђујући на тај начин да „јелинска мудрост” није била само изанђала флоскула. Женидбе и удадбе,⁶ како би рекао Стерија, без сумње су представљале најбезболнији прелаз из стања подељености у стање (етничког) заједништва. Не баш уобичајена употреба књижевног предлошка као примарног извора у историографском истраживању статуса једне заједнице током бурног периода наше историје (плеоназам), поред чињенице да стваралаштву Драгутина Илића донедавно није поклањана превелика пажња, објашњава у великој мери због чега је овај рад остао непознат. Књижевноисторијска анализа до сада непознате студије представља једно од могућих промишљања структуре романа *Хаџи Диша*, овим се потврђује претпоставка да у романескном опусу Драгутина Илића још увек постоје неистражена, односно неисписана поглавља, чак и у сегментима где се то најмање очекује, наиме, роман *Хаџи Диша* је због поштовања кључних постулата реалистичке поетике очигледно био привлачна грађа за српску историографију. Овакав приступ делу Драгутина Илића оспорава неутемељено уверење да је аутор *Хаџи Дише* био загубљени реликт романтичарске епохе, неспособан да створи дело достојно српског реализма. Рад Душана Поповића, без обзира на значајну временску дистанцу у односу на савремена тумачења, превасходно због другачијег рецепцијског кључа, пружа значајан допринос темељнијој анализи романескног опуса Драгутина Илића.

⁶ „Женидбе и удаје су такође знатно допринеле посрбљавању Грка. Жене би обично натуриле мужевима славу што је отприлике значило исто што и постати Србин.” Душан Поповић, *истио*, стр. 8.